

ВІЛЬНІ ДУХОМ ІСТОРІЇ ПОЛОНУ

ВІЛЬНІ ДУХОМ ІСТОРІЇ ПОЛОНУ

Укладачки

ЗОЯ ЗАБЛОЦЬКА

ТЕТЯНА КОВТУНОВИЧ

Київ 2025

Вільні духом: історії полону. Книга спогадів / російсько-українська війна / уклад.: З. Заблоцька, Т. Ковтунович; Український інститут національної пам'яті. Київ: ТОВ «Гнозіс», 2025. 344 с.

ISBN 978-617-7852-57-4

Книга містить спогади 14 військових, що брали участь у російсько-українській війні у складі Збройних сил України та добровольчих підрозділів у 2014–2025 рр. Це розповіді про бойові будні та важливі воєнні операції, про переможні моменти та про тяжкі випробування російського полону. Вони детально ілюструють події повномасштабного вторгнення російських військ в 2022 році, фіксують злочини окупантів як проти військових, так і проти цивільних. Свідчення було записано в 2024–2025 рр. в межах проекту «Усна історія російсько-української війни».

Для всіх, хто цікавиться історією Війни за Незалежність України.

Редакторки **Олена Максименко, Олена Шарговська**
Дизайн, верстка **Лариса Цибульська, Володимир Харченко**
Ілюстрації **Володимир Харченко**

Книга укладена на основі усних свідчень, які можуть містити
оціночні судження та фактологічні неточності.
При редагуванні збережена стилістика мовлення оповідачів.

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

Видання здійснено коштом
Українського інституту національної пам'яті
і не призначено для продажу

© Український інститут національної пам'яті, 2025
© Володимир Харченко, ілюстрації, 2025

ЗМІСТ

14 ІСТОРІЙ ПЕРЕМОГ	6
БОНДАРЕНКО ОЛЕКСАНДР	9
БОРЩ РОМАН	35
ГАРМАШ ВІКТОР	61
ГРИБОВ РОМАН	91
ДЕРМАНОВСЬКИЙ ГЕННАДІЙ	113
ДРОБОТЕНКО РУСЛАНА	149
ЗАЛАТА ВІКТОР	169
ІГОР «СТОК»	189
КНИШ ТИМУР	203
НІКОЛОВ МИХАЙЛО	217
СТРЕБКОВ ОЛЕКСІЙ	241
ЧЕРНАВІН БОГДАН	276
ЧЕХІВСЬКИЙ ЄВГЕН	301
ШАТУРСЬКИЙ ВАЛЕНТИН	321

14 ІСТОРІЙ ПЕРЕМОГ

Якщо шлях воїна чи воїтельки — це так чи інакше власний вибір людини (навіть якщо людину мобілізували на вулиці, все одно, її власним вибором було не ховатися, не уникати і прийняти цей виклик), то досвід полону — те, що навряд хтось колись міг би обрати добровільно. Імовірно, вдягаючи однострій і складаючи присягу, люди усвідомлюють такий ризик на рівні з іншими, однак навряд чи розуміють глибину безодні, крізь яку доведеться пройти, якщо щось піде не так.

Історії з російських застінків — особлива, темна і унікальна сторона війни. За щемкими світлинами з обмінів та сухою статистикою штибу «Додому повернулися 205 українців» стоять 205 історій пекла, боротьби і зрештою особистої перемоги.

За роки російсько-української війни вийшло декілька потужних книжок-свідчень тих, хто пройшов полон, наприклад, Станіслава Асеева та Валерії Суботіної. І неодмінно вийдуть іще. Однак книга «Вільні духом: історії полону» — свого роду зріз різних таких досвідів. Ніби пазлики, ці оповіді доповнюють і підсилюють одна одну, виокремлюючи спільне й відмінне, а також певні тенденції. У них є і ґрунт для глибинних рефлексій, і матеріал для Гааги, і для майбутніх підручників історії. І це точно може стати одним із найкращих способів розказати про Україну і українців на світовому рівні.

Перечитуючи ці 14 історій військових, що пережили незаконне ув'язнення, іноді відчуваєш, що занурюєшся у концентрований морок, з якого немає виходу. Попри це, як не дивно, загальний післясмак кожної розповіді лишається таки життєствердним.

Однак ці історії цінні не лише досвідом повернення з пекла. Це також свідчення різних етапів війни, деталей, котрі губляться у вирі інформаційних потоків, свідчення злочинів росіян, зокрема проти цивільного населення.

Багато історій показують останні дні Маріуполя перед його окупацією — детально, із різних ракурсів, зі знайомими до щему (для тих, хто знає і любить це місто) топонімами і географією. Є вже витіснений з поля зору громадськості, але не менш епохальний досвід Іловайська. Та й свідчення із російських тюрем, опис того, як працює цей диявольський механізм, що перейшов сучасникам у спадок від «авторів» ГУЛАГу, це також надважливі дані, які навряд чи можна було б отримати іншим шляхом.

Загалом лихі часи створюють ідеальний ґрунт для потужної документалістики. Це стосується як кіно, так і друкованого тексту. Уяві художника стає важко конкурувати з навколишньою реальністю і особистим досвідом. Така собі перевага жити в епоху тектонічних змін, але нехтувати нею точно не маємо права. Фіксувати і осмислювати по-максимуму — це іноді єдине, що лишається нам як очевидцям.

Історії чоловіків і жінок, штурмовиків і «тиловиків» (що зрештою також іноді бралися до зброї), добровольців і представників регулярних військ. Є історія автора легендарної фрази, що задає напрямок російському кораблеві. Є історія 18-річної бійчині, що здобувала свій перший бойовий досвід саме у Маріуполі.

Людей, котрі навряд би квапились брати до рук книгу на таку чутливу тему, цілком можна зрозуміти. Бо важкого контенту навколо і так забагато, бо наразі і базова потреба в безпеці (для тих, хто залишається на території України) не закрита, і невідомо, коли стане закритою. Однак правда полягає в тому, що у книзі немає жодної історії жертв і постраждалих. По факту, це 14 історій особистих перемог. Справжніх, сильних, таких, що шокують і надихають. Таких, що роблять нас як націю тими, ким ми є. Таких, що точно варті того, аби бути почутими.

ОЛЕНА МАКСИМЕНКО

ОЛЕКСАНДР БОНДАРЕНКО

1978 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(МІСТО МАРІУПОЛЬ).

ЗАКІНЧИВ ПРИАЗОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, ЗА ФАХОМ
ІНЖЕНЕР З ОБРОБКИ МЕТАЛІВ ТИСКОМ.

ПРАЦЮВАВ НА ЗАВОДАХ «АЗОВМАШ»,
«АЗОВСТАЛЬ». ЗГОДОМ ПЕРЕЙШОВ
У ТОРГОВЕЛЬНІ МЕРЕЖІ І ПРАЦЮВАВ ТАМ
ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ.

БОЄЦЬ МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ТРО.
БРАВ УЧАСТЬ У БОЯХ ЗА МАРІУПОЛЬ.

ОДРУЖЕНИЙ, МАЄ ДОНЬКУ ТА СИНА.

ЛІНГВІСТИЧНІ УРОКИ ВУЛИЦЬ

Завдяки батькові з дитинства я мав антисоветську позицію. І батько розтлумачував, що до чого і як, на конкретних прикладах людей, партійних функціонерів, містечкових, маріупольських.

Ставлення до радянської освіти було відповідним. Батько наставляв, що навчатися треба з розумом, усвідомлюючи, що і для чого. Дуже допомагав в освоєнні будь-яких спеціальностей, водночас наголошував, що не треба робити кар'єру, наступаючи собі на горло. Він з дитинства заклав таку позицію, за це я йому дуже вдячний.

У 1985 році пішов у перший клас. Тоді в Маріуполі взагалі не було ніяких україномовних шкіл та класів. Суто російськомовна школа. Якись два-три уроки української на тиждень були, але ж людина, яка вела їх, була настільки партійною, советською, що крім огиди, нічого не викликала. І та українська література, яку викладали, і в тому контексті, в якому її підносили, той самий Франко, Леся Українка, заучування віршів, доволі важких для розуміння, нічого, крім огиди, не викликало. Не власне мова, а спосіб подачі. Це теж елемент радянської пропаганди, мовляв, «советський союз заботілся, у вас била от українська література, ваших же шевченков вам преподавали, не запрещали». Але так це підносили, що жодного інтересу не викликало. Натомість мову прищеплювала вулиця. Я проживав в Новоселівці — такий райончик, приватний сектор, і там було багато вихідців із сіл. Говорили суржиком, постійно збирались якісь гулянки-п'янки, і пісні, що там заводили, всі були українські.

Коли почалась незалежність, потихеньку почали з'являтися українські канали, новини, багато україномовної музики — той-таки «Тартак», «Брати Гадюкіни» і так далі. Ця культура йшла до серця і сприймалася.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР І ПЕРШИЙ ОПІР

С тавлення нашої родини, близького оточення, більшості людей до Революції Гідності позитивне. Це справжні зміни. З 2008 року я і моя дружина працювали в німецькій компанії «ОВІ». Це велика мережа будівельних маркетів. Вже тоді ми бачили різницю, бо мережа працювала абсолютно по-білому — для Маріуполя того часу це був абсолютний нонсенс. Це стосувалося не лише зарплатні, а й всього: пожежна безпека та все, що прописано законом. Туди заходила вся містечкова «еліта», всілякі прокурори, перепрокурори, жінки князів намагались «розпускати пальці»: «Где тут хозяїн?» — а тут нічого не могли вдіяти, бо виходив директор. Він такий самий менеджер, найманий працівник, як і звичайний продавець. «Які у вас питання?» — «Та я вас щас всех закрою», ці всі понти. «Он вам интернет-посилання. Якщо у вас є скарги по обслуговуванню, чи щось не так — пишіть, спілкуйтесь». Все.

Тоді звичайні люди з Маріуполя нарешті занурились у цивілізацію, дізналися, як більшість цивілізованого світу звикла нормально жити та працювати, з гідною оплатою та охороною праці. Просто все, як прописано в законі. Це добре.

І коли розпочався 2013-й, тобто намагання наблизитись до вступу в ЄС, містяни розділилися. Було багато «вати», але ж не бракувало й людей, які хотіли, щоб Україна була рівноправною частиною Євросоюзу. Противники закидали: «Ой, не, налогі больше, тут невозможно, надо по-чорному працювать». Ні, хлопці. Можна працювати по-білому, і все буде добре. Це і є основний посил європейських цінностей, а не якісь «злісні бандерівці» абощо.

Частина маріупольців розуміли цінності Майдану, але більшість — у них мізки промиті були ще за часів Ющенка та першого Майдану. Надто потужно йшла тут

по всіх заводах агітація за Януковича, «он же ж наш». Ситуація дуже напружена була. Але все відфільтрувалось на дружньому рівні, на рівні звичайних стосунків і знайомств.

Після розстрілів на Майдані 18-20 лютого люди почали боятися. За українську чи революційну символіку могли відлупцювати, а то й убити. Дуже жорстко було. І люди стали боятись спілкуватись і висловлювати свою позицію. Люди з проукраїнською позицією спершу обережно «промацували» позицію співрозмовника. Так почали зароджуватись зв'язки, почала об'єднуватись проукраїнська частина Маріуполя і навколишніх сіл. Постало проукраїнське середовище. Почались перші акції, і акції дуже серйозні. Тоді в Донецьку загинув Дмитро Чернявський. У нас хлопці почали там теж потрохи двіжувать.

У квітні був перший опір. Були намагання захопити частину Нацгвардії. У Донецьк противник зайшов спокійно — захопили, взяли зброю, і все. Горлівка, Краматорськ, Донецьк. Маріуполь — перше місто, яке дало відсіч. Тоді керівництво частини, не зважаючи на те, що там були «срочники», прийняло рішення відкрити вогонь. Тоді були заарештовані, поранені й загинув. Більшість «штурмовиків» — це були не місцеві мешканці, а «гастролери» з Ростова, так звані «ударні групи». Заскочили, «дрів нарубали», закрутили, коли потрібно — вшилися. До цього в них це виходило. В Маріуполі ж було відкрито вогонь на ураження і вперше піднявся літак. Було моторошно. Темно, літак кружляв над містом дуже низько, цей гул морально тиснув, особливо на тлі пострілів.

9 травня — вже повноцінні міські бої з важкою технікою. Тоді вже зрозуміли, що ось вона, лінія фронту. Літо 2014-го — це постійні артилерійські обстріли, гуркіт. На той момент в Маріуполь ще не долітало, але була канонада в районі.

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРОЦЕС УКРАЇНІЗАЦІЇ В МАРІУПОЛІ (2014—2022)

Почалися зміни в суспільстві. Звісно, якогось радикального «ватника» змінити неможливо, особливо людину старшого віку. Але велася робота з молоддю. Це дуже важливо. Навіть ті підлітки, в яких «ватниками» були батьки, активно почали приймати зміни. Проводилась правильна робота в школі. Інформація була доступна в інтернеті, телебачення стало максимально україномовним. І справа не лише в мові — з'явилися цікаві програми, музика. Звісно, ці зміни — еволюційний процес. Але він тривав і давав свої плоди.

Свою роль на той момент відіграв полк «Азов». Бо хай там як, а це молодіжний рух. Не просто військове об'єднання, де марширують і стріляють. Це ж ідеологія, заточена на молодь. Екстремальна ідеологія. Завжди в будь-якому місті будь-якої країни більша частина молоді — це вулиця. Важливо скерувати ці потоки. «Азову» в Маріуполі це вдалося.

З 2014 року в Маріуполь нарешті почали приїздити нормальні українські виконавці, проводити концерти. Нарешті я побачився особисто з тим-таки Полежакою, з Жаданом та купою інших виконавців. До 2014-го ніхто не хотів, не міг, може, не давали можливості їхати і організовувати концерти. А з 2014-го почали гроші виділяти, виступи йшли як благодійні, на великих сценах, з професійним звуком, світлом. Це дало свої плоди.

До того, як ввели безвіз, місцевим «ватникам» було малореально виїхати в Європу — треба було морочитись із документами, мінімально знати іноземні мови, мати гроші тощо. Для середньостатистичного «ватника» це дуже проблемно. Тим часом як легший варіант в Росію скататись — там кинули на гроші, хтось не вернув-

ся взагалі. А щойно з'явився безвіз, першими біометричні паспорти отримали ті, хто кричав: «Нах...ра нам тот безвіз? Що він нам дасть? Що нам та Європа?» Тоді ще були черги, і вони поїхали. Відкрився шлях до заробітків в тій же Польщі, Чехії, і вони стартанули туди. Після цього коло любителів Росії звузилось. Я ж працював у будівельному маркеті, і з багатьма заробітчанами постійно спілкувався — всі перейшли на заробітки в Європі, дехто їздив у Київ. Але ж це теж, я вважаю, «голосування ногами». Я розумію, що ці люди не те щоб сильно підтримали Україну, але це той момент, коли людина підсвідомо обирає жити в більш цивілізованій, благополучній країні.

Рівень життя в Маріуполі почав суттєво зростати. Зокрема на тих самих заводах. Спершу ж люди рвонули на заробітки — не всі, проте значна кількість працівників заводів, які звикли мати хороші зарплати. Металургійні заводи належали Ахметову, і зрештою він був змушений підняти зарплатню. І на заводах на початок повномасштабного вторгнення середня заробітна плата становила десь 800-1000 доларів. Це «чистими». Як правило, це заводські родини, коли працює подружжя на заводі, тобто 1500-2000 доларів, у тебе є своє житло, машина — навіщо їхати в якусь Польщу абощо? Діти навчаються, все є. Звісно, так було не у всіх, але все-таки люди почали повертатись з-за кордону, переїздити з навколишніх сіл і влаштовуватись на завод, знімати квартири... Тобто нормальний звичайний процес. До того ж Маріуполь непогано розбудовувався. Розумію, що не зовсім чесним шляхом, щось та й «прилипало до рук», але результат все одно був потужним.

Ставлення містян до Росії стало більш нейтральним. Вони не стали мега-проукраїнськими. Батьки розуміли, що діти вступатимуть в українські виші, в них була така ціль. Для цього треба було добре знати українську, англійську. І вони вкладали в це гроші, в репетиторів

тощо. Так, вони не бігали з жовто-блакитними прапорами, не ставали за Україну грудьми. Але, як я кажу, це еволюційний процес. Це одна з причин, чому Путін так поспішно розпочав повномасштабку. Мабуть теж побачив, що процес пішов. Як би не працювала пропаганда, історії «мальчиків в трусіках», але на молодь це не впливало.

ПОВНОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ. ПОДІЇ В МАРІУПОЛІ

У 2018 році я долучився до ТрО, на той момент ще війська резерву. Офіційно пройшов медкомісію, і тоді за законом на два тижні щороку мав виїжджати на військові збори. Тобі надають документи, які ти приносиш на роботу, і це рахується як відрадженьня.

Батальйон був умовно мирного часу. Вже потім пішли ТрО воєнного часу, люди почали долучатись, наповнювати бригаду. Такі збори були відносно масштабні наприкінці 2021 року, за кілька місяців до вторгнення. Вони проходили в Урзуфі біля бази «Азову». Десь 500 людей тоді зібрали. Більшість були резервісти, а частину добирали з заводів, за повістками або ж за відгули. Ми розуміли вже структуру бригади, кому куди звертатись у так званий день Х («ікс»). Щоб не довелося бігти, як зрештою і сталося, з панічним «я хочу воевать, тільки не знаю, що мне делать». У нас такого не було.

23 лютого ввечері зателефонував мені Рома. На жаль, він уже загинув, але саме він був із тих, хто стояв біля витоків ТрО. З його подачі ми туди потрапили, вся організаційна частина була за ним, крім цього, він був «унсовцем». Ромчик... Він зателефонував, каже: «Саня, друга і перша черга вже пройшла медкомісію на загальні збори, завтра у воєнкомат приїжджайте зрання». Зрання прокинулись, а вже обстріли. Рюкзак зібраний. 23-го вже у нас у всіх були «тривожні валізи», рюкзаки зібрані ще й

у дітей, у дружини. Досвід 2014 року навчив. Підвал у нас вже був готовий, там вода, лопати, їжа, теплі речі. Десь за тиждень ми почали готуватися. Бо вже ж 15 лютого американці казали, що буде напад. І зранку 24-го я обійняв, поцілував своїх. На базі ТрО ми отримали зброю, форму. Сформували групу 10 людей, призначили старшого, взяли під охорону шпиталь, бо у них не було особистої роти охорони, а були придані з інших підрозділів. І ми перейшли під керівництво військового шпиталю. Практично всю облогу Маріуполя я перебував у розпорядженні, займався забезпеченням життєдіяльності шпиталю. Родина тоді 27-го виїхала останнім евакуаційний потягом. Поїхали до Німеччини. Там є друзі, готові прийняти, не треба було тинятись по країні під обстрілами. Мобільний зв'язок у нас був до 6 березня. І коли родина в безпеці, ти концентруєшся на виконанні своїх завдань, мозок не болить, не рветься на частини від думки, що може прилетіти додому, когось поранити або вбити, чи що родина десь голодує.

У місті панувала розгубленість. Але ж, повертаючись до сказаного вище, чи дала вся ця українізація плоди? Дала. Я не очікував, що стільки людей прийде записуватись в ТрО. Багатьом уже потім відмовили. Але ж люди багато допомагали, привозили їжу на шпиталь тощо.

Стали долітати до нас снаряди, далекобійна артилерія. Шпиталь — стара будівля з дуже високими вікнами. Потрібно було все закласти мішками з піском, з гравієм. Привезли з заводу самоскидами цілі гори цього піска, гравія, мішки. Треба було все це вкладати. Якби ми це робили самі, не знаю, скільки би ми не могли займатися ані охороною, ані розвантаженням і завантаженням поранених. Дуже нам допоміг тоді клуб «Iron Gym». Я був приємно здивований — приїхало багато хлопців, вони якось по змінах домовились. На великах приїжджали, оці здорові качки — їхня сила нарешті знадобилась. Вони ці

мішки насипали, все заклали, доволі щільно. Таких епізодів було чимало, коли люди, навіть «ватники», яких я особисто знаю, дійсно дуже допомагали в обороні.

Усе функціонувало перший тиждень, поки була електрика. У нас було борошно, а неподалік від шпиталю ще працювала приватна пекарня. Потрібен був хліб на госпіталь. Був такий алгоритм: будь-яку машину, яка виїжджає зі шпиталю — або швидка їде когось забираючи, або їде забирати кров, або ж по продукти, різні господарчі потреби — мінімум один військовий супроводжував. Машина стала — ти береш периметр під захист. Бо вже ДРГ працювали в місті. І ми їздили отак от декілька разів, привозили борошно в пекарню, в нас був достатній запас харчів. Ми привозили їм, щось залишали, щоб люди могли щось їсти. І вони нам за це випікали достатню кількість хліба на шпиталь. Бо поранених дуже багато було одразу. З'їхалися й інші лікарі з родинами, бо там був підвал. Родини жили в підвалі, а лікарі виконували обов'язки санітарів і допомагали по шпиталю. Світло зникло, керівництво міста виїхало. Бойченко, мер, який розповідав, як тримається, писав відоси десь уже з Дніпра чи ще звідкілясь.

Місто почало жити своїм життям. Ні світла, ні води, вже нічого немає. Є магазини, склади. Грабунком я це не можу назвати, це виживання. Хоча не бракувало і маразму у перші дні, коли люди якогось дідька лізли в магазини, тягнули крісла, телевізори, якісь тумби. Типу, люди на все життя мріяла мати якийсь телевізор, а тут він на халяву. Навіщо — не зрозуміло. Нема ні електрики, нічого. Твоє життя на кону. Щось зараз прилетить — і тебе нема. Але ж воно тягне. Більшість же просто виживали, ходили шукали воду, ліки, їжу.

Усі прекрасно розуміли, хто обстрілює. Але була частина упоротих, які стояли на позиції: «Я розумію, що це Росія, але ж вони нас визволяють». Тобто, тобі в дім при-

летіло, в тебе дружина, діти чи мати, хтось загинув, а ти зустрічаєш Росію зі сльозами на очах, бо вони звільнили від «укропів». Я не знаю, що в таких у мізках. Знаю деяких людей, які були проросійські, але напад Росії змінив їх, розвіяв рожеві хмарки.

29-го, чи 30 квітня послали нас на підсилення до 36-ої бригади. По факту, вони зібрали людей, хто з легкими пораненнями, хто з ТрО чи прикордонників, у зведений підрозділ. Ми зайняли оборону на дев'ятиповерхівці, навпроти вже були кацапи. Там трамвайні колії, це вулиця Маміна-Сибіряка. Ці будинки вже знесли. Ми зайняли оборону — з автоматами, один РПГ був. Під'їжджають два танка і починають згори розносити цю будівлю. Дякувати Богу, що ми живі залишились. Будівля загорілась, ми відійшли далі на свої позиції. Отак вони і просувались, випалюючи все. Якщо якийсь спротив виникає в якійсь дев'ятиповерхівці, просто прилітає літак і скидає на них бомбу. Із гранатомета зробити щось проти важкої техніки в міській забудові вкрай важко. На відкритому просторі треба влупити кілька разів, а тут ти його просто ж не бачиш. І сидять ті ж снайпери-кулеметники, які прикривають свій танк. Тобто якщо людина вийде з тим гранатометом, спробує щось зробити, її просто «знімуть», і все. Доводилось постійно бути в засідці, не відсвічувати, але так майже неможливо зробити нормально постріл. Коротше, то вже була не оборона, а затягування часу.

БРАНЦІ-РОЗМІНОВУВАЧІ

Я був заряджений, що треба якось виживати, треба виходити з міста. Тим більше, я знав місцевість. Наш підрозділ зник. У цивільне перевдяглись — все, пішли вже люди. Ми знали, що деякі вже виходили. Міст оточений був, ти розумів, що треба пройти в Запорізькому напрямку. Там все зайнято блокпостами, всюди

шаряться по посадках. І навіть якщо ти пройдеш ці 200 км, треба ще ж перейти лінію бойового зіткнення. Оце найважче, люди дивом пройшли, не потрапили в полон. Ті групи, яким вдалось вийти, у них були хоч якісь засоби зв'язку, було на кого виходить на тому секторі. Вони ще по декілька діб сиділи там у «сіряку», чекали, поки розвідка назустріч вийде. Тобто сам ти підеш — або кацапи, або наші пристрелять... Якщо зайде якась група з ворожої сторони — ніхто не буде питати, хто ти. Ми розуміли це. Але іншого шляху не було. Полон — ні. Варіант задачі не розглядався. Була задача пропетлять і якимось чудом вийти з оточення.

Як відбувалась фільтрація? По всьому місту блокпости, постійно зупиняли чоловіків, повністю роздягали, шукали будь-яку дотичність до Збройних сил. Хлопці могли спалитися на елементарному: труси чи шкарпетки. Весь одяг цивільний, слідів зброї нема, плече від кулемета не відбите і так далі. Але якісь такі дрібнички... «О, так ти укроп!» — і поїхали. Це потрібно було максимально продумати. Десь тризуб, десь прапорець жовто-блакитний на одязі... Наприклад, багато одягу фірми «М-Тас», який цивільні використовують, він дуже зручний. Але ж марка «М-Тас» — для них ти дотичний до військових. Баф чи шапка цивільна, але ж є маленька лейбочка. Це потрібно було перевірити, зрізати. Так і готувався. Плюс, щоб вийти з міста, ти не можеш просто рюкзак нагрузити водою, харчами — буде зрозуміло, що ти кудись петляєш. Потрібен був невеличкий набір, який не викличе жодних підозр, щоб «на дурника» пройти. Тим більше, місцевий, прописка місцева, типу, туди їду, там жив, свати-брати. Але хтось мене здав, і приїхали прийняли мене вдома.

Приїхала якась ФСБшна чи ГРУшна контора на трьох машинах, всі заряджені. На фоні особливо тих мавп, які там бігали, «денеєрівців» оцих в казанках

1941 року. А там всі такі як «Азов» наш, еліта, тільки триколори замість синьо-жовтих прапорів. Модні автомати з коліматорами, з підствольниками — приїхали брати «страшного злочинця». Перерили весь дім, шукали склад зброї. Мовляв, тут схрон, зараз знайдем, тобі п... зда. І потім поїхали по всіх етапах.

Вони шукали «азовців», тож головна задача була — довести, що ти не «азовець». Я гнув лінію, типу, забрали в ТрО, я такий собі Ванька-дурник. Чим тупіше себе покажеш, тим менше з тебе питають. Щойно починаєш «умнічати»... Я це зрозумів. Зі мною був ще один хлопець, і наступного дня, коли нас допитували, поводитись приблизно так: «Пацани, ну, от скажите вот нормально, ви ж умние пацани все, не какие-то алкаши, не наркомани, ми ж тоже нормальные, от за Майдан мне расскажите, ми не можем понять, шо вам не жилось... Вот нормально. Нікто вас щемить не будет. Мне чисто для себя интересно, шо у людей. Шо там, американци вам денег дали?» Я повівся, розповів про 2013 рік. Кажу, Янукович крав гроші, розвернув країну на 180 градусів, коли він поїхав підписувати угоду про асоціацію з ЄС, коли заявив, що ми йдемо в «татійожний союз». Все йому пояснив. Коли я навів йому суто економічні аргументи здорової людини, жодних гасел, в нього ніби ширма впала — включилися всі ці «мальчікі распятие», «задутие пеной девочки» і так далі. То страшне. Ніби ж дійсно розумна людина, не якийсь «рекс», що звик тільки убивати всіх. Вони всі підкуті, освічені, можуть вести нормально дискусію. Це були росіяни. Вони не приховували.

Спочатку мене привезли в міні-тюрму на 23-му мікрорайоні, неподалік від нас. Це гаражний кооператив, вони там всі гаражі повскривали, ворота всі винесли, в ямах зробили тюрми. Тобто оця яма смотрова, і вони туди людину кинули, і отак в кожній ямі там по людині сидить, і вартовий ходить.

Возили нас на так зване живе розмінування. Це коли потрібно було в одній із будівель вскрити поверх на горищі, там був замок, але була імовірність, що він замінований. Дають в'язням кувалду, лом, самі відходять на відстань, на тебе автомат — якщо кинешся, нікуди не добіжиш. Така собі рулетка. Якщо відмовишся, тебе просто «в расход». Ми вскрили це горище, нічого там немає, ніяких розтяжок, схронів зі зброєю. І після цього повезли нас на колишнє центральне Жовтневе РОВД (*Районний відділ внутрішніх справ — ред.*). Там уже здали на руки цим так званим ментам. Це донецькі були.

Там камери маленькі. Почалась фільтрація, люди прийшли — звичайні роботяги, хто не брав участь у бойових діях. Але щось не так із документами, не та прописка — ніхто не розбирається, людину кидають у камеру. А потім повезли на Микільське. Там уже більші камери, і туди стали ввозити людей, які намагались виходити з «Ілліча», прорив робити.

Перший допит проведений був в стилі: де ти, що ти, як. А звідти повезли нас у Старобешево. Там контора мутна, я не знаю, що то таке, чи УВД, чи щось інше. Там вже багато камер повноцінних, і тортури були серйозні. До мене, дякувати Богу, не застосовували, а хлопці... Там уже це поставлено на потік. Туди привозили тих, хто намагався пройти фільтрацію і виїхати через Росію, хто якось дотичний — колишній військовий чи волонтер. Всіх, хто їм не подобається, звідтіля везли. На Старобешево був такий вже повноцінний допит. Приїхав якийсь прокурор чи слідчий. Це вже вносилося в комп'ютер: мої дані, відбитки. І потім уже, на Горлівці, коли були допити, Слідчий комітет Росії проводив, я так розумію — вони просто брали оцей допит зі Старобешева і особливо не парились, додавали два-три слова. Тому що там давали його підписувати, дивитися.

Тут задача була правдиво все розповідати, нічого не приховувати. Бували моменти, щойно хтось починав «петляти», хтось інший казав: «Був з тим, з тим». І все. І тоді людину починають трусити «по повній». Там можна було втратити мінімум здоров'я, а може і життя. Мені особливо не було що приховувати. Бабусь я не вбивав, не грабував, танки не підбивав. Лайтова версія, дурника по-максимуму включив: мобілізували, госпіталь охороняв, поранених тягав, надавав першу допомогу, хліб тягав, їсти готували. Господарчий взвод, словом.

Боявся, що вони зможуть вскрити фейсбук-сторінку, а вона і волонтерська, і проукраїнська доволі, там і спілкування чимало. Ті «товариші», що прийняли мене, одразу полізли в телефон, а я до заводських налаштувань скинув. Тобто інтернета не було, почистити нічого неможливо. Багато людей так попалились, що повидаляли фотографії, а ті потім з пам'яті телефону все витягують. Але скинути до заводських налаштувань теж було приводом для агресії: «Ах ти ж тварь, скинув, ето значіт ти скриваєш», — і понеслося. — «Та нічого не скриваю, сломался, запустіть не мог». — «Та у нас такі спеціалісти, оні вскроют шо хочеш». Думаю, ну нехай. Судячи з того, що ніхто так нічого не пред'явив, то ніякі спеціалісти нічого не вскрили. Або подумали, що телефон я собі намародерив.

Я боявся, що вони побачать на моїй сторінці діяльність з 2014 року, а за це волонтерам «шили» статті «підтримка терористичної діяльності». Ми ж для них усі терористи.

«МАЙСТРИ СВОЄЇ СПРАВИ»

Потім нас перекинули в Оленівку, здається, 19 квітня. В Оленівці ми сиділи як адмінзатримані. Одразу всіх завозять на ДІЗО, це дисциплінарний ізоля-

тор. Там страшно. Камера, розрахована на трьох, трое нар, постійно набивалася. Я там чотири доби провів, дякувати Богу, це дуже мало. Бо хлопці там сиділи по два тижні й більше. І коли я заїхав, там було 18 чи 20 людей, уже не пам'ятаю. Ти там якось на підлозі намагаєшся сидіти. А потім ще хлопців стали привозити, і там останні два дні нас було, здається, 32 людини на камеру, розраховану на трьох. Ані сиділи, ані лежати — ти не спиш, набряки ніг, бо ти не рухаєшся. Туалету нема нормального, він постійно забитий. Води нема, нічого, сечу в баклажки наливали, і коли вже придавить, сечею змивали. Штин стоїть. От такі тортури, що навіть бити не треба.

Найжахливіше — це «прийомка», коли привезли на Оленівку. Із того, що я пройшов, то було найжорсткіше. Розумів, що був на межі. Отримав каліцтво, і було дуже боляче.

Там так били, що люди втрачали свідомість. Дійсно був страх, що можуть покалічити або вбити. Я свідком не був, а хлопці розказували, що декого і вбили, були випадки, що людина з більш слабким здоров'ям не витримала. А поламані ребра там...

Били кийками гумовими. Гумові кийки ламаються. Потім труби пластикові — теж страшна штука. Били кулаками. Не просто кулаки, а рукавиці з такими вставками, це вже, правда, на Горлівці, мені зламали там ребро, чи два, я вже не пам'ятаю. Просто ти стоїш, а воно підходить і кожного в печінку так б'є збоку, що ти згинаєшся. І від цих ударів перелам ребер. Більший чи менший, але кожен отримав.

Дубцями відбивають. Ти стоїш враскоряку, «на зв'яздочке» так званій, і дубцем лупцюють по жопі й внутрішній частині ніг. Це найбільш болючі місця. Синці, наприклад, у мене потім сходили десь півтора місяці.

Хлопці-медики потім мені розповідали про причини і наслідки саме таких побоїв. На сідницях знаходяться якісь лімфо... ці... Я не знаю, потоки. Коротше, після цього, коли набряк починає сходити, синці сходять, все опускається до ніг, і вони набрякають, як тумби. І подальший перебіг вже залежить від здоров'я кожної людини. Були люди з цукровим діабетом, вже в віці, і в них проходило страшно. Дуже довго, по місяцю, по два, ці набряки не проходили, рани гнили. Здавалося б, що такого — по дупі відлупцювати. Але ж там майстри своєї справи і знають, що роблять. Нирки відбиті — така стандартна процедура. Так дубасили саме на Оленівці. І ти бачив, як люди просто там падали.

Харчування на Оленівці — це окрема тема. Наварили, на ДІЗО заводять, роздають з бачків наші дівчата полонені. Наприклад перловка, зварена на воді. Але ж посуду замало. В одній камері бігом поїли — і брудні тарілки з ложками передають в наступну камеру, туди накидують. Якось було щось на кшталт супу і друге на обід: макарони зварили, і оця вода від макаронів з картоплею — це і є «суп», а то, що виловили — це друге. І чверть хліба.

Я був у Горлівці, коли на Оленівці був вибух, коли підірвали «азовців». Я знав той барак. Ми там ходили на роботу. По території там сад гарненький був. Це весна — пореєшся в землі, щось робиш, відволікаєшся. До того ж менша вірогідність потрапити під шмон барачний, де всіх, хто залишився на бараці, пресують. І це був цех. Велика промзона, де колись там було кувально-штампувальне виробництво, до речі, по моїй спеціальності. Там ще залишались преси невеличкі, обладнання. Щось вони там робили, якесь, здається, обладнання для шахт. Це було цілеспрямовано. Вони, я так розумію, пожлобилися підірвати звичайний діючий барак. Інакше чому вони відібрали цих 200 людей і перевели в

промисловий цех? Щоб зробити цей підрив. Я те місце знаю. До Горлівки звістка долетіла через вертухаїв: що там підрив, стільки-то людей загинуло, стільки поранили. Всі зацікавились, що то був за барак. Коли сказали, що це цех у промзоні, всім стало одразу зрозуміло, що це цілеспрямована акція, що людей загнали в місцину, яку не шкода підірвати.

Серед ув'язнених було багато поранилих або хворих. От в Оленівці, наприклад, ми були на бараці 3-4, а поряд з нами був барак, здається, 7-8, там окремо був барак, де були поранені. Лежачі хлопці, або такі, що пересувались на милицях. Туди ходили наші хлопці, хто мав медичний досвід, хто був медиком в батальйоні, надавали хоч якусь допомогу. Бо ж централізована допомога поранилим була одноразова, я так розумію, коли приймали, був лікар, який щось робив. Після звільнення потім я з хлопцями вже спілкувався, дізнався, що найбільш важких тоді відвезли в Новоазовську лікарню. Це такі, які б інакше померли. А якщо, скажімо, поламані руки-ноги, осколкове поранення, тобто щось, що можна умовно лікувати, таких залишали на бараці. Іноді їм було простіше відрізати руку чи ногу, ніж її рятувати, робити якісь операції.

А 8 травня перевели в Донецьке СІЗО. Там ми вже проходили по повній процедурі, стаття «тероризм». Тобто ти вже підозрюваний. І от з того часу деяким хлопцям пред'явили звинувачення. Їм потрібно було на когось навісити дикі багатотисячні жертви Маріуполя. Саме для цього ці «суди», де хлопцям 25 або ж позитивні терміни дають. За яким принципом — не розумію. Чи пальцем тицяють, чи може, людина на якійсь такій посаді, типу стрілець-навідник танка або мінометник. Мовляв, ти ж міг стріляти? Міг. Значить, ти стріляв. Або ж керівна якась посада, був командиром підрозділу — отже, руйнував Маріуполь.

Донецьке СІЗО — це постійно діюча тюрма. Якість їжі теж поганюча була, і гниль, і пліснява, і порції малі, але все ж таки більш різноманітна.

У СІЗО в нас була камера 101, це підвальне приміщення. Сонце ми бачили, там така смуга невеличка. Звідти на Горлівку нас перевезли 1 липня. Тобто майже два місяці пробули ми в тій камері. Нікуди не виходили, ніяких ні прогулянок, нічого взагалі. На дверях камери завелось навіть павутиння, бо двері не відчинялися. У камері було трохи краще, ніж в Оленівці. Там на шість місць було 12 людей. Тобто двоє на одне місце. Але матраци з клопами та вошами, через каналізацію шурі ходять так, ніби ми гості, а вони хазяї. Але в СІЗО була нарешті вода з крану. Щоправда, вона була дві години вранці, і дві чи три ввечері — це водопостачання Донецька. Я так розумію, що все місто живе за таким принципом. Але хоч якась вода вже є, хоть якось можна помитися. Бо в Оленівці взагалі вода була привозна, якась технічна, і в малих дозах. Весь час, що були в Оленівці, ніхто не мився. Десять якусь пляшку «наколядуєш», вибачаюся, яйця хоч якось підмити, бо в цьому страшному побуті починаються подразнення і захворювання. Неприємно, але нічого не вдієш. У Донецькому СІЗО, звісно, режим жорсткий, там треба було стояти, сидіти не можна, о 6-й ранку підйом, в 10-й вечора відбій. І весь цей час тільки стоячи. Але ж вода є, встигаєш щось навіть попрати, помитись над цією раковиною.

У СІЗО конкретно нашу камеру не допитували жодного разу. Був один хлопець цивільний. Ну як «цивільний»? Колишній військовослужбовець 56-ї бригади, був звільнений через вживання наркотичних речовин, і звісно, «петляв». У нього УБД було, в 2017-му чи в якомусь році він служив і звісно, його прийняли на «фільтрації», він з родиною намагався виїхати. А у них всі бази даних, уже ФСБ працювало на всіх блокпостах. І таких цивільних дуже багато. Хто думав відсидітись вдома, не піти

воювати. Тобто були колишні «атовці». Сентенція: «Я не підтримав війну, я зброю в руки не брав» не допомагала. Таким пред'являли: «А ти ж тагда протів “донецкой республікі” воевал — ти тероріст».

Щодо вербування, то саме мене — не вербували. Я дуже цьому здивувався. Тому що такі випадки були на Горлівці. Їхні «опера» починають працювати з полоненими. Були й такі, що почали писати заяви на те, щоб залишитись, на отримання паспорта «ДНР». Їх окремо виділили, з ними робота ведеться до сьогодні. І окремо ще спілкувались із хлопцями, котрі як я, ті, в кого домівка залишилась на окупованій території. А особливо тих, у кого там лишились родичі. І починається тиск: «А у тебе ж семья...» І проводили з хлопцями ці бесіди. Зі мною такого не було. Певно тому, що в мене нікого не лишилось. Я вказував, що в мене батьки померли, родина виїхала. Тобто до самого обміну зі мною не спілкувались. Навіть перед деякими обмінами хлопців питали, вже от безпосередньо перед обміном, типу, може все-таки залишишся? Так, ця робота дуже ґрунтовно проводиться.

Коли були ми на Горлівці, певний період був зв'язок із родиною. Там я пробув з 1 липня 2022-го до 6 липня 2023-го — рік. Здається, в серпні 2022-го — багато ж родичів «бомблять» всі ці «міністерства» «ДНР» — силові структури дозволили переписку. Але ж це було саме у так званій «ДНР». У Росії так не було, там діяло інше окреме законодавство.

Але є такий нюанс — ти не можеш написати родичам, нема ані конвертів, ані ручок. На це кажуть — то ваші проблеми, хай ваші родичі клопочуть, роблять офіційний запит в «міністерство» «ДНР», там може дадуть відповідь, що така людина є, може і ні. Ті, кому відповіли — пішли «перші ластівки», почали приходити листи, і рідні вкладали порожній конверт, щоб ти міг написати відповідь.

А потім, здається у вересні чи в листопаді, дозволили перші передачі. Під «зеківський» формат підтягували. То можна раз на місяць, то не можна — правила весь час мінялися. Та в певний момент налагодилося. Останню посылку я отримав в 2023 році. Тоді Росія провела оцей «референдум» «приєднання Донецької, Луганської, Запорізької і Херсонської областей у склад РФ». Тривав процес зістиковування законодавства. І коли привели до російського законодавства, то в травні 2023-го заборонили листування. Бо за законодавством Росії полоненим заборонено листування, посылки і все решта. Тільки через Червоний Хрест, якого ніхто не бачив.

В основному передавали одяг, їжу. По дозволень їжі був перелік — спершу можна було передавати те, що не псується швидко. Щось типу «Мівіні».

Коли передачі пішли потоком, вертухаї, звісно, присіли на цей потік. Вони в першу чергу зацікавлені, щоб заходило солодке — добре і багато; дозволили ковбаси. Цигарки пішли нормальні — це окрема тема, склався ринок обміну.

ЛИСТИ У ПЕКЛО

Я проводив роботу над собою, над своїм моральним станом, налаштовувався, що може і п'ять років доведеться сидіти. Бо є ж випадки, коли люди з 2014-го, десятку «відмотали». Тобто у мене не було цього: піду зараз вскриюсь чи напишу заяву — були такі, що починали писати заяви, аби випустили. Таке траплялося — людина взагалі не проросійська, але виникає такий посил, типу, аби випустили будь-що, аби побачити рідних, уже байдуже все. Я постійно був як пружина. Але ж інших варіантів не було. Ці псевдореспубліки — печерна доба, люди залишились у тому 2014-му, і особливо не досягли нічого, це сама лише деградація.

« Єдине, що мене тримало — це родина. Для мене завжди була на першому місці сім'я. Ти вкладаєшся, ти бачиш, цим живеш. Є точка, вісь, навколо якої все відбувається. Така точка — це родина. Для мене це так.

Коли переосмислив всі цінності, тобі достатньо умовно дві пари трусів, пару шкарпеток, якийсь одяг і люди, яких ти кохаєш, поруч. Усе. Є якийсь прибуток — добре. Немає — ти розумієш, що це вторинне. Відокремлюються цінності, якими ти живеш.

Підтримувало листування, але листування — це окреме мистецтво. Бо всі листи проходять цензуру. Є перелік фраз, слів, яких не можна писати. Могли повернути, могли просто викреслити. Звісно, були слова «кохаємо», «чекаємо на тебе». Заборонено було писати, хто з тобою сидить. Наприклад, деякі родичі не знали про своїх. І вивертались як могли. Наприклад писали в стилі: «Пригадуєш, ми у тьоті Маші сиділи, у неї ж там син Вітя, от хлопець же хороший». От такі натяки, що, значить, він живий і він зараз тут. Мені дружина в одному з листів написала, що хлопці загинули: Рома, Антон — наші друзі. Вона прямо написала, просто іменами, що, на жаль, той загинув, той... Згадували в листах якісь приємні життєві моменти, планували, що, наприклад, скатаємося на концерт Metallica. Ще не були, але я думаю, що вони не такі старі, як ACDC, і ми ще встигнемо на їхній концерт.

Але листи ж не приходять просто так. Це не те, що ти написав, кинув у скриньку, і воно пішло. Ти листи маєш отримувати тільки поштою «ДНР» з території так званої «ДНР». Треба знайти людину, яка згодиться передати, а таку людину теж могли взяти «за пособництво тероризму»... Наприклад, дружина написала листа, сфотокала його, переслала фото в вайбер чи телеграм, та людина його роздрукувала, вклала в конверт — не від сво-

го імені, написала, що це Марія Павлівна, моя дружина, адреса, звідки відправлено, і лист пішов. І відповідно я повинен потім відповідь написати на ім'я своєї дружини, людина цей лист із пошти повинна забрати, сфоткати і переслати моїй дружині. А на пошті поштарів, які розносять листи по скриньках, нема. Лист прийшов, і він на пошті може місяць-два пролежати. Якщо ти свій номер вказав, поштарка може зателефонувати: «Вам прийшов лист, прийдіть заберіть». А так лежить, тільки через знайомих, десь хтось побачив, що, наприклад, чекає. Людина приходить: «Там лист на таке-то ім'я від такого-то». «А ви хто?» — «Та я там сусідка, тьотя Маша». — «От хай приходить жінка з паспортом, їй віддамо. А що ви цікавитесь?» Адреса зворотня ж не просто від Саші Бондаренко, а СІЗО, вірніше, колонія № 27, тобто лист з зони. Тому цей лист не так просто забрати.

Мені за цей час прийшло три листа, навіть з фотками прийшли. Чому за весь цей період лише три? Бо поки дізналися механізм, і дуже довга ця перевірка. Наприклад, ти листа написав, віддав відряднику своєму, і він на цензурі може місяць пролежати. Потім він йде поштою з Горлівки до Маріуполя, ті всраті (скільки там?) 300 кілометрів воно може йти 2-3 тижні. Потім зворотній процес. Тобто один лист деє два місяці займає.

ОБМІН

Обмін відбувався буквально протягом доби. Ніхто не попереджав про це. Посеред дня заходять на барак, типу, шикування всього барака, називають прізвища: «З речами на вихід». Ніхто не знає, чи це обмін, чи етап. Навіть самі вертухаї не знають. Їм приходить запит, що підготувати таких людей, за ними приїде машина. Поздавали речі в каптерку, матрац там, усе, що зонівське. Пороздавали своє барахло хлопцям. Посиділи

в ДІЗО може кілька годин — чекали на ту машину. Приїхала машина. Нам зав'язали очі, руки скотчем. Мені пощастило, мене в'язав один із вертухаїв, що був відносно людяним, тобто без заворотів, нормально зав'язав очі, не надто щільно, не боляче, і було видно, що внизу відбувається. І ти принаймні, коли ведуть тебе, бачиш, що там під ногами, щоб не перечепитися. Покидали в якусь вантажівку — це було дуже жорстко. Тебе «ялинкою» саджають, руки зв'язані за ший сусіда, ноги розкидані, і отак 18 людей нас було з Горлівки, здається. Спека — це ж середина літа, їхали на Таганрог. Там посадили на літак якийсь транспортний. Самі лише припущення, ніхто нічого не каже. Це міг бути й етап. Тому що етапи по Росії відбуваються, як правило, літаками. І в Мордовію могли, і куди хочеш.

Ми вилетіли, не знаю, о шостій, восьмій вечора, летіли всю ніч. Ми кудись прилетіли, хлопців ще догрузили, потім прилетіли на аеродром Чекаловський. Ще догрузили там і полетіли на Білгород. Ми вже зрозуміли, що це обмін, бо знали, що міняли під Білгородом, там був пункт пропуску. Але нас кружляли, кружляли й кружляли, і зрання ми повернулись назад на Чекаловський аеродром. Під Білгородом була чи гроза, чи якась негода, літак не зміг сісти, і повернувся на аеродром. Отут уже почались оці жорсткі відчуття, що обмін не станеться, і тебе ніхто не буде повертати, наприклад, назад в Горлівку, де ти більш-менш знаєш, що до чого, умови відносно лайтові. Тебе на якесь кацапське найближче СІЗО запропорять, і твоя подальша доля не зрозуміла. І це напружало. Але на тому Чекалівському аеродромі побули годину чи дві, дали інший борт, погодували показово, дали ці сухпайки кацапські і знімали, як годують полонених. І уже сіли на той борт.

Ніхто не бив нас. Зв'язані, але ж нормальне таке ставлення було перед обміном. В автобуси сіли, в авто-

бусі сидиш повністю зігнутий, щоб ти нічого не бачив. Але ж якщо б це був етап, то кинули б просто у ці «воронки» якісь. У кожного своє місце, сидимо не навалом, просто очі вниз, згорбились. Якийсь час проїхали, ближче до КПП вертухаї, які нас супроводжували в автобусі, вийшли і сказали: «Ну, всьо, знімайте пов'язки, далше вже ваші, це нейтральна територія». Потім з координаційного штаба, я так розумію, хтось зайшов перший: «Все, хлопці. Слава Україні!» Відчуття ці не передати.

«**І кожного разу, як дивишся обміни, ти переживаєш це по новій, наче тебе ще раз обміняли. Повернення на рідну землю, воно таке. Ставлення ж зовсім інше, там зустрічають... і взагалі. Всі ті відчуття, які є на відео з обмінів, вони дійсно справжні. От так, такий підриб, звісно.**

Нас привезли в Суми одразу, за тим алгоритмам обміну, що вже існував, люди потрапляли зразу в лікарню — перший огляд, бо дехто був у страшному стані, особливо хлопці, що повернулись з Кацапії, з мордовій всяких, з тул — ноги гниють. Попри дике схуднення, божевільну втрату ваги, на цьому фоні набряки ніг починаються перш за все. Звичайна подряпина — нога гниє, виразки. Першу допомогу в лікарні надавали, годували — все ж там справжнє, нормальна їжа домашня. І був такий дискусійний момент потім з якогось обміну, типу: «Ой, могли б захисників зустріти застіллям...» Але колишні в'язні на це заперечують: людина від такого ризикує отримати заворот кишок. Наїється досхочу, і просто помре. Нас годували смачно, але давали дієтичні страви, щоб не було оцього шоку після голодування.

Після того поїхали в санаторій в Санжари. Та все одно ти вдома. І оцей перший день... В Сумах тоді лахи всі ці скинули, з клопами, з блохами, з усім, що було.

Але ж я скрутив свою класну футболку з принтом «Южний парк», я розумів що її поклали не звичайні люди, а саме хтось зі знайомих неформалів. Такий артефакт, на згадку про таку частину життя. Бо футболка там топова, знакова. Все це викинули, дали нову одержу, видали телефони з SIM-картками одразу, щоб телефонували рідним. Перший дзвінок був дружині. Номери, які я пам'ятав, це свій старий і телефон дружини. Я телефоную, а вона: «Так-так, я вже знаю, я їду». Її застав цей момент на кордоні, вона їхала до Німеччини, поверталась, перед цим була тут по справах стосовно мене. І саме на кордоні, у цій зоні переходу, коли чекали на наш контроль, їй зателефонували з координаційного штабу, що звільнили чоловіка. І вона поверталась назад. Словом, класно все, хепіенд такий.

Обмін був 6 липня 2023 року.

РОМАН БОРЩ

1995 РОКУ НАРОДЖЕННЯ.

ЗРОСТАВ У СЕЛІ ГОРОДИЩЕ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

В 2011 РОЦІ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В КОЛЕДЖІ
СТАВ ЧЛЕНОМ «ПЛАСТУ».

ВИЩУ ОСВІТУ ЗДОБУВ У ЛЬВІВСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ ФРАНКА, ЗАКІНЧИВ ФАКУЛЬТЕТ
ЖУРНАЛІСТИКИ.

У 2018-МУ ПІДПИСАВ КОНТРАКТ ІЗ ЗСУ.
СЛУЖИВ У 503-МУ ОКРЕМОМУ БАТАЛЬЙОНІ
МОРСЬКОЇ ПІХОТИ.

СПЕРШУ СТРІЛЬЦЕМ-САНІТАРОМ
(ТРАВЕНЬ—ЛИСТОПАД 2018), ПІЗНІШЕ —
ВІДПОВІДАЛЬНИМ ВИКОНАВЦЕМ У ГРУПІ
ПЕРСОНАЛУ ШТАБУ (ЛИСТОПАД 2018 —
СІЧЕНЬ 2021).

СТУДЕНТСТВО: «ПЛАСТ», ЛІДЕРСТВО І ЖУРНАЛІСТИКА

Я провчився до 9 класу. Отримав свідоцтво про неповну середню освіту з відзнакою. Не хотів лишатися в школі до 11 класу. Брат навчався в технічному коледжі, я вирішив, що піду після 9 класу туди ж. Хоча по своїй природі я взагалі не схильний до точних наук. Але вступив на факультет радіотехніки і провчився там 4 роки.

Важливо те, що цей заклад дав мені середовище. Ще на першому курсі подружився з одногрупником, який належав до «Пласту». Він запросив мене і ще деяких хлопців.

Я був старостою групи, і він побачив у мені якісь лідерські якості. Мовляв, буде спартакіада проводитися в «Пласті», і можемо команду виставити. Ми виставили команду та виграли спартакіаду. І далі я вже зацікавився самою організацією. Так в 2011 році почався мій пластовий шлях.

Тодішня студентська рада була дуже інертна. Це було схоже на закритий клуб, де оця тусовка голови студентської ради собі збиралася, вони нічого не робили, просто собі там перебували. І спершу вони сприймали «в штики» мої намагання щось організувати. Тож згодом я просто подався на голову студентської ради і виграв вибори. І вже весь четвертий курс був головою студентської ради. Це був також дуже цікавий досвід в такому молодому віці, такий трішки управлінський. Це певною мірою визначило мій подальший життєвий шлях, власне тоді в «Пласті» я знайшов собі професію.

Був рік 2014-й, чи 2015-й. Якось у рамках одного пластового заходу ми видумували собі проекти. Мій був

журналістським — я почав збирати історії різних пластунів, які є доволі відомими. А також тих, кого в організації знають тільки за одностроєм, за пластовим життям. Почав збирати історії, ким ці люди були, як вони прийшли до «Пласту», ким вони є зараз поза організацією. Мені це дало поштовх і інтерес у журналістиці, в комунікаціях.

Організація робила такий вишкіл для пресслужб, для медійників організації. На той момент мені запропонували стати прес-секретарем Тернопільського осередку і поїхати на цей вишкіл. Це було дуже цікаво, проводилося в Києві, були топові спікери — журналісти провідних українських каналів тощо. І це дало можливості далі реалізуватися в професії. Тож я не шкодую, що не залишився в школі до 11 класу.

Тоді ще не було «Суспільного мовлення», це була Тернопільська обласна державна телерадіокомпанія. І після закінчення коледжу я почав працювати там. Спершу на радіо, потім на телебаченні. Потім вступив до Львівського національного університету імені Франка на заочне відділення на журналістику. Хотілося все ж таки, розуміючи, що буду працювати далі в журналістиці, мати профільну освіту — хтось скаже, що це не є обов'язковим, але все одно в якихось формальних речах допомагає.

Провчився чотири курси у Франка. Я вважаю, що журналісту немає сенсу вчитися чотири чи п'ять років на денному відділенні, насправді, треба просто писати. Є три-чотири основні книги, які вміщують базові поняття, що знадобляться початківцю для роботи, якісь морально-етичні норми, а далі вже тільки практика зробить із тебе цікавого професійного журналіста.

Середовище студентів, які можуть чимось тобі допомогти, знайомства, що стануть в нагоді в майбутньо-

му, можливість поспілкуватися з викладачами... Для мене це було корисно не так з професійної чи технічної точки зору, як більше з ціннісної. Викладачі могли надати більш ціннісне спрямування в професії. Я отримав ступінь бакалавра, і на цьому моє навчання скінчилося.

Після тернопільського радіо і телебачення працював на телеканалі «Еспreso» в Києві.

2014-Й — РІК, КОЛИ КОЖЕН ЗРОБИВ СВІЙ ВИБІР

Коли відбувалася Революція Гідності — я навчався, якраз був третій курс. І ми почали заохочувати студентів йти на Євромайдан. Ми зі студентами поставили намет на Театральній площі в центрі. Були різноманітні акції, ми добилися компромісу з викладачами, щоби студенти мали можливість перші кілька занять відбутися і потім поїхати на Майдан. А в січні ми з пластунами зорганізувалися для поїздки на Київський Майдан. Ми тоді, власне, були в Києві три дні наче, якраз був День злуки 22 числа. Однак застали і події на Грушевського (19—22 січня 2014 року відбулися сутички на вулиці Грушевського, що отримали назву «Вогнехреща» — ред.). Тоді там три активних дні провели, потім, повернулися додому вже і продовжували шлях підтримки Майдану в Тернополі.

20 лютого ми зібралися, тоді якраз починалися активні дії, і розстріли, ці дні були найважчі в Києві. Ми спершу хотіли поїхати до Києва, але там порозставляли блокпости, завертали автобуси з регіонів. І ми пішли тоді на акції в Тернополі, якщо ви пам'ятаєте, у багатьох містах, обласних центрах, горіли відділки поліції. Представники праворадикальних організацій збирали людей і йшли штурмувати ОДА і ці відділки.

Загалом, 2014 рік — тоді все почалося, і кожен мав зробити для себе якийсь вибір. Тоді я ще навчався, і покинути навчання, одразу піти добровольцем якось так не вийшло. Доедналися одразу ж до волонтерів, організовували заходи, спрямовані на підтримку армії, добровольців.

Потім це вже була робота журналістом, волонтерство. Думки про те, щоб доєднатися до війська, були завжди, але якось відтерміновувалося це. А в 2017-му я вже працював на «Еспreso», був момент, ми з делегацією депутатів Європарламенту, які приїхали в Україну, поїхали прифронтовими містами, їм показували зруйноване Широкине, були в Маріуполі, у Волновасі, ще в якихось містах. Їздили між військових, дивилися. І це стало якимось визначальним моментом. Після повернення прийшло остаточне розуміння, що моє місце там все-таки, але не як журналіста, а саме військового. На те, щоб владнати всі справи і знайти місце служби, пішло десь пів року, та все-таки краще пізніше, ніж ніколи.

АРМІЯ, ДЕ РЕАЛЬНІСТЬ ПЕРЕВИЩИЛА ОЧІКУВАННЯ

Колеги-воєнкори радили йти у 503-й батальйон, до Сухаревського. Мені було важливо, щоб не просто десь згаяти ці три роки контракту, а справді отримати хорошу підготовку, хороші умови служби і можливості.

Реальність суттєво перевищила очікування. Ще з до-революційних часів панували стереотипи про армійську безглуздість, типу копай тут, а я піду запитаю, де треба.

Почав із навчального центру в Миколаєві, 198-й навчальний центр військово-морських сил. Хороші умови, казарми, інструктори, харчування, забезпечення. Ми

стріляли зі всього, з чого тільки можна, і тактика, і все інше було на рівні.

Це було перше здивування позитивне. І власне потім, коли потрапив у батальйон, спершу це була посада старший стрілець-санітар, у мене були сертифікати з тактичної медицини. Ще в «Пласті» ми організовувалися з «Захистом патріотів», це громадське об'єднання, яке ще Уляна Супрун заснувала, ми там навчалися такмеду, і я ці знання приніс в армію. Хоча в рамках базової підготовки такмед теж викладали, але у «Захисті патріотів» підхід був ґрунтовнішим.

Я прийшов тоді, коли бат був на ротації у Водяному, і в мене знайомство з батальйоном відбулося безпосередньо «на нулі». Я в травні туди приїхав, і в кінці жовтня ми звідти вийшли. Враження також були дуже позитивні. Кажуть, що у деяких підрозділах може процвітати і алкоголізм, і все, що завгодно. У Сухаревського в батальйоні на позиціях ніхто не вживає. Це дуже суворо карається. В нього все дуже чітко і адекватно. Тоді була можливість вести бойові дії нормально і злагоджено. І саме ставлення до солдата там дуже, дуже хороше.

А потім мені запропонували, зважаючи на досвід роботи і якісь вміння, працювати в групі персоналу, в кадрах, після ротації. Я погодився, бо це дуже важливо. Прослужив до січня 2021-го і звільнився.

МАРІУПОЛЬ — МІСТО З ДУШЕЮ. БУЛО...

До повномасштабного вторгнення працював медіа-менеджером і речником Міністерства охорони здоров'я. 24 лютого, коли все почалося, я просто зателефонував у частину і поїхав у Маріуполь, 25-го зранку вже був там.

Я в Маріуполі прожив більше двох років, і доволі сильно полюбив це місто. Місто було особливе, по-своєму атмосферне, гарно трансформувалося. Починаючи з кінця 2017-го туди заходило багато донорських коштів, місто розбудовувалося. Там було багато військових, отже, платоспроможних — це позитивно впливало. Було багато цікавих закладів, можливостей організувати дозвілля. Там була, до речі, одна з найкращих транспортних інфраструктур в Україні — особисто моє враження.

Це було місто із дуже своєю душею. І коли ми тільки заїхали туди 25-го зранку — все сіре, пусті вулиці, здебільшого зачинені магазини, заклади, все покинуте — тоді вже одиниці працювали, але ще була можливість щось купити. Перше враження було дуже щемке.

Приїхали на пункт постійної дислокації, і оскільки я працював у групі персоналу, мені сказали, що я буду займатися резервістами і мобілізованими. Приходили люди з військкоматів, або ті, які мали підписані контракти резервістів, тобто ті, хто служив раніше у нас. Потрібно було їх оформляти. Місто ще не було оточене, приїжджали автобуси.

Тобто повномасштабна війна застала 503-й не в Маріуполі. Там залишалося лише кілька десятків людей — штабні та люди, які займалися охороною ППД.

Вже з перших днів на ППД не стало світла. Ми організовували охорону і оборону об'єкту. Це було приміщення старої школи-інтернату, переобладнане під військову частину.

Було багато хаосу, постійні тривоги. Проблема зі зв'язком, з координуванням всіх військ оборони, які там знаходилися. Проблема зі зв'язком, певно, була найбільш вираженою, часто було незрозуміло, що відбувається,

хто де знаходиться. Пам'ятаю першу ніч, коли виставили вже позиції, були повідомлення про групи ДРГ в місті, і чекали можливих нападів на частину.

Незважаючи на те, що раніше служив, було трошки дивно. В мене був рік перерви, і я з цивільного життя знову приїхав. ППД частини, воно завжди асоціюється з безпекою, рутиною. А тут все завалено мішками з піском, і чекаєш нападу. Стресово трохи — немає світла, немає нічого, не можна жодним чином себе замаскувати — не так для якихось наземних військ чи ДРГ, як для повітря, бо одне з найстрашнішого, що було в Маріуполі, це російська авіація.

Хоч ховайся в підвали, хоч не ховайся, якщо якийсь півтонник впаде, то тебе вже нічого не врятує. Першу ніч переночували з горем навпіл. Наступного дня знову продовжилися набори резервістів, робота з мобілізованими.

Тривоги, постійна біганина в підвал. Нам тоді видали спорядження, якісь аптечки тактичні американські. Окремим хлопцям з мобілізованих, які прийшли, ми показували принаймні як турнікетами користуватися.

У нас на кухні працювали жінки, працівники цивільні, і перші кілька днів, поки ми були на ППД, попри те, що ми їм казали, щоб вони йшли додому, вони приходили, готували, забезпечували нас — такі молодці. На четвертий день, 28 лютого стало відомо, що вже Сартанський напрямок прорвали, і місто в оточенні.

А це з того боку, де знаходиться ППД. Не було розуміння, що відбувається в окремих цих точках. Було розуміння небезпеки, що зараз нас можуть посунути, і власне розташування цього пункту постійної дислокації досить невідгідне. Було прийнято рішення, узгоджено з командуванням, що ми залишаємо цей об'єкт і їдемо на наступ-

ний. І ми поїхали на інший свій об'єкт та згодом приєдналися до загальних сил оборони, вже люди виїжджали на оборону міста.

Серед точок, де я був, це завод «Азовелектросталь», морський порт. Брав участь у виїздах на центральні вулиці міста. 23 березня ми повернулися після чотириденного виїзду в місто. Командир сказав, що є завдання з'єднатися з основними силами частини нашої, яка знаходиться в Запоріжжі. Він казав, що в нас є кілька варіантів — виходити власними силами полями, виходити під легендою через «зелені коридори» для цивільних, або ж лишатися в місті далі. Хтось залишився в Маріуполі, комусь вдалося виїхати, комусь не вдалося, і, власне, ті потрапили в полон.

23 березня підійшов один з офіцерів, сказав, що я буду в першій групі. Будемо виходити малими групами, вдаючи цивільних. Ми знищили військові документи, розробили легенду, і вирушили двома машинами. Ми тоді не знали, що росіяни почали проводити так звану глибоку фільтрацію, коли всі чоловіки, які до того служили в армії, чи навіть ті, хто не служили, їх затримували на певний час і пробивали по своїх базах. Було таке, що людину взяли лише через те, що в неї була картка «Українці разом» в машині.

Потім виявилось, що там збирали всіх, навіть цивільних. Спершу мав бути допит в УБОЗі їхньому місцевому, в управлінні по боротьбі з організованою злочинністю, потім Оленівка. І з Оленівки вже після 30 діб затримання когось із цивільних відпускали.

Так було до того, як відпустили людей, які виявилися потім військовими. І після того, як окремі люди по-виходили і почали давати інтерв'ю про ті жахи, які там відбувалися насправді, то вирішили напевно просто пе-

рестати відпускати. От чому треба дуже відповідально підходити до взаємодії з медіа, бо все, що ти кажеш, може дуже сильно зашкодити тим, хто там залишається. І, можливо, якби не було розголосу на самому початку, то все було б по-іншому.

Ми трималися цивільної легенди до того часу, поки нас наступного дня не привезли в Мангуш і не почали оформляти в базу документально. Ми з тими хлопцями, з якими мене затримали, провели оперативну нараду на місці. Ми ж не знали, що зараз відбувається, можливо, плануються якісь обміни польові абощо, і якщо нас проводять документально, то краще сказати як є.

У СТАТУСІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО

Ми вже тоді розуміли перспективи, що якщо ви цивільний, то 30 діб максимум потримають і відпустять. Ми розуміли, що навіть якщо нас після 30 днів відпустять, що ми тут робити будемо, як ми будемо вибиратися? Ми розуміли, що вони хапають людей по Донецькій області, які раніше служили, а там мабуть кожен другий служив, починаючи з 2014 року. І якщо буде хтось, хто знає нас і просто покаже пальцем, буде гірше. Було прийнято рішення сказати мінімальну правду, не викриваючи якісь оперативні відомості з Маріуполя, тобто не розповідати на яких саме точках ми знаходилися і подібне. Зробили ставку на те, що у них насправді нічого немає.

Якщо про тебе нічого невідомо, або ніхто про тебе нічого не розповів, то послуговувались твоїм первинним допитом усю дорогу. І вже там ми сказали, що ми військові, щоб нас оформили. Взагалі військових оформляли спершу як адмінзатриманих, на 30 діб. Після того,

як 30 діб проходили, могли тобі там адмінку ще на 30 діб продовжити.

Але загалом тоді вже і «Комбінат Ілліча» завезли на Оленівку. Думаю, вже було якесь розуміння, що приїде «Азовсталь». Вони готувалися до того. З «Ілліча» людей здебільшого перевозили в Росію. А у нас були «адмінщики». Ми потім заповнили анкети слідчо-арештованих. І нам оголосили підозри за статтею 229, частина 2 «Карного кодексу ДНР» так званого. Це тероризм, організований групою осіб. Нас перевезли в Донецьке СІЗО. Наскільки я тепер розумію, це було просто таке дотримання формальностей юридичних, щоб нас хоч якось утримувати. Може в так званому «законодавстві ДНР» не був прописаний статус військовополонених, не знаю.

Ми просиділи в СІЗО два місяці приблизно, і потім прийшли з прокуратури місцевої і повідомили, що справу мою дослідили. І оскільки я брав участь у бойових діях у складі офіційного підрозділу Збройних сил, то я не є терористом, і мені дають статус військовополоненого. І тоді вже у цьому статусі нас перевезли на Горлівку.

Там була колонія загального режиму, і там облаштували один із перших, якщо не рахувати Оленівки, таборів для військовополонених. Засуджених здебільшого вивезли, лишилася тільки господарська обслуга, частина засуджених, які працювали на їдальні й на інших подібних об'єктах. Там була промислова зона, швейна ділянка, сувенірна продукція і тому подібне. І там засуджені ще залишалися працювати, вони фактично колонії заробляли гроші.

А основна маса — це військовополонені, доходило до півтори тисячі. На Горлівку ми заїхали перші. Якщо порівнювати, то там було найкраще. В Оленівці були жахливі умови. Якщо були піддони якісь, щоб спати, це вже

добре. Воду привозили. Питної води було на одну людину 200 чи 300 грамів на день, я вже не пригадаю. Технічна вода була зрідка. Їжа — спершу взагалі на польовій кухні готували, потім відкрили їдальню. Загалом з харчуванням було так собі.

СІЗО — це тюрма, старі обдерті камери, але там принаймні були матраци. Там і клопи, і воші, і все на світі, але принаймні можна було витягнути ноги. Вода була, був кран, умивальник. Набирали в пляшки, можна було стати над туалетом, обмитися якимось. Годували в принципі смачно, але мало. Там готували і розвозили місцеві засуджені.

А Горлівка, це був також табір, і там по умовах навіть дуже добре порівняно з іншими місцями. Це були й індивідуальні ліжка, і чиста постільна білизна, матраци з самого початку, харчування нормальне. Пробув там майже два роки.

А тоді коли, як ми вже зараз знаємо, розпочалися активні бойові дії в районі Торецька, якраз на Горлівському напрямку, нас перевезли всіх у Кіровське, це також Донецька область. Це взагалі одне з найкращих місць.

Там дуже адекватний начальник колонії, і там його принципова позиція — ніхто нікого не б'є. Я справді не бачив, щоб там когось побили за майже пів року, що я там був. Але там треба бути дуже обережним із тим, що і кому ти говориш. Там процвітають такі методи роботи, як і з засудженими. Тобто адміністрація має десь інформаторів, «стукачів» так званих. Були випадки, коли хтось комусь похвалився своїми бойовими результатами, і завтра чи післязавтра до них приїжджають ФСБшники, слідчий комітет і обвинувачують людину у вбивстві цивільних, ще в чомусь, і порушують кримінальну справу.

І треба було бути обережним, обирати коло спілкування. Такі місця, де тебе позбавляють всіх звичних благ, базових речей, дуже добре показують людей.

Як би не годували, а для підтримки організму цього недостатньо. Завжди хочеться їсти, наприклад, солодкого, ще чогось. Хто палить, тим цього бракує. Значна кількість людей є дуже залежною від своїх бажань. І адміністрація цим користується. Часом люди проявляють себе дуже низько, в них фізичне бере гору над моральним. Це, на жаль, реалії. Але були люди, яких я знав, були ті, з ким я познайомився там, яким, я розумів, можу довіряти. І ми, звичайно, одне одного підтримували.

«ЯКІР» НОРМАЛЬНОГО ЖИТТЯ

Перший рік — це був рік надії і сподівань. Постійно здається, що вже от-от, завжди чекаєш якоїсь дати, якогось свята, ще чогось, бо, можливо, обмін до чогось приурочать. Там обмін відбувається — ти не поїхав, вже чекаєш наступного. Якщо відбувається два чи три рази через якийсь проміжок часу, починаєш сподіватися на систематичність. Потім обміни припиняються, і вже проходить рік.

Починаєш ловити себе на думці, що ти вже звик, в принципі, жити в такому режимі. І стає трошки страшно, бо це ненормально. Звикати до неволі нормальній людині — це погано.

І ми отак спілкувалися між собою, і казали, що це ж, напевно, добре, що ми зараз про це говоримо, через те, що в тебе ще ця вільна людина всередині бунтує. Значить, ще ти не втратив цього стержня якогось. І звичайно, ти розумієш, що в Україні тебе не забули, що рідні, структури працюють над тим, щоб тебе витягнути. Про-

сто це залежить не лише від однієї сторони, і тому, звичайно, будуть складнощі. І я розумію також, що ми така політична обмінна монета для однієї і другої сторони. Бо обмін полоненими — це завжди може бути якимось жестом, може бути якоюсь умовою для отримання чогось, зняття санкцій абощо.

І я, в принципі, розумів, що напевно так треба, можливо, Росія неприйнятні умови ставить. Але звичайно, були моменти, коли ти, незважаючи на те, що головою це розумієш, а все одно закрадаються лихі думки, що все пропало, і сидіти ще там 10 років. Якраз дуже допомагали побратими, ті, кому можна було довіритися, бо люди ні дуже важливо, щоб її почули і зрозуміли.

Часом вечорами спілкувався з другом. Він мені розкаже все, що його турбує, я його позаспокоюю. Я йому розкажу все, що мене турбує, він мене позаспокоює. Зранку встав, і на душі легше. Просто треба, щоб тебе вислухали.

Ми ще якраз потрапили в ті часи, коли «ДНР» так звана ще не була в складі РФ, і в них діяли свої закони. І там військовополоненим дали право на листування і отримання передач.

І ті, хто мав рідних на тимчасово окупованій території, отримували листи, передачі, могли спілкуватися з рідними.

Потім почали приїжджати волонтери, які давали можливість записати відеозвернення до батьків чи до рідних, і була можливість лист передати. Вони його фотографували, передавали волонтерам на нашій стороні, або ти давав там номер телефону, вони шукали в телеграмі рідних, і пересилали їм. Це був лютий 2023 року, і я тоді записав це відео, відправив листа і отримав лист від дружини і від мами.

Ми коли проходили допити, то слідчий запитав, мовляв, чи твої знають де ти, я кажу, що ні. І він каже, давай інстаграм дружини, запишеш голосове. Я записав, мовляв, привіт, кохана, у мене все добре, я в полоні в «ДНР». Сказав, що ставляться нормально, заспокоїв, попросив переказати вітання, і все.

Майже рік пройшов, і почалося звикання. І оце було якраз таким ляпасом в хорошому сенсі слова, коли побачив щось рідне, почерк дружини, вона ще потім фотографію прислала, батьки ще листи прислали — була можливість. І це було таким нагадуванням про те, що це нормальне життя, воно триває, воно ніде не ділося, і твої рідні про тебе не забули. І це було дуже важливо, саме дружина була для мене якорем цього нормального життя. Я міг перед сном просто розказати подумки дружині, як день пройшов, запитати її. І це давало таку моральну розрядку. Мені пощастило з дружиною дуже сильно, вона дуже багато зробила для того, щоб мене витягнути, зі структурами нашими. Я знаю таких, кому листи приходили, а потім вони дізналися, що їх кинули, жінка пішла до іншого. Тому дуже важливо знати, що на тебе чекають, що ти не зраджений.

Спершу були допити оці первинні, з нами працювали поліцейські, оці УБОЗівці. Потім уже в Горлівці приїжджав слідчий комітет, і вони проводили допит. Було близько п'яти допитів. Потім вони могли приїхати, просто запитати якусь деталь, викривити інформацію і порівняти з тим, що ти відповіси. Якщо ти плутаєшся, значить, щось не те. Наприклад, він питав, де я був. Був на ППД, там і там. І він потім каже: «Нагадайте, будь ласка, ви ж були там на ППД і на порту?» Я кажу: «Ні, ще був отам». Він: «А, да-да-да, всьо хорошо, давай, свободен». Таким чином пробували, десь щось шукали, але ми до-

волі грамотно поводитись, тому швидко стали нецікавим структурам. І в принципі до обміну в мене не було виклику до жодних слідчих органів на допити.

Просто сидів, і все. Горлівка — це був більш легкий режим — живемо в бараках, є там дворик, локальний сектор, куди можна вийти прогулятися. І в принципі, ти там цілий день займаєшся, чим хочеш. Могли вивести на роботи, наприклад, травичку порвати, щось позамітати. Окремі люди могли працювати на об'єктах, на тій же їдальні, в банно-пральному комплексі, ще десь.

Тобто, в принципі, там сидять самі полонені і, відповідно, самі ж полонені і забезпечують функціонування колонії. Були книжки, можна було читати. Виходите строем в їдальню чи з неї, співаєте якісь пісні радянські, що їх нам давали. Від «Катюші» до якихось там «Прожектор шаріт осторожно по пригорку». Як в будь-якій колонії, перевірки поіменні, шикування.

Зранку і ввечері співали гімн Росії. Підйом оголошували по гучномовцю, і вмикався гімн. А коли всі були пошиковані перед перевіркою, звучала команда, і вся тисяча людей співали.

«Перевиховання» таке було. Ти встав, там зарядка, сніданок, перевірка, у них там перезмінка. Знову перевірка, потім на роботи, якщо такі є, обід, потім знову на роботи, сидіти читати, вечір, перевірка, спати.

А ще був такий інформаційний вакуум. Передавали такі інформаційні бюлетені, є такий громадський рух від Пушиліна, і в них газетка політична — куди Пушлін поїхав, що відкрив, що прокоментував, що відвідав — це можна було почитати. Перший час там було зведення військового. Звичайно, у цих «новинах» вони «нищили» десятками одиниці техніки, авіації, тисячі солдат і тому подібне, але загалом, якщо ти критично сприймаєш ін-

формацію, то міг хоча б зрозуміти, де відбуваються бойові дії. А поки ще надходили нові полонені, можна було у них запитати, що відбулося за останній час.

Звичайно, середньостатистичний полонений не надто обізнаний в геополітичній ситуації. Часто в полон потрапляють люди, які в принципі не сильно цікавилися, що відбувається. Їх загребли, і все. Але траплялись і свідоміші люди, які могли розповісти про Курщину, чи про те, що в нас сформовані сили безпілотних систем.

Нам намагалися подавати інформацію в своєрідному ключі: розказували, куди їздив Зеленський, що Штати і Європа допомоги не дають, і нам скоро «труба». Звичайно, ніхто їх не слухав. Але здебільшого ми були позбавлені інформації. Персонал, який там працював, це були «ДНРівці» так звані, а восени 2023-го на підсилення в Горлівку приїхав спецназ із Росії.

Були спецпризначенці із Ростова, були з Москви, навіть з Дагестану приїхали. Ті, що з Росії, чи вони жертви пропаганди, чи так треба, але вони дуже озлоблені. А дагестанці більш-менш адекватні. Найчастіше допити вели представники ФСБ, МГБ їхнього того, а вже в Горлівку приїжджали росіяни — слідчий комітет РФ. Вони «пришили» кілька десятків епізодів воєнних злочинів, які буцімто українці скоїли. Типовий допит виглядав так: спершу ти розповідав, тебе питали, що ти робив, де був і так далі. Найбільше, що цікавило, це те, чи ти бачив «Азов», чи бачив якісь воєнні злочини.

І відповідно до того, коли ти там потрапив у полон, то вони тебе запитують, чи знаєш ти про якісь конкретні епізоди воєнних злочинів, дій, які підпадають під цей термін. Далі були питання, чи був ти свідком розстрілу такого-то автомобіля, скажімо, в квітні 2022 року, але

оскільки в полон я потрапив у березні, казав «ні». І так далі — «Ні, ні, ні...». І все, «з моїх слів записано вірно». Тобто протокол допиту свідка був.

Були і тортури — зв'язували, били. Це було постійне насильство, постійний морально-психологічний тиск. Систематично бранцям нагадували, що вони ніхто, вони не люди. Створювали умови життя в постійному страху. Бо ти живеш, маєш дотримуватися певного режиму. І якщо ти його порушуєш, відповідно, будуть певні штрафні санкції, буде покарання.

І ти постійно в цьому живеш, здається, звикаєш, але на волю виходить уже людина з порушеною психікою, з наслідками посттравматичного розладу, це великі клопоти насправді. Звичайно, є і наслідки фізичного впливу в тій чи іншій мірі. Але мені здебільшого доводилося бути в Донецькій області, а хлопці, хто був у Росії, розказують, що там просто жах. Там тортури, починаючи від режиму утримання звичайного, стояти по 16 годин на день, до постійних побиттів систематичних і так далі.

Для мене той період, відколи взяли в полон, і до Горлівки, був важкий. Горлівка була певним моментом стабільності, а там були часті етапи переїзду і умови утримання дуже нестабільні. В СІЗО, наприклад — відсутність сонячного світла, постійно в підвалі перебуваєш. Замкнутий простір із людьми, з якими ти в нормальному житті найчастіше навіть не спілкувався би. Але ви зараз змушені бути разом, ділити побут.

В моральному плані було важко, коли чекаєш на Новий рік, відбувається обмін, ти не їдеш на нього. І от вже, де б там 1, 2, 3 січня, ти сподіваєшся на Різдво. І от на Різдво ти нікуди не їдеш, і розумієш — все. Якщо на Новий рік масових обмінів не було, то тепер уже Великдень знову, але ти вже один Великдень пережив, і розумі-

еш, що це також не запорука. І починається усвідомлення того, що ти можеш тут ой як довго просидіти. Я в багатьох помічав тоді такий переломний момент: ти або навпаки десь себе переломлюєш, переконуєш, що все нормально, і далі більш свідомо тримаєшся і знаходиш для себе аргументи, щоб залишатися стійким, або ламаєшся і простопливеш за течією.

Це дуже добре видно в діях людини, в поведінці, бо ті, хто зламалися, вони найчастіше стають байдужі, вони можуть за собою перестати слідувати. Натомість інші стараються підбадьорити себе та інших, знаходять, чим себе зайняти, щоб з глузду не з'їхати, з ким поспілкуватися. Є якась жага втриматися. Оце я помітив після року у багатьох.

Мене підтримувало... десь чув такий вислів, що потрібно читати книжки для того, щоб, коли ти залишився наодинці з собою, ти лишився із розумною людиною. Взагалі там була можливість багато про що подумати, переоцінити. Треба було для себе якесь внутрішнє рішення прийняти. Було таке, що цілий тиждень просто не хочеться ні з ким говорити. Можна було просто вести діалоги з собою — в цьому стані іноді було комфортно. Хоча усамітнитися, коли постійно навкруги люди, було дуже складно.

« Загалом дуже багато дав «Пласт» як ціннісний стержень. Бо відповідні цінності там з юнацтва виховувалися на прикладах, власне, борців за українську незалежність. І ти знав і розумів оцю історію.

Важливо і знати цю історію, і дітей навчати. Коли ти розповідаєш дитині про це, вона може не до кінця сприймати і розуміти. Але в якийсь відповідальний момент

воно в пам'яті постане. Декалог українського націоналіста був видряпаний на стіні в тюремній камері. І коли ми потрапили в Донецьке СІЗО, і десь там біля столу, знизу, ти бачиш послання, залишені тими, хто тут був раніше, і ти розумієш, як повторюється історія.

Проводячи подібні паралелі, часто себе ловиш на думці, що ті люди пережили набагато страшніші речі, були у значно гірших умовах. І сам факт, що ми народилися і жили вже в незалежній Україні, показав те, що їх праця і жертва була не марною.

Навіть після перемоги Радянського Союзу в Другій світовій, ще довгий час ті ж «упівці» продовжували боротьбу. І коли їх ловили КГБшники і запитували, для чого ви це робите, вони казали, що це для прийдешніх поколінь. І от ці історії, цей фундамент ціннісний дуже часто також підтримував і не давав з'їхати з глузду, бо атмосфера, яка там підтримується адміністрацією, це пропаганда про те, що в нас все погано.

Нам казали, мовляв, ви зараз повернетесь, поїдете знову на передову. Добре, якщо тиждень-два вам дадуть, потім все, автомат в руки, і поїхали знову. А може ви тут хочете залишитись, там вийдете, вас вже ніхто не мобілізує, живіть собі, і так далі. І насправді, коли ти не можеш закрити базові потреби, дуже багато людей можуть з плином там часу міняти свою думку.

Ціннісний оцей орієнтир важливий, бо навіть попри всі зневіри, попри сумніви, в тебе все одно є оця підвалина закладена — що б не сталося, але все одно, Україна — це дім, це батьківщина. Це також дуже важливо.

Хоча полон дуже змінює. Будь-який ріст можливий тільки після травми, бо якщо в тебе все добре, ти, зви-

чайно, можеш мати якусь мотивацію, щоб змінюватися, але часто якісь рішення кардинальні і якийсь стрімкий ріст відносно себе вчорашнього стають можливі після переживання важкого досвіду. Головне, не дати собі ско-титися вниз, в посттравматичний стресовий розлад, не зациклитися на своїй травмі.

Можеш залишитися десь на тому ж рівні, але це рід-ко буває. Загалом, люди продовжують розвиватися після пережитого. Звісно, відбувається переоцінка цінностей, міняється ставлення до життя, до себе.

Слава Богу, що сталося саме так. Часом ми самі не чекаємо від себе цих речей, які життя змушує проявити-ся або відчувати в собі. Для себе тут відкрив розуміння, що людина — це така істота, яка може пристосуватися про-сто до всього, до будь-яких умов. І організм людський, насправді, настільки чудесний, що, знову ж таки, у будь-яких жахливих умовах він може настільки мобілізува-тися і видати потрібний ресурс — це, насправді, круто. Я дуже розчарувався в багатьох людях, але і натомість ра-дий, що мені ні за що не соромно за ці мої три роки. Це також вважаю для себе якимсь досягненням, десь так.

Дуже багато людей почали молитися, організову-ватися в якісь кола на спільні молитви. Багато кому до-помагає частину відповідальності перекласти на Бога. Я сам не є релігійною людиною, але якщо це підтримує когось морально, допомагає комусь триматися, то чому б і ні. Є якісь ірраціональні речі, стани, які ви не можете пояснити.

Якщо снилася дружина, то чомусь часто ті сни були сумбурні і незрозумілі. Ти ж сумуєш за нею, хотів би її по-бачити, а ви уві сні сваритеся, або ж переживаєте якесь віддалення одне від одного — це трохи било по мораль-

ному стану. Але бувало, що уві сні все добре, і стає краще. Якраз у СІЗО Донецькому дуже часто снилася сім'я. Це був десь четвертий-п'ятий місяць полону. Але потім ти починаєш звикати до перебування там. Ти передумуєш і проговорюєш подумки все по дуже багато разів, можливо, мозок таким чином береже психічне здоров'я. Але було і таке, що я не можу чітко згадати обличчя дружини.

«**Десь на підсвідомості відсіялося непотрібне на той момент, чи потенційно травмуюче. І якщо спершу повсякденні думки були переважно про дім, то потім це вже більше про побут. Ти починаєш вже жити теперішнім і рідко згадувати своє нормальне минуле життя.**

І так було у багатьох. Хлопці казали, що чим більше ти там сидиш, тим більш розмитим починає здаватися це минуле нормальне життя.

Я розумів, що після повернення треба буде роздиратися навколо, зрозуміти, що відбувається, і вже потім вирішувати, як жити далі. Основне, що я точно знав, що було в пріоритеті, це сім'я.

«В АКТИВНОМУ ПОШУКУ» СЕБЕ

28 грудня зранку назвали прізвища. Після сніданку зібрали всіх, і ми чекали на транспортування. Вони ставили питання таким чином: у разі, якщо вам запропонують обмін, чи ви погодитесь, чи ні. Ви кажете, що погодитесь, і наступного дня вас забирають. Прямо ніхто не каже, але всі розуміють: вас запитали, скоро Новий рік — отже, надія є.

Я собі казав, що поки я не ступлю не рідну землю, я не повірю. Скільки разів було так, що людей забирали,

за пів року хтось приїжджає і каже, що бачив цю людину десь у Таганрозі в СІЗО. І ти розумієш, що людину просто судити повезли, може, проти неї відкрили справу. Виглядало все так, ніби йде до звільнення, але все одно не вірилось.

Нас забрали, ми кудись їдемо, приїжджаємо в Торез, це теж Донецька область, в іншу колонію. Нас виводять з цього автозака. Я бачу форму цього московського спецназу. Ну все, думаю, приїхали.

Ми там ніч переночували, наступного дня нас та кількох людей ще з тої колонії разом повезли в аеропорт у Таганрог. Були чутки, що міняють через Білорусь.

Основним маркером того, що це імовірно обмін, було те, що ніхто нікого не бив. Але водночас у грудні з донецьких колоній вивозили на Росію, причому кудись в Сибір етапували. І ми думаємо, може літак на якусь Колиму...

Посадили в літак, потім в автобуси. Автобуси комфортабельні, але в нас зав'язані очі, руки в стяжках. І потім чуємо, жіночий голос каже: а хлопці їли? Конвоїри кажуть, типу, ми звідки знаємо? Нас запитали, кажемо, що їли добу тому. Нам дали булочки, посипані цукром. І от сидиш, зігнутий під 90 градусів, гризеш цю булку — плюс одна надія, що це таки обмін. Їхали годин 6-8 з пересадкою в інший автобус.

Приїжджаємо, і починають знімати стяжки і скотч з очей. Ти вже просто сидиш і дивишся на цього конвоїра, і ще більше переконуєшся, що все нормально.

Зайшов пан Лубінець (*Омбудсмен України Дмитро Лубінець — ред.*) в автобус. Сказав: «Хлопці, потерпіть, ще трошки, будете вдома». Радість. Потім привезли російських полонених. І обмін відбувся.

Було сумбурно й емоційно. Десь аж на день третій чи четвертий, напевно, почав реально усвідомлювати, що вже вдома. Що це не черговий етап чогось, а воно все вже закінчилося.

У перші дні дуже нестабільний емоційний стан був. Але завдяки реінтеграційній групі, де були психологи і лікарі, впродовж першого тижня нам вдалося стабілізуватися. Перші дні були важкими. І зараз також непросто. Вже остаточно відходить ця своєрідна ейфорія, і ти починаєш відчувати себе в рутині. І починаєш розуміти, що ти вже маєш повертатися. От все, ти повернувся до звичайного життя. Вже починаються звичайні життєві обов'язки, проблеми. Це реальність, обумовлена певними обставинами. І те, чим ти раніше хотів зайнятися, в що поспробувати вкласти, ти вже починаєш над цим працювати, розуміти ризики, наслідки. Бо в ув'язненні реальне звичайне життя дуже романтизується. Особливо є категорія полонених кухарів, які там вже збираються приїхати і все на світі приготувати, скуштувати і так далі.

Там здавалося, що ти будеш все життя насолоджуватися кожною річчю, кожною стравою, кожним промінчиком сонця. Звичайно, перший час воно так і є, але як і до поганого, так і до хорошого людина звикає. Тому... Звичайне життя, насправді.

Це також цікава особливість, що здебільшого мозок пам'ятає більш позитивні, ніж негативні моменти. І з того часу воно вже і в рамках якихось адміністративних взаємодій з нашими службами, з лікарями, вже було проговорено багато разів. І вже постфактум із друзями, з тими, з ким ми звільнилися, усе пережите було проговорено багато разів.

Ми з дружиною зустрічалися з жовтня 2017 року. З 2018-го по 2021-й — у мене служба, потім ми рік жили разом, і потім знову три роки в розлуці. Зараз з восьми років подружнього життя ми лише один жили разом.

В принципі, не було якихось настільки критичних подій, які так травмували, про що зараз було б важко згадувати. Якось правильно пропрацював свій досвід. І плюс знаходишся в гармонії сам з собою в тому плані, що, як я казав, мені не соромно за те, як я там себе поводив, що робив. Це також дуже важливо. Тому перший пріоритет — це сім'я, а вже далі буде видно. Зараз я в активному пошуку якогось подальшого заняття.

ВІКТОР ГАРМАШ

1989 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ).

СЛУЖИВ У БАТАЛЬЙОНАХ «ДОНБАС»
ТА «ДНІПРО-1» (2014—2016 РР.).

ДОБРОВОЛЕЦЬ 109А БРИГАДИ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ (2022 РІК).

ВІД «ПОЗА ПОЛІТИКОЮ» ДО БИТВИ ЗА УКРАЇНУ

Спершу я жив на Вінниччині, та в певний момент переїхав на Донбас. Моя мати з Вінничини, а батько з Донецчини. Тож у мені суміш культур різних регіонів. Батьки зустрілися в Донецькій області, там одружилися. Потім переїхали на Вінниччину. Повернувшись знову на Донбас я працював, відкладав кошти, згодом купили квартиру, вже з другою дружиною, з Валерією.

Я був звичайною людиною. Мене не цікавила ані політика, ані історія. Мене цікавила музика, слухав важку музику — метал, рок, мене цікавили друзі, неформали, тусовки, концерти. У суспільному житті країни я не брав участі.

Але це все змінилося після 2012 року. Я почав цікавитись політикою, коли почалося протистояння Януковича і Ющенка. На Донбасі на той час вже почалося розділення, типу, є захід, є схід. І мені, звісно, почало бути цікаво. Ключову роль, мабуть, зіграли батьки дружини. Вони почали нам розказувати, хто такий Ющенко, чому він робить те, що він робить, що робив Янукович, хто така Юлія Тимошенко. І ми поступово вийшли з аморфного стану, почали цікавитися взагалі суспільством, країною, тим, як це все працює. Тому що, коли ти, наприклад, як в тих мемах, «не з багатой сім'ї», то абсолютно пофіг, що там відбувається.

А потім стався Майдан. Звісно, під час Майдану це все форсувалось дуже швидко. Тому що, коли ти живеш у середовищі Донбасу, то середовище на тебе теж впливає. І щоб розібратися, хто правий, хто неправий, потрібно володіти інформацією.

Коли я переїхав у Донецьк, я почав спілкуватися російською десь із 19 років.

Не потрібно робити російську першою чи другою мовою. В мене, мабуть, спрацював захисний механізм, що я все-таки народжений на Вінничині, змалку чув українську мову, українські пісні. Це відкладається. Коли мені кажуть, яка різниця, якою мовою говорити, мене це дуже бісить. Тому що я на особистому прикладі можу сказати, що є різниця, якою ти мовою з дитинства розмовляєш, і що далі відбувається з твоєю особистістю.

Звісно, я став на підтримку Майдану. Я тоді саме віддавав гроші за машину, тож не міг поїхати на Майдан у Київ. Але я дуже хотів взяти участь у цьому, я розумів, що у нас неправильна система, вона неправильно працює, її потрібно змінювати докорінно. Я дуже тяжко пережив події лютого, коли хлопців розстрілювали на Майдані. Я чітко пам'ятаю, що ми з дружиною поверталися з роботи. Я просто розплакався, що хлопці загинули, а я тут сиджу. Молоді хлопці. Так не повинно бути. Я вже зрозумів, що ці люди, які виступають за російську мову, за якісь свої містечкові цінності, вони мені абсолютно чужі. Потім у Донецьку були мітинги, була мирна хода. Я туди ходив, брав участь, але ми там нічого особливого не робили. Одну ж людину вбили тоді в Донецьку.

Я побачив в інтернеті, що починають збирати добровольчі батальйони. Я чітко пам'ятаю момент, коли Юлія Тимошенко кричала, що вона створює батальйон, записуйтесь, будемо боротися за Україну. Я туди пишу, дзвоню, а там «добрий вечір, до побачення». Це була просто така собі ширма.

Потім я натрапив у фейсбуці на публікацію батальйону «Донбас» і відгукнувся. В Донецьку уже створюються блокпости, люди ходять зі зброєю. І я зрозумів, що цей конфлікт мирно не завершиться. Я вважав, що принци-

пово те, щоб люди з Донецька йшли воювати за Донецьк. Це правильно, на мій погляд. На жаль, не всі так зробили.

Я поїхав тоді в Дніпропетровську область і приєднався до батальйону. У нас було декілька виїздів. Я не можу сказати, що це була якась бойова робота. Ми охороняли виборчі дільниці, або їздили брати організатора тітушок і передавали його СБУ. На самому початку нам здавалося дуже важливим те, що ми робили. Але потім ми зрозуміли, що це фігня.

НАКАЗАЛИ ВОЮВАТИ МУЛЯЖАМИ

Я був у батальйоні до подій у Карлівці. Тоді батальйон «Донбас» потрапив у засідку біля водосховища, стався бій. Здається, тоді загинуло 14 хлопців. Саме в ту групу мене не взяли, хоча я казав, що я готовий. Я був у групі, яка повинна була їхати їм на допомогу.

Тоді ми базувалися на території табору у Великій Новосілці. Там перебував «Правий сектор» і «Донбас». Ми разом зібрали групу добровольців, тих, хто готовий їхати на виручку. Приїхали до блокпосту, далі військові нас просто не пропустили, сказали чекати. І ми чекали, не знаю, можливо, якихось розвідданих або що. Але, на жаль, дочекались тільки бусів із нашими вбитими хлопцями. Для мене це був перший шок, коли ти втрачаєш бойових товаришів.

У нас сталася суперечка між керівництвом. На той час зброї на всіх не вистачало, і один із командирів сказав, що ми їдемо на виїзд, але зброї на всіх немає. Поїдете з муляжами, але там може бути перестрілка. Я сказав, що так робити не логічно, потрібно знайти зброю на всіх, або відправити бійців, у яких вона є. Інакше ти наражаєш людину з муляжем автомата на те, що її вб'ють. Це була моя принципова позиція. І не тільки моя. Між бій-

цями точилися суперечки. І я тоді запропонував заступнику Семенченка із позивним «Беня» (*Семен Семенченко, на той момент командир батальйону «Донбас» — ред.*) віддати йому муляж в обмін на автомат. Він не захотів. Ми сказали — окей, якщо ти просто хочеш когось підставити, або зробити так, щоб хтось помер, ми не готові з тобою йти.

Я пішов з батальйону «Донбас». Повернувся в Донецьк на кілька днів. Набрав балаклав і бандан, які зробили моя теща з дружиною із простирадл. Було смішно, звісно. Але на початку це було хоч щось.

Згодом я поїхав до Дніпра і вступив у батальйон «Дніпро-1». Ми склали присягу, нам принаймні дали зброю, і багато хлопців із «Донбасу» перейшли саме в «Дніпро-1». У нашій роті (5-та рота «Донецьк») було багато людей з Донецької і Луганської областей. А «Дніпро-1» тоді поміж людьми називали «батальйоном Коломойського».

У нас був один день на полігоні, де нам дали вистріляти 15 патронів. Після чого нас відправили в Маріуполь. Звідти поїхали в Луганську область, Сватове. Потім знову в Маріуполь. Ми їздили під кордон РФ, намагалися ловити диверсантів, робили засідки. Після того, як із кордону напали москалі, зробивши на нашій прикордонній заставі диверсію, ми їздили на підкріплення, стояли на блокпостах, ловили «сепарів» — звичайний підрозділ МВС.

«МИ ГОТОВІ БУЛИ ЗАХОДИТИ В ДОНЕЦЬК, АЛЕ НАС НЕ ПУСТИЛИ»

К оли ми перебували в Маріуполі, наш командир «Іванич» (5-та рота) запитав, чи є добровольці на активні операції, хто готовий і не боїться. Ми зголосились, вийшли зі строю і поїхали. Ми не знали, куди їде-

мо. Сказали, їдемо на добу, якесь бойове завдання. Виявилось, їдемо штурмувати Піски під Донецький аеропорт.

Переночували під Кураховим, приїжджаємо під Піски, а там народу нормально: 93-тя бригада, «Шхтарськ», «Правий сектор». Думаю, зараз буде двіж. Тоді я побачив, що таке справжня війна. Штурм — коли через голову летять снаряди, ти бачиш ці всі вибухи, бачиш ворога. На той час це була друга спроба захоплення Пісків. Ми тоді відбили їх і закріпились там. В принципі, весь мій бойовий досвід я отримав в Пісках, біля аеропорту. Все, що можна було, я побачив і дізнався. Це був класний досвід. Ну як — класний, необхідний, скажімо так, для виживання. Ми їхали на один день, ніхто, мабуть, не очікував, що ми заберемо Піски.

І після того, як ми звільнили Піски, ми вже збиралися в Донецьк заходити. Нас тоді не пустили. І я досі не розумію, чому так сталося, чому злякалися? Ми були близько, тим паче я Донецьк знаю, я провів би. Всі ж пацани казали: «О, зараз ми додому зайдемо! Все буде нормально, ми ж місцеві».

Але ми застрягли там в Пісках, і далі не просувалися. Ми закріпилися, нас постійно атакували, намагалися звідти вибити. Максимальна тривалість боїв — 10 годин безперервної стрілянини. Це доволі «весело» було, особливо на початку, коли не маєш бойового досвіду.

У нас були ротації. Ми не сиділи там постійно. В Пісках були 93-тя бригада, «Правий сектор», «Карпатська Січ» та інші батальйони. «Дніпро-1» тримали біля трьох-чотирьох позицій.

У нас склад трошечки мінявся. Людей було то більше, то менше. На першій ротації із забезпеченням було складно. Після того, як ми звільнили Піски, нам приходилось іти на город і копати картоплю, ловити рибу. Нам

боялися підвозити і БК, і продукти. А потім усе налагодилося — потягнулися волонтери з їжею, пробили дорогу, забезпечили нас усім, чим тільки можна.

Більшість людей, які прийшли воювати, були цивільні. І цієї військової структури не знали абсолютно. Звісно, були люди, які пройшли армію, але, знову ж таки, те, що ти відслужив срочку, не означає, що ти воїн, і не означає, що ти знаєш, як діяти в бойових умовах. Потім уже ми, завдяки своїм помилкам і досвіду, вирішили налагодити взаємодію з 93-ю, з «Правим сектором» і так далі. Наприклад, якщо ми щось побачили, можемо попросити 93-тю, щоб вони відпрацювали з танку. Разом ходили із «Правим сектором» у розвідку. Але взаємодіяти з таким самим добробатом простіше. Коли ти налагодиш відносини із армією — це значно складніше, тому що це механізм, який працює дуже довго. Наприклад, ми знаємо, що по тій позиції хтось пройшов. Якщо ми домовились з «Правим сектором», що потрібно оперативно відреагувати і швиденько їх локалізувати або відбити, це дуже швидко робиться. А з 93-ю на початку це було дуже складно, тому що треба чекати, поки прийде наказ, що потрібно відреагувати.

Але бригада дуже швидко змінювалася. На початку більшість людей там взагалі не були мотивована воювати. Більшість хлопців таких же простих, як і я, які не цікавилися політикою, «не різали дупля», чому ми воюємо, що ми тут робимо і взагалі, що відбувається. В них ніякої позиції не було. Але це ж дуже швидко змінюється, коли тебе хочуть вбити. Це прискорює розумову діяльність і усвідомлення, що там ніфіга не мирні люди, що вони прийшли тебе вбити. І що ти таки українець, і маєш право на свою територію. А якщо на твоїй території тебе хочуть вбити, звісно, ти стаєш патріотом своєї країни. Зрозуміло, це не в ста відсотках, але я бачив трансформацію мис-

лення у людей. Наприклад, один танкіст у 93-ій: «Та нафіг воно треба, я з Херсону, ми всі говоримо хто російською, хто українською — яка різниця». Потім по танку прилетіло кілька разів з РПГ — він потихеньку українську вивчив.

Різниця була у контингенті між добровольчими батальйонами і регулярними військами. Коли я сидів у полоні, теж попадались люди, які були на контракті в армії, і вони багатьох речей не розуміли. Доводилося пояснювати, чому ми воювали, чому взагалі це все почалося, і чому потрібно битися за свою країну.

Ось такі порівняння з 2014 року. Частково в армії контингент не змінюється. Є люди, які приходять в армію на роботу. Мотивації захищати країну у них немає. В добровольчих підрозділах були всі за власним бажанням. Феномен побратимства, він вже тоді сформувався. Тому що коли ти в добровольчому підрозділі, ти розумієш, що біля тебе брат, а не просто людина зі зброєю. Ти готовий за нього життя віддати, так само, як він готовий віддати його за тебе. І в нас дуже багато спільних тем і розмов, подібне мислення, рівною мірою цілеспрямоване. Це любов до своєї країни, до мови, до музики. Хоча я і на той час, з 2014-го по 2016-й, ще розмовляв російською, повністю я перейшов на українську тільки в 2017 році.

І атмосфера, що була там — це, мабуть, один із найяскравіших періодів життя. Не кажу, що ми не сварилися — коли ти в екстремальних умовах, перепалки виникають просто на рівному місці. Це нормально, викидаєш агресію.

Я ніколи не був типово-військовим. Я не проходив «срочку» в армії, в мене не було ніякого досвіду. Перший автомат я в своєму житті взяв у батальйоні «Донбас», і там мене навчили його розбирати. Чому я взагалі вижив? Тому що мені дуже класні люди попадались, які нас навчали, з бойовим досвідом — хто був у Чечні, хто в Югос-

лавії, хто в Афгані. Саме вони формували кістяк людей, які в майбутньому рухали цей процес. І вони допомагали хлопцям вижити. Як ти будеш реагувати на бойову обстановку, якщо ти не знаєш, як реагувати? Вони розказували, як рухатись, коли треба падати, як треба чути постріли, визначити, яка відстань до пострілу, розуміти, де перебігти, як ховатись під час мінометного обстрілу.

Звісно, хтось був більш близький, хтось менш, але в будь-якому разі, це люди, які мені дорогі й сьогодні. Хтось загинув, хтось воює дотепер.

ПЕРЕРВА НА МИРНЕ ЖИТТЯ БІЛЯ МОРЯ

В 2015 році влітку сказали, що всі добровольці підрозділи не мають бути «на нулі». І нас всіх вивели. Я ще деякий час пробув у «Дніпро-1». Ми охороняли якісь блокпости, бази. Маячня. Я сказав, що я в цьому участі брати не буду, мені це нецікаво, і якщо я вирішу воювати далі, то я краще піду в ЗСУ. Але на той час у мене була психологічна травма. Під час крайньої ротації, коли наш підрозділ виводили, загинув мій побратим Блек. І я дуже складно пережив це. Навряд чи це мені вдалося пережити остаточно, бо це була дуже близька мені по духу людина. Я вирішив, що на даний час я не готовий іти в ЗСУ і знову втрачати друзів.

І я, в принципі, закінчив на той час свою кар'єру як військовий. Перейшов у цивільне життя. В мене довго була адаптація до цивільного життя. Після втрати Блека в мене було щось на кшталт ПТСР: я не хотів виходити з дому, не хотів нічого робити, мене нічого не цікавило. Але я вийшов із цього аморфного стану завдяки дружині і її терпінню. Якби не вона, не знаю, що б я робив. Можливо просто спився би. Зрештою, я почав вибиратися, і зацікавився темою відео і монтажу. Почав вести один блог про ігри, інший про політику.

Ми виїхали з дружиною з Донецька й осіли в Маріуполі. Хоча я був проти, я з самого початку казав, що Маріуполь — це небезпечне місто, воно знаходиться біля лінії зіткнення. В будь-якому разі він під загрозою. Так і сталося. Але вона хотіла завжди жити біля моря. І ми жили біля моря до 2022 року. Маріуполь розвивався, він був уже перед повномаштабною таким красивим містом. Коли я вперше потрапив у Маріуполь після Донецька, я був у шоці від того, наскільки місто занедбане. У порівнянні з Донецьком відчувався контраст. Там бордюри були здебільшого гранітні, дороги мили кожного ранку, сміття ніде не було. Тобто за Донецьком тоді Рінат Леонідович добре слідкував, щоб його рідне місто виглядало добре. А Маріуполь на той час — таке враження, що всі гроші з Маріуполя йшли просто в Донецьк.

Потім Маріуполь почав стрімко розвиватися. Я думаю, більшість цих перетворень сталися завдяки децентралізації. Місцева влада почала оперувати тими коштами, які вона взагалі має. Більше не потрібно було відправляти їх, наприклад, у Київ і чекати, що з того дадуть тобі. І Маріуполь став, звісно, набагато красивіший. Можна порівняти просто відео і фото з 2014 року, наприклад, із Маріуполем перед повномаштабною. Багато парків стало цікавих, хороших доріг. Інфраструктура теж змінювалася.

Щодо населення, багато хто оптимістично каже, що половина була проукраїнських людей, а половина проросійських. Я зменшую цей відсоток до 15-20 максимум. У будь-якому разі, є люди, які активно підтримують Україну. Думаю, в усіх містах є пасивний прошарок суспільства, якому абсолютно пофіг. Йому потрібно поїсти, поспати і, вибачте, сходити в туалет, і більше нічого. Залишалися такі люди, які чекали конкретно на російську армію. Вони просто мовчали

і чекали. Тому що коли сталася повномасштабка, я не побачив дуже багато охочих взяти зброю і йти захищати Україну. Навіть не так Україну, як своє місто. На той час там було близько пів мільйона жителів, але я не бачив натовпу чоловіків, які готові були захищати свою родину. В тероборону прийшло на той час, наскільки я знаю, 300 чи 400 людей. З півмільйонного міста. І тому я не пробачу ні жителям Донецька, ні жителям Маріуполя, що сталася така ситуація. Якби нас було не 8 тисяч, наприклад, а 50 тисяч, то була б зовсім інша ситуація в місті.

ЧЕРВОНА КОВДРА І МІШОК ФІСТАШОК ДОПОМОГЛИ ВИЖИТИ

Повномасштабне вторгнення мене застало в Маріуполі, в ліжку. 24 лютого я прокинувся від того, що прилетіла ракета.

Ще напередодні у січні в хабі й волонтерському центрі «Халабуда» була зустріч, на якій була присутня поліція, СБУ, представники міста. І ми обговорювали, чи готовий Маріуполь взагалі до оборони. Про те, що нас візьмуть в облогу, не йшлося. Але загалом, чи готовий Маріуполь до нападу. Судячи з почутого, ніякого чіткого плану для оборони Маріуполя в структурах не було. Я тоді був присутній як гість, як учасник бойових дій, ставив критичні запитання.

Ми вже в січні спостерігали накопичення ворожих військ. Скоріше за все, цього разу це не фальстарт, не випадковість. Ми очікували цього. Я спілкувався з побратимами, ми аналізували ситуацію, політичні події, інформацію в соцмережах, було вже купа розвідданих, що вони готові, що є вже польові кухні, польові госпіталі. У мене був уже готовий тривожний рюкзак з моєю формою, бронежилет. У мене не було питань, чи буду я захищати місто. Я сказав, що з Маріуполя просто так

не вийду. Я поїхав з Донецька, щоб захищати Донецьк, я сказав, що тут я вже буду до останнього. Але бачите, я ще живий.

Ми прокинулися з дружиною, сходили в душ, бо розуміли, що скоро води не буде. Попили каву і поїхали в «Халабуду». Там усі кудись бігли, щось носили, збирали. Вони готували базу підтримки, тому що розуміли, що будуть обстріли, будуть поранені. Готували аптечки, ліки, перев'язочні матеріали. Я там просидів 2 години і поїхав у військкомат. Я сказав дружині: «Їдь з Маріуполя». Ми попрощалися, і з 24 лютого до 17 липня 2024 року я її не бачив.

У військкоматі мене прийняли, сказали, йдеш в тероборону. Я не хотів у тероборону, казав, що в мене є бойовий досвід, я вмію користуватися зброєю, давайте в ЗСУ. Сказали, що тероборона теж у ЗСУ.

Перші дні був хаос, цивільні бігали, метушилися. Меншість була здатна самоорганізуватися. Всі почали активно виїжджати. Військкомат збирав і палив документацію, вони вже виїжджали. Я, мабуть, тоді вже повинен був подумати, що щось тут не те, якщо військкомат виїжджає. Значить, буде серйозна заварушка.

Не всі командири в Маріуполі розуміли, що відбувається. Наші командири (ТрО) робили такі абсурдні речі: нас пошикували на відкритому просторі. Я кажу: «Бажаю здоров'я, ви що, головою поїхали? У нас зверху вже літаки літають. А ви тут нас на відкритому просторі пошикували. Давайте, може, зайдемо в ангар, поставимо якісь пости».

Нічого хорошого про командирів тероборони я сказати не можу. Крім деяких винятків, хто брав ситуацію на місці під контроль і реагував на зовнішні події. Але здебільшого це просто тилові полковники, генерали, які отримали якийсь додатковий бонус.

Я звільнився з «Дніпро-1» у званні старший сержант, і я був командиром відділення. За фахом я кулеметник. Нове командування сказало, що мені не можуть таке саме звання поставити, бо «Дніпро-1» — підрозділ МВС, тож тут я буду солдатом, але командиром кулеметного відділення. Дали мені відділення — трьох бійців, які «дупля не ріжуть». Потім у взводі розвідки я побачив пацана, якого дуже добре знаю ще з 2014-го, і перейшов до нього. Ми виконували бойові завдання, захищали будівлі, проводили розвідки, сиділи на СП. Організація тероборони була погана — не було рацій, а якщо й були, то слабкі, в нас не було зв'язку з іншими підрозділами.

Бойові дії в Маріуполі були дуже хаотичні. Наприклад, ти знаєш, що цей будинок наш, а за 10 хвилин там уже можуть сидіти вороги. Все насичено, багато подій. Був момент, коли наче було затишшя, і ми поїхали по аптечки в «Халабуду». Тоді я дізнався, що наш підрозділ атакували і він відійшов із попередніх позицій, і до тих позицій, які у нас були, вже дістатися було неможливо. Виникло питання, що далі робити. Зв'язатися з командиром я не міг, тому що по рації він не відповідав. Тоді постійно були такі перетурбації, щось відрізалося, якісь позиції мінялись, підрозділи постійно змішувались. Але на наступний день він приїхав до «Халабуди» і ми узгодили перехід 3 бійців, в тому числі мене, до підрозділу «Ведмеді». Це один із добровольчих підрозділів, спецпризначенці. І майже весь цей час я з ними і воював. Доволі десь ефективно, десь неефективно. Але з ними виконував задачі непогані. СП (спостережний пункт), захід на позицію, тримання позиції. Позиція у контексті міських боїв — це будинок. І ми намагалися діяти так, щоб ворог не пройшов. Основна задача — контроль периметру.

Як відбуваються міські бої, якщо супротивник тебе переважає? Ти сидиш в одному будинку до того моменту,

поки можеш тримати фланг, і сусідні підрозділи теж можуть тримати фланг або периметр. Поки ти можеш відбиватися, відстрілювати цих уродів, щоб вони тебе не обійшли. Якщо ти хочеш вижити, то коли бачиш, що ти і твої суміжники не можуть контролювати ситуацію, починаєш поступово зміщуватись. У Маріуполі на цьому все базувалось, усі поступово зміщувались, тому що була дуже велика перевага в кількості людей, що йшли проти нас.

Люди були мотивовані. «Азов» дуже класно воював, морпіхи теж були «заряджені». Ворог бачить, що нас неможливо вибити з цього будинку, ми не відходимо. По нам танки стріляють, «бехи», а ми тримаємо позицію цієї руїни, відстрілюємося. Тоді прилітав літак, просто скидав бомбу і знищував позицію.

І коли ти знаходишся на передній лінії, підвезти якусь їжу до вас неможливо, все обстрілюється постійно. І їли ми те, що можна було знайти, наприклад, в магазинах, в розбитих будинках. Був кумедний випадок (в ТрО), ми вели бій на гаражному комплексі. Міномети попрацювали по нас, ми відбились, і зайняли потім позиції. Там будиночок за гаражами. Бачу, мої бійці йдуть, тягнуть якісь мішки. Розповідають: міномет влучає в гараж, той палає. Хлопці побігли гасити, а там стіна розвалена. А за стіною... повно горіхів. І вони притягнули два мішка фісташок і мішок арахісу. Ми тоді взводом ці фісташки їли, я стільки в житті фісташок не їв, тепер взагалі їх не хочу бачити.

Це виглядає смішно, хоча взагалі веселого було мало. Наприклад, на самому початку я приїхав з особистим спальником і багатьма речами. І ще в перший тиждень ми базувалися в школі, в неї влучило, і школа загорілася. Всі мої особисті речі згоріли, лишилося тільки те, що було на мені. Якраз ми ходили в розвідку у селище, подивитися,

де вже закріпились москалі. І в цей час ми дізнаємося, що все наше погоріло — офігенно, коротше, спальника нема, а на той час було доволі холодно. Ми базувалися в будинку, мені потрібно чимось вкриватися. Вогнище ж не розпалиш — демаскуєш себе зразу. В одній квартирі була дірка від снаряду, і звісно, вона була покинута і розграбована. До речі, цивільні дуже багато грабували, мародерство процвітало. І я, щоб зігрітися, взяв якесь старе червоне одіяло. І я з цим одіялом на рюкзачку прошагав два з половиною місяці, і тільки в останній тиждень я вже в когось взяв спальник. Ти поміж позиціями тусуєшся з особистими речами, військовий, у якого скручене червоне одіяло. Одіяло фартове. Такі елементарні, здавалося б, для нас у цивільному житті речі, а в таких умовах вони допомагають виживати.

«НА ТОЙ ЧАС МИ ОДИН ОДНОГО ВЖЕ ПОХОВАЛИ»

Спочатку ми вели бої в місті, а потім перемістилися на завод «Ілліча». Звідти вже робили вилазки або захищали якісь позиції. Там було щось по типу КСП розвідки морпіхів, ми з ними виконували бойові завдання разом. Але поступово підконтрольна територія все зменшувалася, тому що нас тиснули постійно.

Зрештою, ми вже закрилися на території заводу «Ілліча», але територія постійно зменшувалася. Коли все стало зовсім погано, 36-та бригада прийняла рішення йти на прорив. Але це рішення було невдалим. Прорив готувався два дні, на третій вони пішли. Вистроїлися в колону. Звісно, цю колону побачили і почали крити. Тоді вирішувалося, хто хоче йти на прорив, а хто хоче йти на «Азовсталь». І групування на «Ілліча» розділилося. Я сказав, що двічі штурмувати той самий напрямок — це дурня

повна, тому що нас там чекають 100%. І я та «Ведмеді» приєдналися до групування, яке йде на «Азовсталі». Ми хотіли прориватися туди з боєм. Але, на наше щастя, ми дуже успішно пройшли повз позиції ворога, проїхали колоною без жодного пострілу. Ніхто не очікував просто, що ми вночі будемо пересуватися організованою колоною в сторону «Азовсталі».

Першим ішов «хаммер» (*НММВВ, високомобільний багатоцільовий повнопривідний військовий автомобіль, що випускається американською компанією — ред.*), у нього була «зетка» намальована. І до них якось не дійшло, що «хаммер» із «зеткою» — це щось не то. Але ми успішно перемістилися на «Азовсталі».

Найважче було вже потім, коли всі відійшли на «Азовсталі», і коли більшість почали базуватися по бункерах, або під будинками. Адміністративні будівлі були на «Азовсталі», і під кожною адміністративною будівлею був підвальчик. Вони майже всі були обладнані або напівбункерами, або кімнатками для хімзахисту. І коли ти сидиш у цьому підвальчику, падають КАБи, і в тебе стіни ось так от ходять — це було найстрашніше. Я дуже не хотів загинути в підвалі. Ще зі зброєю в руках — окей. Ми вже на той час всі один одного похоронили. Ми готові були прийняти смерть. Ми ще в березні зрозуміли, що вже рухаємося в один бік, і навряд чи ми звідси вийдемо живими.

На «Азовсталі» я пробув з 14 квітня по 19 травня включно. За 5 днів до нашого виходу в полон нам оголосили, що провели перемовини, і ми всі організовано виходимо в «почесний полон». Нам обіцяли 2-3 місяці: пацани, не партесь, все нормально буде. На той момент ми очікували, що нас от-от будуть зачищати, тому що нас уже там нормально так піджали на «Азовсталі».

Ми готувалися давати останній бій. Від цього рішення був і розпач, і полегшення. Ти розумів, що тобі дали відстрочку, ти не зараз помреш. Водночас було розуміння, що полон — це не дуже добре. Тим паче я знав, що таке полон, знав, що таке «Ізоляція» в Донецьку (*«Ізоляція» до війни була мистецьким простором, однак після окупації Донецька із неї зробили катівню — ред.*). Я чітко знав, які тортури там застосовують, через що проходять хлопці. Жодних ілюзій в мене не було.

«ПІГУЛКИ ТОБІ НЕ ЗНАДОБЛЯТЬСЯ»

Вихід з «Азовсталі» відбувався організовано. Спочатку велися перемовини. Ми виходили групами, з 15-го, здається, по 19-те число. Я до останнього не хотів, думав, може, якась буде можливість, і я там десь поміж рядками проскочу. Але можливості не було. Нас добре контролювали, дуже багато дронів було. В нас був план із побратимом, як вийти з оточення. Але ми, на жаль, не змогли скористатися ним. Нам сказали, що це провальний план. «Квиток в один кінець, пацани. Навряд чи дійдете». Там було п'ять ліній оборони.

Спочатку виходили ті, хто були важко поранені, і хто їх супроводжував. Потім легко поранені, потім якимось хаотично. Мене запитали: «Коли ти будеш виходити?» Я кажу, що вийду в останній день. Якимось так.

Ми зібралися групою, нас заздалегідь попередили, що в нас повинна бути із собою зброя і один ріжок. Але ріжок має бути відстібнутим. Ми, звісно, зброю ламали, це був зламаний автомат, який ми несли. Ми весь БК і всю свою снаряду познищували, бронежилети поспалювали разом із касками. Мені дуже шкода було, коли я палив свою аптечку, в мене була дуже хороша аптечка, вона коштувала близько 20 тисяч гривень.

Отже, ми збираємось, підходимо до крайніх позицій, нам ще наші дали по цигарці й ми вийшли до москалів. У нас забрали зброю, скинули в бус. І ми колоною йдемо по дорозі, на мосту нас зустрічають кацапи і починають обшук, перевіряють наші речі. У мене з собою були пігулки від голови, мені сказали, мовляв, тобі це вже не потрібно, там будуть умови краще, ніж тут.

Які там умови, ми зрозуміли потім. Нас обшукали і посадили в автобус. За всю дорогу протягом доби нам водії автобуса дали лише декілька сухпаїв на всіх.

Ми приїхали, переночували в автобусі, а на ранок нас прийняли на зону. Процедура така: ти виходиш з автобуса, тебе роздягають догола, обшукують. Ти там декілька разів присідаєш — це для того, щоб нічого ти не сховав у кишківнику. Потім обшукали речі, деякі з них забрали, деякі залишили. Потім нас анкетували й поселили в барак.

Там ми були близько двох місяців. В Оленівці нас просто тримали, і, можна сказати, майже не били і не піддавали тортурам. Крім тих, хто був в ДІЗО — там були і побиття, і тортури, і смерті.

Але здебільшого, вони ще не визначилися, як із нами поводитись. Тому що ми ж виходили під егідою «Червоного Хреста», і наглядачі ще не розуміли: нас бити, чи не бити? Що з нами робити?

На той час було дуже мало їжі. Її було настільки мало, що, якщо ти, наприклад, встав-сів, то міг втратити просто свідомість. Я таким худим ще в житті ніколи не був. Нас просто морили голодом. Я зрозумів значення слова «баланда» — це просто вода з якимось наваром, там кілька макаронин, одна картоплина. Або коли кашу варили із кістками риби, тому що ми рибу там не знаходили. І суп давали з кістками. М'ясо з'їдали або верту-

хаї, або ще хтось. Супом це назвати складно. На початку складно було їсти, тому що воно дуже гаряче, часу на їжу давали мало, а їсти потрібно. Це один із видів тортур. Приниження, знищення тебе як особистості, щоб ти не вважав себе дофіга воїном, щоб ти був знекровлений, зневоднений. Якби ми навіть захотіли збунтуватися, втекти, в нас просто не було б сил. Я погано уявляю, як би ми могли чинити там спротив. Навколо зони стояли бойові підрозділи, нас охороняли.

Вони із самого початку дуже нас боялися. Спецназівці постійно тримали руку на світлошумовій гранаті, щоб якщо що, зразу її кидати. Спецназ був москальський, вертухаї були з так званих «ЛНР», «ДНР». Нас допитували в ФСБ, збирали дані.

Потім сформували групи на етап. Нас почали переводити на інші зони. Вперше, коли пацани виїжджали, ми думали, що це на обмін. Всі були щасливі, кричали «Слава Україні!» Але потім ми зрозуміли, що це не обмін. Їх зібрали в групу, спалили всі їхні речі й відправили на іншу зону.

І 28 липня я теж потрапив на такий етап. Нас відправили в Горлівку. Нас відправили вдень, а наступної ночі в Оленівці підірвали барак із «азовцями». При цьому туди потрапляли найбільш затяті «азовці». Барак зробили для них. Там ремонт робили, буцімто для того, щоб люди жили в кращих умовах.

Про те, що сталося, ми дізналися вже в Горлівці, коли нас там прийняли, нам вертухаї сказали. Потім я вже зустрів у Горлівці одну людину з «барака-200» — так ми називаємо цей барак, який підірвали. Він отримав інвалідність. Мав проблеми з лівою частиною тіла, але вижив. Він розказував, що вибух був зсередини, і як хлопці горіли, і навіть ліжка плавилась. Тобто це термобаричний тип був вибухівки. Жахливо.

В Горлівку привезли нас в автозаку. Нас їхало три автозаки, мій автозак ще не відкрився, і я чую крики: «Ну що, фашисти, вас вітає Горлівка!» Я думаю, о — зараз буде «весело». Нас відгамселили тоді. У мене був дуже знесилений організм, я перед цим хворів дизентерією тиждень. Я майже нічого не їв і від побиття втратив свідомість. Було доволі складно. Я думав, взагалі відкинусь там, тому що почалися судоми. Дякую пацанам, що тоді підтримали, витягнули мене, тому що я був знесилений капітально. Це вони називають «прийомка», коли тебе б'ють. Але в Горлівці їжа була набагато кращою, ніж у Оленівці. Принаймні, там було хоч що їсти.

Я тоді після «прийомки» був дуже знесилений, виходити сам не міг. У нас було три людини, які не могли самі пересуватися. Нас залишили в бараку, і полонені принесли нам їжу потім. Нам коли принесли два кусочки хліба, я пам'ятаю чітко, каша і кусочок рибки. І вони виклали одну порцію, навпроти мене, і я такий: а це що, все мені?! Я в шоці, думаю, ніфіга собі, цілий шматочок рибки, мені одному, і там каші нормальний черпачок.

Я не скажу, що там було хороше харчування, але як для полону... Наприклад, ми їли пшеничну кашу, яку навмисно зберігали в таких умовах, щоб вона була заприїла. Був гидотний смак, але як не було що їсти, то ми їли таке. Макарони, наприклад, ніколи не були макаронами, це був просто однорідний суцільний шматок тіста.

І знову ж таки, давали менше часу, ніж потрібно, щоб поїсти, щоб ми їли дуже гаряче. Влітку це було просто жахливо, тому що на вулиці спека, наприклад, підводять колоною до столової, ми можемо 10-15 хвилин стояти в черзі на сонці. Пересуватися звичайною ходою ти там не можеш, ти повинен бігати. Забігаємо в столову, швидко сідаємо, по команді роздають їжу. Вона дуже гаряча, в тебе злізає шкурка з рота — так у всіх було. А вибо-

ру не було. Ти або їж гаряче, або не їж нічого. Давали просрочені консерви, тухлу рибу. У нас були свої люди, які працювали, наприклад, на столовій, там по зонівському ланцюжку, наприклад, передавали типу: «Пацани, сьогодні рибу не їжте». Ми не їли рибу, хто не хотів траванутися.

Для допитів деякі слідчі приїжджали з Донецька. Але в основному це ФСБ, збирали інформацію, на основі якої потім проводили додатковий допит. Застосовували фізичну силу, тортури. Але добре, що я вмію довго брехати. Вони не знали, що я мав фейсбук-сторінку активну, вона не під моїм прізвищем. І я тримався інформації, що я ніде не воював, фейсбук не веду, жодної інтернет-активності, я взагалі свадьби монтував. Добре, що попався молодий слідчий із ФСБ, якого вдалося обманути. Головне, коли ти в полоні, постійно давати одну і ту саму інформацію, не плутатися в ній, навіть якщо ти брешеш. Мені це допомогло уникнути додаткових тортур.

Звісно, хлопців, по яких була інформація, що вони кадрові військові, що вони спецпризначенці з розвідки, їх більше допитували, більше піддавали тортурам. Випитували, де розміщення частин, де розміщення складів боеприпасів, де розміщення позицій. До тих, хто не хоче розказувати, застосовували тортури, зокрема «тапiк».

Жили ми в бараках. Наприклад, два поверхи у бараку, на кожному могло жити від 90 до 150 людей. Але в Оленівці, наприклад, у нас на бараку жило 500 людей. Ми там один на одному лежали. Звісно, це не по стандартах. По стандартах, здається, 40 людей повинно на поверсі жити, щось таке.

З лікуванням були проблеми. Багато людей хворіли через брак ліків, елементарних антибіотиків. Наприклад, якщо порізався, рана починає гнити. В багатьох людей прогнівали м'язи до кісток. В одного дядька гнили

ноги до пояса. Це жахіття насправді. Він ходить, а роба зонівська мокра від гною. І він живе серед інших, він поряд з нами. А антибіотики нам навмисно не давали. Одного чоловіка з мого бараку перед столовою відлупцювали, щось не сподобалось вертухаям, у нього стався інсульт, і він помер. Тому що швидка туди або не їде взагалі, або їде дуже повільно. Елементарних речей, які ти легко отримуєш в цивільному житті, їх немає.

В 2023 році до нас заїхав спецназ, до того в Горлівці його у нас не було. Але потім прийшла вказівка загнати туди спецназ, і нас регулярно почали гамселити. Гамселити просто так, перед походом в столову, після походу в столову. Просто могли забігти в барак, відлупцювати тих, хто їм не подобається. Ламали руки, ноги, пробивали черепи. Був випадок, коли пацану зламали руку, йому тиждень ніякої допомоги не давали, потім зводили до медика. Вони йому нічого не зробили, навіть гіпс не наклали. Дали йому бинт, пацани прив'язали до картонки руку. І так у нього рука зрослася.

Спецназ був ростовський, чеченський, якутський, дагестанці були. Найбільш довбануті ростовські. Не знаю, чому.

В Горлівці я був рік і два місяці. Нам пощастило, що ми не дуже каталися, тому що умови утримання на території Кацапщини набагато гірші. Я не сказав би, що у мене були дуже жорсткі умови. Так було неприємно, по міркам того, що було.

«Я ТУТ НЕ ЗДОХНУ, Я ЩЕ НЕ НАКАТАВСЯ НА МОТОЦИКЛ!»

Надія була. Я доволі добре тримався. У мене не виникало сумнівів, що мене обміняють, просто потрібно чекати. Я був чітко мотивований, тому що я знав, що в мене є дружина, яка мене сто відсотків дочекається.

Я знав, що в мене є друзі, в мене є люблячий син. Тобто в мене цих надихаючих моментів було дуже багато. Мій улюблений жарт — коли хлопці запитували, чому ти такий спокійний, і чому ти хочеш вийти з полону? Я кажу, пацани, я тут не здохну сто відсотків, тому що я не накатався на мотоциклі.

Коли ти в полоні, ти повинен зберігати контроль емоцій. Коли в тебе починаються емоційні качелі, дуже просто втратити здоровий глузд. У певний момент ти починаєш фантазувати, думати, що би робив після звільнення, будувати якісь плани, мрії. Ти не повинен залишатися в цьому середовищі повністю. Я його повністю не сприймав. Це не моє середовище, це середовище зміниться, це не назавжди. Я собі дав таку установку, і я її зберіг, я її втримав. Це просто період життя. Його потрібно прожити, і прожити гідно. Були випадки, коли люди починали співпрацювати з адміністрацією, починали ходити на роботи, починали стукачити.

Зв'язок з рідними був на Оленівці. Мені вдалося двічі подзвонити додому. Тому що найперша група, яка виходила з «Азовсталі», їм взагалі дозволили телефони собі забрати. Потім не дозволяли. І на барак було у нас два телефони. Ви уявляєте, 500 людей, і дуже велика черга. Кожен хоче подзвонити. Там недалеко, я так зрозумів, була вишка зв'язку. Там якось міняється оператор. І ми могли подзвонити. Потім у нас робили обшуки, шукали ці телефони, але ми їх ховали до останнього. Я сказав дружині, що все нормально. Ну як «нормально»? Я живий і здоровий відносно.

І потім вже в Горлівці восени нам сказали, що дозволять листування. Але знову ж таки, це листування відбувалось як? Більшість бранців мали родини на підконтрольних територіях, а листування дозволялося тільки з території так званих «ДНР», «ЛНР».

Я двічі отримав листа від дружини. Я написав три, з них вона отримала тільки один. Можливо, їх викидали, або вони не доходили. Ти пишеш листа, здаєш його на перевірку, потім його відправляють. Потім, коли приходить тобі відповідь, вона теж чекає перевірки. Потім його тобі віддають. Від моменту віддачі листа до отримання відповіді може пройти близько 2,5 місяців. Тому що там півтори тисячі людей, і сидять два оперативники, які це неохоче дивляться.

Останнього листа я отримав у березні 2023-го. Я знав, що в них із сином все нормально, вони живуть у Запоріжжі. Потім до 2024-го я не мав зв'язку із родиною взагалі.

КОЛО АДЕКВАТНОСТІ Й РОЗМОВИ З БОГАМИ

Тримало мене навіть не терпіння. Це щось на кшталт особистої медитації. Коли ти сидиш в таких умовах, у певний момент розумієш, що сидиш і дивишся в одну точку. Це вже практикується багатьма людьми. Ти поринаєш у спогади, у думки про майбутнє, або взагалі ні про що не думаєш, можна сказати, що зараз завис. Таким чином ти підтримуєш свій внутрішній спокій. У будь-якому разі, всі ці тортури, побиття, їх потрібно прийняти. Так, це ситуація, у якій я перебуваю, змінити її зараз не можу. Але в будь-якому разі є наступний етап.

Мене дуже підтримувало, що в мене така родина, в якій я не сумніваюся. Я бачив дуже багато прикладів, коли, наприклад, людям із Маріуполя надсилають листи, мовляв, нафіга тобі треба та країна, давай, я вже отримала російське громадянство, коротше, залишайся в Маріуполі. Людина в розпачі. І це складно пережити, примиритися навіть і самому залишатися з цією інформацією.

У будь-якому разі, ти ще знаходиш своє особисте середовище серед тих людей, з якими співаєш. У мене один побратим був, він із «Госпітальєрів» (*добровольчий медичний батальйон, що працює на фронті з 2014-го і до сьогодні — ред.*) медик. А ще один — просто цивільний, із Маріуполя, на жаль, він не витримав полону, вчинив самогубство. Мені дуже пощастило, що я вийшов. І просто знаходиш своє таке коло адекватності, цікаві теми для розмов, які вас зближують. Але в будь-якому разі, ці теми, вони рано чи пізно закінчуються. І ти починаєш шукати нове коло і нові теми розмов. Ми розмовляли з одними людьми про полювання, з іншими про комп'ютерні ігри. Я багатьом розказував, що таке монтаж відео, як його робити, як знімати відео, що таке звук, як працювати з камерою. Такі от міні-лекції від людей, які на чомусь більш-менш розуміються. І ти так поступово з усіма спілкуєшся. Дуже багато люди створюють бізнес-плани. Це цікаво, так.

Я не ходжу до церкви, я не християнин, я не язичник. Хоча у мене є язичницькі татування. В будь-якому разі, один із аспектів того, що змінилося, і те, що мене, можливо, підтримувало... я розмовляв з богами. Наприклад, була така процедура перед кожним відбоєм — я просив богів, щоб зберегли життя в моїй родині, щоб в них все було нормально. Я промовляв постійно один і той самий текст. Це такий ритуал. Коли ти в таких умовах, ти таким чином систематизуєш своє життя. І в будь-якому разі ти віддаєш якусь надію всесвіту, наприклад, свою впевненість, і ти собі постійно кажеш, що все буде нормально, все буде добре, вони будуть живі, я звідси вийду, і все буде чудово.

Я імпульсивна людина взагалі по життю, але в деяких моментах я став більш розсудливий. Я не кажу, що полон не вплинув на мою психіку, звісно, це впливає на

всіх. Деколи і агресія буває, і бувають моменти, коли ти просто нічого не хочеш, така апатія. Чи змінився я? Це краще, мабуть, в дружини запитати. Але в будь-якому разі, я це сприйняв як життєвий досвід, складний досвід, і я з нього зробив висновки. Подекуди я став більш терплячий до людей.

А ще сни снилися в полоні. Сон — це єдина можливість залишити цю реальність і зануритися в іншу. І де-хто навіть намагався програмувати себе на якісь хороші сни. Звісно, це не завжди виходить, тому що сни дуже різні бували, але сни снилися регулярно. Ніби інша реальність для вас включається. Це як залишаєш своє тіло, і мандруєш в інших світах. Переважно сни були або незрозумілі, або гнітючі. А були моменти, коли ти десь подорожуєш, щось робиш.

БЕЗ НАДІЇ СПОДІВАТИСЯ

За два тижні перед обміном мене і групу людей викликали ФСБшники на допит. Це не допит, а радше опитування. Ставили прості однозначні запитання. Сам звідки, чи хочеш на обмін, не хочеш, і все, до побачення. Хлопці з бараку радіють — о, клас, значить, ти поїдеш на обмін. Я кажу, не варіант — рік тому пацана запитали, чи хоче на обмін, і він досі сидить. Хоча впевненість у мене була, але це не озвучував, щоб, не дай Бог, не наврочити.

За день перед обміном нас ще раз викликали, вже не ФСБшники, а місцеві, і ще раз запитали, чи хочеш ти на обмін. Я зрозумів, що до цього йде.

Нам увечері сказали, щоб ми були готові, в цивільному одязі зранку. Я сподівався і не вірив водночас. Повної впевненості не може бути, були прецеденти, що людина наче їде на обмін, а потім виявляється, що її бачили

в іншій зоні. Але коли нам дали форму «піксель», кажуть, переодягайтеся — я зрозумів, що їду додому.

З різних зон вивозили хлопців, процес обміну дуже тривалий, відбувався більше доби. Їх забрали з зони, сказали зібрати всі речі. Це навмисно, щоб створити ілюзію, що ти їдеш не на обмін, що це знову етап, що тебе знову бити будуть і калічити. Наостанок намагалися застосувати якісь тортури.

Нам пощастило, нас переодягнули в піксель, і ми поїхали. Нас навіть погодували перед цим, і закрили в такому собі «відстійнику». Тут почалося вже виснаження. Мовляв, останню добу ви повинні витерпіти все. Ми посиділи три години на палючому сонці, це був липень. Добре, що нам дозволили із собою набрати води. І потім повантажили в автозак. Спочатку нам очі не закривали, перевезли на територію РФ. Ми обливаємося потом, вода, яку ми взяли з самого початку, швидко закінчилась. Дуже було жарко, і хлопці не могли економити воду.

Ми чотири години сиділи на сонці, потім ще годин шість чи сім їхали в автозаку. Потім нас вивантажують, зав'язують очі. Потім нас на автозаках привезли на аеродром, змусили один одному зав'язати очі скотчем. І почалося завантаження в літак. Літак був вантажним. Нас змусили поставити руки товаришеві на плечі, ми ось так рядочками і сідали в літак. Я не знаю, як ми сиділи в середині, тому що ніхто нічого не бачив.

Жахливий був літак, коли ми злітали, я думав, що ми не долетимо. Там все настільки трусилося, я до цього ні разу не літав. Я думаю, Боже мій, а ж так хотів літати, нафіга воно мені треба? Думаю, ще розіб'ємось — це буде найтупіша смерть. Нас потім привезли, перевантажили ще в один автозак, потім ще довго везли. Води та їжі не давали, весь цей час із закритими очима. Останнє випробування — це було дійсно випробування. Це потрібно ви-

тримати. Бо якщо в людини слабке серце, то можна отримати інсульт, інфаркт, відкинутися під час цього перевезення. Потім нас везли ще в одному автозаку на якусь базу, потім знову нас пересаджують в автобуси і дають нарешті по маленькій пляшці води. Вже знімають пов'язки, але не дозволяють дивитися по сторонах, ти повинен дивитися тільки в підлогу.

Потім нас повезли на кордон. Нас привезли, і ми стоїмо автобусами. Приїжджає наша сторона, я так зрозумів, наша спецтура чи СБУ, і вони починають про щось розмовляти і чекати. Ми стоїмо доволі довго, десь півтори-дві години. Не зрозуміло, чому так. Ми вже перешіптуємося, бляха-муха, не дай Бог назад, це просто срака, бля, це просто капець. І потім нарешті ми починаємо рухатися в сторону України, і я бачу блокпост, бачу напис, знак «Україна», і він прострелений, побитий. Я набрав у груди повітря, видихнув, і просто відкинувся на кріслі в автобусі.

Нас зустріли люди. Відчуття, ніби ти постійно ніс два мішка чогось дуже важкого, і потім це просто скинув із себе. І я коли вперше побачив прапор України, я просто... не хотів плакати, але сльози капають. Просто таке полегшення, ти вдома. Я не зразу це зрозумів, не зразу прийняв, це складно. Коли вже нас погрузили в наш автобус і повезли, ми такі шоковані, їдемо через села. Люди, які стоять, вони нас зустрічають, махають. І я думаю, я розумію, заради чого я це пройшов. Саме за це я і обороняв свою країну, за це я страждав. І це варто того, у будь-якому разі.

Ще на зоні я собі придумав історію. Коли мене обмінюють, я не буду казати дружині, що мене обмінювали, я тихенько приїду додому, зроблю їй сюрприз. Наприклад, попрошу друга, він її запросить в кафе, а тут я такий, типу, здрасьє.

Я зробив тупість, я години три після обміну не дзвонив дружині. Такий дофіга романтик. Потім бачу, що це, коротше, фігня, тому що наші відео, наші фото в інтернеті, бачу, прізвище моє в обміні вже є, думаю, бляха-муха, мабуть, вона вже знає. Конспірація не вийде. Я подзвонив, кажу, вибач, я хотів сюрприз зробити. Це так гарно, в такі непрості моменти думати про романтичні якісь елементи, це надихає, справді.

Місце, де ми перебували, ми його називаємо чистилищем. Ти ніде, ти ніхто, ти без особистості, без минулого, без теперішнього, без майбутнього, ти просто людина-нуль. Це багатьом складно пережити. І потім, коли ти повертаєшся, це як нове народження.

Психологічно адаптуватися мені було не важко. Тому що, я знову кажу, в мене дуже потужна підтримка у вигляді родини. Я вийшов з полону — дружина підготувала мені телефон, одягу. Причому телефон вона випадково купила за тиждень до мого повернення. Друг їй казав і дивувався — навіщо, мовляв, у тебе ж є телефон, а чоловік у полоні. Але дружина наполягла, що треба купити. І через тиждень мене міняють. Теж такі свої знаки. Вона не знала, але якимось чином ось так це працює. І завдяки родині моя адаптація проходить лайтово.

Звісно, перші дві доби я взагалі не спав. Цей наплив інформації на тебе звалюється просто таким куском. Тобі дають телефон, і ти намагаєшся це все зрозуміти. Як живе взагалі країна, як живуть люди, що змінилося, що сталося.

У багатьох дуже по-різному. Мій хороший друг, який вийшов теж з полону зі мною в одній групі... У нього взагалі катастрофічна ситуація. Він вийшов, і в нього виявили пухлину мозку. І йому дають близько року життя. І з дружиною все погано, і з дочкою все погано.

Родина — це головний інструмент нашого виживання, особливо військових. Тому слава богам, що все добре.

РОМАН ГРИБОВ

1990 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(МІСТО ЗОЛОТОНОША
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ).

З 2018 РОКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ
35-Ї ОКРЕМОЇ БРИГАДИ МОРСЬКОЇ ПІХОТИ.

ВІДОМИЙ ЗА ФРАЗОЮ, ЩО СТАЛА
ГАСЛОМ УКРАЇНИ У ВІЙНІ ПІСЛЯ
ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ —
«РУСКІЙ ВОЄННИЙ КОРАБЛЬ, ІДІ НА...Й!».
ЦЕ БУЛА ВІДПОВІДЬ НА ПРОПОЗИЦІЮ
ЗДАТИСЯ ЗАХИСНИКАМ ОСТРОВА ЗМІЇНИЙ.

ЇХАВ НА НАВЧАННЯ, ПОТРАПИВ У ПОЛОН

Я народився у звичайній сім'ї. Мама ростила мене одна, батька не було. До підписання контракту я займався різним: був і діджеєм, і фермером, і будівельником за кордоном на заробітках. Дядько у мене військовий, і в певний момент він втовкмачив мені в голову, що потрібно йти в армію, тільки армія зробить з тебе справжню людину.

І я пішов на контрактну службу, захотів себе перевірити в елітних військах. Потрапити в морську піхоту було непросто, треба було пройти фізичний відбір. Берет морського піхотинця потрібно заслужити, пройти випробування фізичні та моральні. Я проходив 8 кілометрів — це перешкоди, моральний тиск, в кінці ринг, на якому тебе виб'ють. Присяга, що я приймав, вона вже ніби в душі лежить.

Коли я підписав контракт, у нас були два-три місяці полігонні навчання, а потім ми їхали на пів року в АТО. В частині ми були місяці два на рік. Так було до повномасштабного вторгнення. Перед повномасштабним було відрядження — спільні навчання з прикордонниками, хоча їх не повинно було бути одночасно з навчаннями в Росії.

На ці навчання мене за місяць до Нового 2022 року прикомандирували на острів Зміїний, оскільки я був командиром відділення ПЗРК «Ігла». Моя задача була — захист від повітряного противника, нас було 13 чоловік. Ми там місяць сиділи.

Окрім нас і прикордонників, там ще були морські піхотинці з інших батальйонів. Загалом нас було 80 осіб, плюс 10 осіб цивільних, екологів, які дивилися за маяком. Буквально за день перед Новим роком мене міняють, якраз тоді повинно було 4 різдвяних вихідних

бути (в той період православне Різдво в Україні відзначали 7 січня, це був державний вихідний — ред.). Моя частина знаходиться в Одесі, в Дачному. Я вже купляю квиток на потяг, і в нас 4-го ввечері відбувається шикування, нам кажуть, що терміново потрібне підсилення на Зміїний, там знову навчання, і виявилось, єдине в бригаді відділення ПЗРК, власне моє, залишилось вільним, бо інших кудись порозкидували, їх не було в частині. Я кажу, що нікуди не поїду. Моя дівчина (нині вже дружина) — на той момент ми були тільки чотири місяці знайомі, в нас починалися стосунки, і вона мене чекала вдома на ці свята. Але командир батареї каже, мовляв, мені по шапці прилетить, якщо ти зараз почнеш вимахуватися, мені стало його так жалко, і я полетів знову на вертольоті на острів зранку 5 числа. Мене мали поміняти за два тижні. Але так сталося, що там ми і зустріли повномасштабне вторгнення.

Через фразу, яка зробила мене відомим, мене часто зараховують до прикордонників. Адже острів Зміїний є нашим стратегічним об'єктом, і на ньому повинні бути тільки прикордонники, це їхня задача, тримати кордони і на суші, і на воді. Ми ж були лише прикомандировані до них.

Плюс до всього, свої там політичні були моменти, президент наступного дня «похоронив» 13 прикордонників. Він сам не знав, який офіційний штат був на острові Зміїний. Наші рідні знали, що ми там, і вони думали, що ми також загинули. Але нас було там 82 людини, і більшість із нас потрапили в полон.

О третій ночі 24 лютого ми були підняті по бойовій тривозі. Ми побачили сигнальні ракети в морі й зрозуміли, що до нас рухається, по-перше, група авіації, по-друге, їхні три-чотири кораблі. Але вони дуже

повільно рухалися. Перші кораблі ми побачили десь о 7-й ранку, і вони були на дуже великій відстані, кілометрів до 15. Ми припускаємо, вони думали, що наш острів наповнений нормальним озброєнням, і ми можемо завдати шкоди їхнім кораблям. Але потім, думаю, їхня розвідка дізналася, що на нашому острові максимальне озброєння це ЗУ-23-2 — зенітна установка, 23 калібр, яка може працювати максимум по БТРах, крейсеру вона не завдасть жодної шкоди. Крім зенітки в нас були автомати Калашникова А5-45 і «Ігла» — це все озброєння, яке було на острові Зміїний.

Ми побачили вдалині крейсер «Москва», побачили цифри 121, погуглили в інтернеті про нього. Побачили, що на цьому крейсері було 500 осіб штатного особового складу, торпеди, ракети «повітря-земля», протиповітряна оборона, кулемети 30-каліберні. Побачили й другий корабель, десантний корабель «Василь Биков», вони почали кружляти довкола острова, і кружляли десь до обіду. Близько 9-ї ранку ми вже були з сумками, командування дало інформацію, що нас будуть евакуювати з острова, бо ми, можна сказати, м'ясо на ньому, піти ми нікуди не можемо, і проти крейсера теж нічого не вдіємо — це все одно, що один чоловік піде з палкою проти танка. Але оскільки ці кораблі вже наблизились, то ми зрозуміли, що ніякої евакуації не буде — ні вертольоти, ні кораблі наші вже не можуть підійти, бо відразу крейсер накриє їх, відстань його ураження до 50 кілометрів.

В обід дали «зелений коридор» цивільним, що були на острові, щоб евакуювати хоча б їх. І нам сказали, якщо ми бажаємо також евакуюватись, ми повинні скласти все своє озброєння і без нічого також піти на ці катерки. Але ми всі відмовилися, ми залишилися на острові. По нас прийшов перший удар 30-каліберним кулеметом,

крейсер «збадьорив», показав свою силу. Ми зайняли свої бойові позиції. І буквально за пів години ми побачили, як різко з'явилася авіагрупа Су-34, яка почала просто «утюжити» весь острів авіабомбами.

Ми, морська піхота, 47 чоловік, були внизу цього острова. Там зверху, де маяк знаходиться, де прикордонники, в них там застава, є невеликий бункер. Але ми навіть не встигли добігти до того бункера, ми просто розсипалися по острову, по тих щілинах. Слава Богу, їхній акцент був на оцій заставі, я не знаю, що вони там хотіли розбити, там найбільше було приміщень. Перша зенітка наша постраждала, під якою ми сиділи спочатку, а після першого прильоту ми перебігли в іншу щілину.

І якраз другий прильот авіабомби попав у цю зенітку, і її просто склало. Я розумію, що якби ми там були, то склало б і нас. Авіаудари тривали години дві. Понад усе я хотів збити своєю «Іглою» цей Су-34, але крейсер «Москва» був за півтора кілометра від нас. Найменша наша спроба нанести якусь шкоду їхній авіації, і по нас би полетіло все, що на ньому є. Тому старший групи говорив, що поки не відкриваємо вогонь, сидимо. Поки в нас був зв'язок, ми зв'язувалися з суходолом, просили про підтримку, протикорабельні засоби, «Нептун», чи що там є, хоча б щоб відвести увагу кораблів, і ми могли б боротися.

Але нам сказали триматися, і десь близько пів п'ятої вечора, коли нам вже повністю обрубали зв'язок, а мобільний зв'язок там був такий собі, старший лейтенант додзвонився до командування і каже, що нам повна жопа, тому що у нас немає зв'язку, ми не можемо з прикордонниками зв'язатися, бо вони в бункері і не виходять на зв'язок. А ми розкидані по острову, можна сказати. І він знову почув відповідь, тримайтесь хлопці, спробуйте збити

одну авіацію, ну хоча б «сушку», наприклад. Він сказав «дякую за службу» і відключився.

Ми намагалися тримати зв'язок із рідними, ми ж дивилися, що відбувається в Україні, дарма, що по нас гатили... Понад усе я переживав, як мені дістатися до своїх, щоб захистити їх, тому що по Україні летіла шалена кількість ракет, ми знаходимося на острові, нас звідти не забирають. Те, що по нас гатять, це одне. У нас були думки про те, як добратися туди і допомогти нашим.

Було враження, що прилітало саме тоді, коли ми виходили з кимось на зв'язок. Тому вже о 16:30 ми всі включили авіарежими і просто думали, як тримати оборону. Але потім ми побачили, що крейсер як стояв, так і стоїть, і з другої сторони заходять інші катери.

«Василь Биков» випустив десантні катера, двоє з яких із їхніми елітними спецпідрозділами підходять до нас, включають мегафон і повторюють знову цю фразу, яку ми вже протягом дня чули: «Це російський військовий корабель, ми пропонуємо вам здатися, або по вас буде нанесений удар». І ми купкою, яка була в цьому останньому сховку, вирішили, що у нас немає іншого вибору, окрім як здатися, тому що ми просто зараз ляжемо тут, як м'ясо. І в цьому не буде жодного сенсу.

КАТУВАННЯ ХОЛОДОМ

Ми і так протрималися до вечора завдяки своїм хитрощам і тому, що ворог не володів інформацією, що в нас на острові немає нічого. Тому вони до нас боялися наближатися, і Одеса й наближені міста встигли підготуватися. Тобто, якби не острів Зміїний, ці кораблі зразу пішли б на Одесу і на всі ці ближні міста.

О п'ятій вечора ми почали з піднятими руками вже виходити на пірс. Тоді було ще холодно, дуже хо-

лодно, плюс це острів, навколо море. Якимось чином намалювалися ще двоє цивільних, про яких забули, один із них був трохи любитель випити. І він прокинувся в той момент, коли нас накрила авіація, коли вже нас почали вкладати на поле, і він вилізає й запитує, типу, а що у вас тут відбувається? Він лізе в карман по телефон, каже, я зараз буду дзвонити, щоб мене забрали. А вони думали, що він по ствол лізе. Ми і так тут всі на стрьомі.

Це була їхня еліта, ті самі хлопці, які йшли на Київ. Це були дуже серйозні хлопці, у кожного було по три стволи. Нас усіх поклали на залізний пірс, і з п'ятої вечора до четвертої ранку ми в такій позі лежали.

У мене вже відмерзли на той момент не тільки кістки, а й всередині кісток. Все на світі просто поодмерзало, тому що піднявся під вечір вітер. Вони не очікували, що нас на острові буде так багато. Вони зв'язуються зі своїми, кажуть, мовляв, ви казали, тут 20 людей, а їх тут 80. Що з ними робити? І це вони до четвертої ранку вирішували, що з нами робити, яким чином нас переправляти, бо на тому транспорті, що вони приїхали, немає місця.

Потім вони нас пожаліли, почали в кучки збирати, постягували ковдри. А потім вже почали нас в дом закидати, щоб ми трохи нагрілись, бо вони вже зрозуміли, що ми просто зараз дуба дамо, не вбиваючи нас, ми вже могли замерзнути нанівець. І десь до восьмої ранку ми лежали в оцих доміках, погрілися трохи, і підійшов такий вантажний корабель «Шахтарськ» з українським прапором.

Ми думали, що це наші, але з іншого боку там був російський прапор. Це був корабель з окупованого Криму, забраний росіянами ще раніше. І нам почали зв'язувати стяжками руки, скотчем перемотувати очі.

Оскільки пірс був пошкоджений ще до повномасштабного вторгнення, то корабель не міг до нього наблизитися. І вони надувний човен підігнали до пірсу, нас із висоти метрів двох скидали в човен і переправляли на вантажний корабель. І так нас із морозу всіх запхали в таку невеличку кабінку, в якій було градусів 50 жару.

І в такому положенні, зі зв'язаними ззаду руками, ми їхали десь годин 12. В туалет хотілося, але коли ти йшов туди, ти не міг навіть сконцентруватися через те, що ми перемерзли, а потім через цей адреналін. Під вечір одного з наших розв'язали і дали пляшку води, щоб він нам по ковтку хоча би давав, і якийсь пакет з хлібом. У нас все позабирали, ми не орієнтувалися в часі й десь добу провели на цьому кораблі. Під ранок ми прибули до Севастополя, де нас зустрічали.

Сказали, тихо, спокійно виходите, ми вас розв'язуємо. Там стояла велика група журналістів, стояли три автобуси, на яких було написано Севастополь-Одеса. І ми виходили з цього кораблика, нам вручали пляшку води, сухпай — це відео є в інтернеті, журналісти нас зустрічають і кажуть, ви знаєте, що ваш президент вас похоронив, а ми вас нормально прийняли. І там вже нас прийняли наші «рідні ребята» — «беркути», прямо з шевронами «Беркута».

Там ще були такі, можна сказати, лайтові умови. Нас більш-менш кормили. Ми на кроватях нормальних там спали. В туалет групами нас випускали по 20 чоловік.

На першій локації ми пробули днів до десяти. Тоді приїжджав «Червоний Хрест». Вони нас контролюють. Абсолютно позбавлена сенсу структура, яка взагалі не допомагає полоненим. Те, що ми просили, і всі хлопці, хто виходять з полону про це говорять, вони не виконали

жодне прохання полонених, навіть таке просте, як зв'язатися з рідними. Вони просто приїжджають для показухи, і все.

«ТРЕНУВАЛЬНА БАЗА» В КРИМУ

Ця інформація не виходила з голови, що вдома думають, що ми мертві. Як нам достукатися до своїх рідних і сказати, що ми живі?! Я знаю свою маму, боявся, щоб вона нічого з собою не зробила. Так само і дружину треба було повідомити.

І десь через тиждень серед цих звірів знайшлася людина, яка почула, що я з Черкаської області. Він підійшов до мене, і сказав, мовляв, завтра я прийду з книжкою, напишеш мені номер телефону, чий ти пам'ятаєш із рідних. І типу моя жінка ввечері набере. А я пам'ятаю тільки мамин номер, бо це колись був мій. І мама мені говорила, коли я з полону вже повернувся, що дзвонила жінка з Криму, і говорила, що я в полоні і живий. І на другий день він навіть мені приніс три пари носків, зубну щітку, пасту, пару пачок сигарет.

Він мені розказав свою історію. В нього теща і жінка теж із Черкаської області, і вони весь час жили в Криму, коли прийшла окупація. Вони тільки зробили собі житло, діти народились, і в них не було особливо вибору, крім як залишитися там на тій окупованій території і жити на їхніх умовах. Але ця людина — я завжди його згадую, тому що хоч хтось тоді доніс інформацію. Бо інші тільки обіцяли, наприклад, якщо якесь провокаційне інтерв'ю дозволимо зняти з нами, то вони дадуть нам подзвонити. Ми мали казати на відео, що українська влада — це «зрадники, бандери, нацисти» і таке інше. Я від цього відмовлявся.

Вони нас «обробляли», мовляв, ми всі живі, а президент нас похоронив, і кілька людей повелось на це. Але вони навіть не змогли згадати номер, куди дзвонити рідним. І просто, виходить, повелися на цю всю дурню. Зняли цей ролик, який потім крутили росіяни, і показували, як президент віднісся до хлопців, а ми всі тут взагалі в таких умовах. Вони показували, що нас ледь не делікатесами кормлять. Бо вони тоді стіл ще накрили, коли цей «Червоний Хрест» приїжджав. Але Крим — це була така для нас перша «тренувальна база».

Потім я знову побачив ці автобуси, і ми поїхали по Криму. Ми почали питати, чи ми їдемо додому? Нам кажуть, можливо, так. Ніхто не договорював. Ми їдемо по серпантину — така ностальгія за нашим Кримом! Їдемо, їдемо і доїжджаємо до якоїсь авіабази, де стоять Іл-76. Це величезний вантажопідйомний такий літак. І ми бачили, що там стояли інші автобуси з українськими полоненими, яких уже зв'язують максимально жорстко, і кидають у цей літак. Ми зрозуміли, що ми не їдемо додому. Доходить до нас черга, і нас знову цими стяжками стягують, скотчем перемотують, і просто закидають вже в цей літак.

СУВОРИЙ РЕЖИМ

Незрозуміло, скільки ми летіли. У мого старшого лейтенанта, який був зі мною, була скрепка у боковій кишені. Я зубами витягнув цю скрепку, він її трохи розгорнув, і тут на цих стяжках є такий язичок, що коли в нього попадаєш, то їх можна трохи розчепити, тому що вони так постягували нам руки, що в деяких вони понабрякали, і коли ми вже руки послабили, ми і

скотч цей трохи підняли, щоб розуміти, день зараз, чи ніч. Летіли ми довго, і приземлилися, за їхніми словами, вже в Курській області.

Там нас позакидали в автозаки, якими возять зеків, ми їхали години три-чотири, відчували в берцях, як у нас просто відмерзають пальці. Ми думали, що ми десь уже на півночі. Це виявилось Шебекіно, помоему. Це були тимчасові палаточні лагерьа, вони ще тільки їх клепали. І вони нас навприсядки п'ять годин тримали. Я чую знайомий голос, біля мене сидить капелан нашої бригади: «Хлопці, що ви знущаетесь? Я взагалі священник». Це був капелан Василій, священник одеський, були і рятувальники, яких на другий день послали на острів Зміїний по наші трупи. А капелан мав там відспівати нас. Вони також потрапили в полон. І ми вже зустрілися в цьому Шебекіно. Поки ми сиділи, знову позамерзали так, що я не міг навіть вимовити свою фамілію, ім'я і по батькові, коли ФСБ допитувало.

Нас поселили в палатки з розкладушками. Поприносили якісь речі, шкарпетки. Мороз був -20, нас скрутило від холоду. У наметі стояла буржуйка, вона не горіла. Вони принесли у перший день нам поліно і кажуть — грійтесь. Без сокири, без щепок, просто прикол з нас потягнули. А вже на другий день вони брали по одному чоловіку, щоб хлопці рубали дрова.

Ми постійно ходили з опущеною головою. Типу, дивитися не можна. В туалет ти йдеш, так само, руки назад, опускаєш голову. Туалет відкритий, над тобою стоїть наглядач. І треба якимось чином при цьому морозі ще й сходити в туалет.

Їсти нам давали — така ляпуха рису або якоїсь ще там непонятної дичини. Ми їли все підряд, тому що їсти хотілося. Чай давали.

І в цих палатках ми жили днів п'ять, мабуть. Далі знову почався розподіл. І знову допити ФСБ. Ті самі питання: де брав участь, особливо розпитували про АТО. Велика увага до стрільків, особливо до снайперів. Я був командиром відділення ПЗРК. Моя робота — протиповітряна оборона. До мене питань було менше. Питали про татуювання. Завсесна світі вони докопувалися. Казали, мовляв, що ми хотіли з «братським народом» бодатися: «Ми ж братський народ, а у вас там нацисти. Ви що, не знаєте?!» Це була їхня політика дебільна, яку вони нам намагалися щодня навіювати.

Потім нас знову позакидали в автозаки, везли-везли, ми приїхали в Білгородську область, в Старий Оскол, у зону суворого режиму. Там з нас вже скидають форму, перевдягають у ці зеківські наряди, голять аби-як — тут волосся лишилося, тут не лишилось... В цій зоні зеків практично не було. Кілька людей було чисто як обслуговуючий персонал. Вони возили їжу тощо.

Потім нас бистро загнали в душ. Ніхто не давав витиратися, ти просто одягаєш одразу цю зеківську робу. І мене закинули в карцер, в підвальне приміщення, в якому я пробув добу. Я хотів лягти поближче до батареї, бо замерз дуже сильно. Але там стоять камери спостереження, і тобі одразу наказують встати і сісти за залізний стіл, що стоїть посередині. До десятої вечора з шести ранку я не маю права взагалі сідати, лягати на цю шконку. Такий розпорядок дня цієї зони. Всі дні, що я там був, ми жили по розпорядку дня зони суворого режиму, яка призначена в основному для зеків, позиттєво ув'язнених, серійних убивць.

Ми постійно були в такому зігнутому положенні, коли нас на прогулянки виводили. В нас були допроси, шмони. Їжа ота, що була в наметах, де нас до цього три-

мали, то була ще нормальна їжа. Тут нам давали просто обрізки з картоплі з кислотою капустою і вода, наприклад. Це така страва в них була.

Найбільше ми наїдалися шматком чорного хліба. Чаю вони наливали на денці. А делікатесом вважалося «котлета» — типу, хто не доїдав цей хліб, зек ходив по камерах, збирав, і вони, я так розумію, перемелювали цей хліб з якоюсь рибою чи що, принаймні смакувало воно як риба, і вони смажили котлети. А все решта, це була просто їжа для свиней.

Пацани ще перші дні питали, як це можна їсти. Я не доїдав, але розумів, що здохну, якщо не буду їсти. О шостій вечора вже останній прийом їжі. До 10-ї вечора нам ще треба гуляти по камері. Якби ми хоч більше спали, не так би хотілося їсти.

Я вибачаюсь, в нас три дні не було навіть туалетного паперу. Ми своїми шкарпетками, які в нас лишилися по дві пари, ми з ними примудрялися якось ходити в туалет. Їх знімали, трохи в воді полоскали і таким чином виживали. Нігті ми обгризали, бо за ці три тижні переміщень вони повідростали і погнили. І тільки за тиждень вони нам буквально на 15 хвилин в камеру почали закидати щипчики, щоб обрізати нігті. Потім вже по шматочку туалетного паперу видавалося, книжки почали давати про війну і про Росію. Могли протягом дня нам включати 20 пісень російських, включали гімн Росії і все решта. Моральною давили.

На прогулянці все залежало від того, яка зміна. Може стояти живий коридор, ти швидко повинен пробігти, бо вони тебе буцають. Якщо ти упав, то тебе забивають. Ми вже до цього звикли, аби лише нас менше задовбували. Головне — виконувати всі дії, які вони вважають, ми повинні робити.

Старші камери називають кожного по прізвищу, заходять перевіряючи й питають, які у вас проблемні питання. У нас були тільки одні проблемні питання — дайте зв'язатися з рідними. Ми ніяк не могли зв'язатися з рідними. Хлопці згодом говорили, їм давали писати листи, які приходили до їхніх рідних через рік, як вони їх написали. Деякі встигли вже повернутися з полону.

ЄДИНЕ, ЩО ЛИШАЛОСЯ, ЦЕ МОЛИТИСЯ І ВІРИТИ

Коли в камері вже був відбій перед сном, я настільки сильно намагався телепатично якось зв'язатися зі своїми рідними, що, коли я засинав, у мене були сни ніби наяву, що я з мамою знаходжусь, з друзями, з дружиною, і я щодня ніби бачився з кимось із близьких.

Я молився. Хоча я вірю в Бога, але я не ходжу до церкви. Молитися — єдине, що нам там залишалося, і я вірив, що скоро вийду звідси. Я просто вірив, вірив, кожного дня я вірив.

Нас було шестеро в камері, найстаршому було 55, а найменшому — 19. Мені було 30. Старший ходив і торопив, що лишиться тут, мовляв, мені вже однаково. Той, якому 19 років, він взагалі не розумів, як сюди потрапив. І при цьому ми слухаємо їхні новини, буцімто вже всю Україну вони захоплюють. Ми просто переключалися на теми, хто про що знає. Той про астрологію розповідає, той якісь історії з життя, той ще про щось. І так ми намагалися відволікатися щодня.

Годинників у нас не було, час ми намагалися визначати за розпорядком дня, коли нас шмонають, коли прогулянка, обід чи сніданок. Або коли зек нам їсти роздавав, у нього був годинник на руці, і ми заглядали,

поки він не бачив, на його годинник. Бо я навіть не думав, що так тяжко жити без орієнтування в часі.

Нам давали книжки про російські якісь подвиги, я за два дні перечитував. Або ми ходили просто по колу, по камері, лічили кроки, намагалися відтискатися — трохи фізичне навантаження, але в нас сил не було, бо ми їли всю цю баланду свинячу, так, чисто розминалися, щоб не атрофувалися м'язи.

Але я був там дуже мало, а коли ти там знаходишся два роки і більше, то я навіть не уявляю. Хлопці говорили неодноразово про те, що хотіли накласти на себе руки, тому що вони не витримували, вони вже не вірили в те, що їх обмінюють. Коли сидять два роки, вже немає ніякої віри. Особливо якщо тобі ні разу не дали зв'язатися з рідними.

ВОНИ ШУКАЛИ АВТОРА «ФІРМОВОЇ» ФРАЗИ. МЕНІ ПОЩАСТИЛО

Я пробув у полоні 33 дні. Я попав на обмін неофіційний, його навіть в інтернеті особливо не знайдеш. Це був обмін полоненими цивільними рятувальниками. Було лише п'ятеро військовослужбовців, і тільки я був із острова Зміїний. Міняли на їхніх строковиків. Тоді в Росії сказали, що строковики не беруть участі в СВО, і їхні батьки почали піднімати паніку. І міняли нас на велику кількість цих «срочників» побитих. Їх, я думаю, в два-три рази більше було, ніж нас.

Мені пощастило, що вони не встигли роздуплитися, що це я сказав «фірмову» фразу. Потім хлопці розказували, що були допити постійні. Їх водили на детектори, щоб голос виявити. Перевіряли на тембр голосу, хто сказав «руській военний корабль». Кожного перевіряли,

кошмарили. Намагалися навіть змусити, щоб хтось імітував цей голос, щоб когось показати по новинах.

Перед обміном мені в камері сказали, мовляв Грибов, з речами на вихід — я мав матрас скрутити. Ми прийшли в оцю камеру, де ми раніше всі свої військові речі здавали. І мені видали мої речі. В мене вже була думка, невже я на обмін буду дійсно їхати. Нас закинули в автозаки, їхали дуже довго. Перевезли в якесь закинуте приміщення і закинули знову в карцер. Ми сидимо і бачимо в щілинку, що стоїть багато сумок гражданських. І ми почули голоси, українсько-російські, одеські в основному, знайомі. Я впізнав їх, бо це були ті самі одеські рятувальними, з якими я добу прожив у наметі. Нам почали видавати документи, йшла підготовка до обміну. Потім нас загрузили в літаки, але перед цим знову позв'язували. Знову ці стяжки, скоч.

Ми приземлялися в так званій «ДНР». Там додали ще трьох наших полонених, жорстоко побитих. Потім ще довго летіли. Приземлилися ближче до Запорізької області — про це я дізнався вже потім. З літака нас закидають в машини, знову кудись везуть-везуть, і чути крики, саме орди — не російські. Нас закидають до бурятів. І ці звірі нас починають ставити на коліна, мовляв, ми вас зараз будемо вбивати всіх. Роблять таку петлю на шиї, петлю на руки, і зв'язують їх між собою таким чином, що, коли ти трохи руки піднімаєш вгору, петля на шиї стягується. В такому стані нас закидають в машини і катають години чотири, більшість харчить, задихається, лежить один на одному — мотузка перетисла кадик. Руки заніміли, ти не можеш дихати. Якщо б ще кілька годин повозили, то нам би була торба. І нас починають потроху розв'язувати. Тут ми чуємо українські голоси.

Це був якийсь зруйнований міст, Запорізька область. Ми вперше бачимо, що ці орки поробили в Україні. Все розтрощене і згоріле. З їхньої сторони було купа снайперів та інших військових. З нашої сторони так само. І ми просто швидко в машини пострібали. Пацани наші почали нас везти. Ми кажемо, типу, нам кацапи сказали, що вже пів України захоплено. Вони кажуть, не вірте цим пі...расам, ми відбиваємося, все нормально, нормально даємо їм жару.

Нас довели до Запоріжжя, де поселили в хостели. До хостела прийшов СБУшник, який займався обміном. Дає мені слухавку, каже, що мене хоче губернатор Запорізької області почути. Перепитав, чи я Грибов, і тоді каже: «Романе, ти гасло цієї війни. Ти підняв бойовий дух народу!»

Я дуपля не різав, що взагалі відбувається. Мені швидше хотілося потрапити до своїх рідних. Нам дали подзвонити. Перший дзвінок я зробив мамі. Сказав, що все нормально. Вона не повірила. Вона думала, що це якийсь розводняк.

За тиждень я потрапив у Київ, потім мені треба було повернутися в частину. Коли я приїхав у частину, мені поміряли тиск і дали таблетку. І це все було моє «лікування». Я навіть не звернув на це увагу. Я все-таки добрався додому. Я побачив маму, яка посивіла і схудла. Побачив свою дружину, яка ледь не дійшла до анорексії, важила кілограм 40. Весь цей час вона стукалася у всі структури, які тільки можна, писали листи, запити.

Виявилося, що за цей час мене похоронили. У фейсбуці була моя фотографія з чорною ленточкою, мовляв світла пам'ять Грибову Роману. І це повідомлення два дні ходило. Моя жінка каже, я скрізь писала, що ви дебіли, що ви робите, ви не бачили тіла!.. Але воно

неслося по інтернету. Плюс це дійшло до мами, хоча вона тоді не користувалася смартфоном. Але їй показали.

Я кілька днів приходив до тяти вдома. В голові був хаос. І тут почався ажіотаж, до мене почали звертатися журналісти повним ходом. Вони мене під під'їздами ловили, якийсь британський кореспондент зокрема. Коли вийшла перша марка з «руським кораблем», мене Ігор Смілянський, директор «Укрпошти», привіз сюди на Головний поштамт. І я їздив гасити її. Туди повинен був приїхати ще Зеленський, Залужний. Але в цілях безпеки трохи не вийшло.

Хто тільки до мене не приїжджав, з ким я тільки не познайомився! Цими підписами марок, фотографуваннями, поїздками я все таки допоміг багатьом, зокрема своїм хлопцям. І далі намагаюся не вестися на провокації, коли мені закидають, ніби я пішов у політику.

А я лишився таким, яким був. Поки мене не приб'ють, буду добиватися правди, особливо для військовослужбовців. Бо якщо не допомагати, держава просто заб'є на них великий болт.

Я буквально місяць побув вдома. Три місяці назад у мене трохи нервова система здала. Почалися панічні атаки, флешбеки. Я засинав, і бачив те, що відбувалося в полоні. Я працював із психотерапевтами, мені підтвердили ПТСР. Я зараз приймаю антидепресанти.

ПЛАНИ НА МАЙБУТНЄ

Зараз у моїх планах відкрити ветеранський хаб, щоб повністю робити для військовослужбовців супровід, тому що я впевнений, що наша держава їх просто кине після війни, і більше половини хлопців

будуть нікому не потрібні. Я перебував у багатьох реабілітаційних центрах і бачив випадки, коли дійсно хлопцям допомагають, і бачив випадки, як вони просто спиваються. Є такі, що втратили обидві ноги. Багато хлопців у депресії. Наприклад, у мене є родич, в якого перебитий хребет, він лежачий. І на таких, як він, зовсім не ставлять акценти, тому що з ними потрібно дуже довго проводити терапію, це роки, і не факт, що він буде ходити. Є технології, але не в нашій країні — заміна частини хребта, мені казали, що можна зробити операцію. Але таких багато, і їх ніде не показують, цих хлопців лежачих. Вони не цікаві більшості мешканців країни.

На хлопцях на протезах можна пропіаритися, знову ж таки, показати, що ми допомогли. Хто піариться, хто допомагає — я не кажу за всіх. Нещодавно я був в реабілітаційному центрі «Титанові» — це дійсно центр, де просто живуть цими хлопцями, добиваються їм допомоги, шукають інвесторів, роблять для них все максимально сучасне, дістають технології з Америки, я не знаю, звідки ще. Це хлопці, на яких держава, можна сказати, хрест уже поставила, але там їх ставлять на ноги.

Був пацієнт, у якого вже почалася анорексія, в нього немає половини тулуба, і держава навіть не розуміла, як йому можна поставити протез. Але в реабілітаційному центрі цьому йому допомогли, він почав набирати вагу, відновлюватися. Я погано уявляю, що б він робив, якби я не допоміг йому потрапити туди. Його нещодавно хотіли відправити на ВЛК і на реабілітацію додому, щоб не виплачувати бойові — він в памперсах, ноги не працюють, і він би оце в такому стані знаходився вдома. Він би або спився, або просто жив би вдома, як більшість

хлопців, які чекають, що може колись хтось їм дасть протезування. Вони позакривалися в собі, сидять вдома в депресії, або бухають, або вживають наркотики. На жаль, зараз багато таких історій. Це правда, коли людина лежача, важко забезпечити достойний догляд. Але зараз існують різні коляски, є механізми, які допомагають людині рухатися, бути мобільним. І навіть людині лежачій можна забезпечити активне соціальне життя. Але ж треба цим займатися, треба, щоб поряд були небайдужі люди. Ви не уявляєте, наскільки буде багато таких хлопців.

Я побував по різних центрах реабілітаційних, і мені шкода дивитися на них. Але водночас ці хлопці мене надихають. Наприклад, у нього немає двох ніг, йому зробили ці протези, а він капітан баскетбольної команди. Він грає на двох протезах! Ще один, чемпіон України по армрестлінгу, в нього немає двох ніг і однієї руки. Є білорус, який пережив три клінічні смерті, він повністю був паралізований. Йому допомагала Оксана, в неї чоловік — бізнесмен, вона забезпечена, могла давно виїхати з країни, але присвятила своє життя цим хлопцям. Вона реабілітолог, безкоштовно працює в цьому центрі. І вона займалася з цим хлопцем-білорусом. У певний момент у нього почали прориватися слова. Дійшло до того, що він вигукнув: «Ви неправильно зі мною займаєтесь». Він сам майстер спорту з рукопашного бою, і те, що вона йому якусь не ту вправу робила, його спонукало почати розмовляти.

Те, що для нас звичні речі, ці хлопці опановують заново. І добре, що в цьому центрі є хороші спонсори, центр живе повністю за рахунок інвесторів.

Буде замороження конфлікту, будуть знову вибори ці дебільні, і через пару-трійку років це все знову

повториться, в будь-якому випадку. І сюди повернеться купа цих хлопців. Зараз я бачу максимальне знищення військовослужбовців, щоб не було внутрішнього перевороту. Бо всі пільги і все забезпечення, яке обіцяє держава, вони не зможуть виконати і забезпечити військовослужбовців на належному рівні. Тому що це нереально. Вони не можуть сім'ям загиблих повністю виплатити всі виплати.

Все, що в моїх силах, я буду добиватися. І так само мої хлопці. Вони бачать це все бл...ство, що відбувається. Вони сидять в окопах, в них є «старлінк», в них є інтернет. Вони бачать, як кожного дня приймають мільйони доларів у ТЦК, у МСЕК, у ВЛК структурах. Але вони далі воюють, держать оборону, штурмують позиції, бо вони хочуть залишитись в Україні, хай там як.

ГЕННАДІЙ ДЕРМАНОВСЬКИЙ

1985 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(СЕЛИЩЕ МІСЬКОГО ТИПУ МАНГУШ).

ВИЩУ ОСВІТУ ЗДОБУВ
У МАРІУПОЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ,
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ.

СЛУЖИВ У МАРІУПОЛЬСЬКІЙ САМООБОРОНІ,
131-МУ ОКРЕМОМУ РОЗВІДУВАЛЬНОМУ
БАТАЛЬЙОНІ (2014—2017 РР.),
БУВ СЕРЖАНТОМ, 503-Й БАТАЛЬЙОН
МОРСЬКОЇ ПІХОТИ (2020—2023 РР.).

«ДЖИНСИ, МОТОЦИКЛИ, РОК»

Батьки мої, як то кажуть, сільська інтелігенція. Мати — ветеринарний лікар, батько — зооінженер. Вони разом навчались у Харківському зооветеринарному інституті, там і познайомились, а потім були направлені на проходження... хотів сказати «служби». Раніше після закінчення вишу направляли на роботу, і ти не мав права відмовитись. І їх відправили на одне підприємство.

Брат нейтрально ставиться до війни, з 2022 року на тлі того, що відбувається, ми не спілкуємося. Всі люди різні, й іноді навіть кровні зв'язки нічого не означають. А буває, що люди народились на різних кінцях планети, але ментально і за моральними принципами співпадають.

Загалом сім'я російськомовна. В мене перехід не відбувся так, що сьогодні я розмовляю російською, а вже завтра українською. Люди мінялись, навколо ставало більше україномовних. Наприклад, рік тому я служив у військовій частині, яка є навчальним центром Збройних сил України. Відповідно офіційно ти маєш спілкуватись українською мовою. До того ж є закони, які вимагають, щоби публічне спілкування було українською. Я не вбачаю в цьому проблеми. Тим паче, що в нас з 1990-х років телебачення, радіомовлення, газети, друкована продукція, навіть ті самі будь-які фільми — дубляж українською. Не знаю, ким треба бути, щоби не вивчити за 10-20 років мову. Це нереально, треба бути тупим. Якщо треба, я спілкуюсь українською. З хлопцями, з якими я спілкувався раніше, вони російськомовні, я перехожу на російську. Це добре, коли ти знаєш дві, три або й більше мов.

Я був дитиною такою, яка не дуже вписувалась в образ сільської. По-перше, інше виховання — вища освіта у

батьків, можливо, закладались інші конструкти моральні, аніж в сільській місцевості. І за рахунок цього, думаю, і інтереси виникали відмінні від тих, які були в селі. Не хочу сказати, що в селі щось є погане. Навпаки, інколи сільські мешканці більш пристосовані до життя, до аскетичних умов. Для сільського жителя взагалі не проблема без опалення проживати або без води.

У старших класах стало зрозуміло, що однолітки цікавляться зовсім іншими речами, аніж я, і пішло віддалення. Я почав мотоциклами захоплюватись, рокмузикою. Кінець 1990-х, багато різних виконавців. Це вже за 10 років після того, як розвалився Союз. Джинси, мотоцикли, рок. Я поїхав до Маріуполя, вступив до гуманітарного університету на психологію. Просто стало цікаво. Гуманітарні науки для мене більш були властиві, аніж точні.

А в місті ширший спектр людей, різних субкультур і так далі, воно затягує. Я серйозніше захопився мотоциклами, ми стали з хлопцями їздити вже далеко, і професійніші мотоцикли з'являлись. Їздили на мотозлети. Це і рок-культура, і татуювання, і все, що із цим пов'язано — цілий пласт. Зрозуміло, що чим більше ти в якійсь сфері крутишся, тим більше маєш знайомих. Так я і жив до 2014 року.

«ТАРАНТУЛ» ВСТУПАЄ У БІЙ

Я людина аполітична абсолютно. Є кодекс честі байкера, їм заборонено пропагувати будь-яку релігійну приналежність, а також політичні рухи. Процеси, які відбувались на Майдані, ми сприймали як політичні. Але нейтрально не можна було до цього ставитись, було зрозуміло, до чого це може призвести. І після

того, як була перша жертва, коли вбили Сергія Нігояна, все набуло обертів, стало зрозуміло, що це революція. Хоча це, по суті, політичний процес, я в ньому не брав участі, але серцем розумів, за ким правда.

А вже коли почалась антитерористична операція, це і до Маріуполя докотилося, в нас були захоплення адмінбудівель... Це вже не політика. Бо війна хоча і є, по суті, політичним процесом, збройним конфліктом, але не можна бути осторонь, тому що це зачіпає здоров'я, життя твоє, твоєї сім'ї, друзів і близьких, твоє майбутнє. Якщо йдуть бойові дії в місті, ти не можеш сказати: «Я в доміку». Снаряд, який летить, йому без різниці, якої ти політичної приналежності. Він залітає в будівлю, люди гинуть. Тому логічно, що для мене війна — це вже не політичний, а гостросоціальний процес, в якому ти зобов'язаний брати участь, якщо це відбувається в твоїй країні.

Тим паче, знову ж таки, що за всіма моральними принципами байкерів, брати участь у бойових діях і служити в армії — це добре, це виховує тебе як чоловіка. Тобто до моменту війни ти не втручаєшся, в політичних процесах не береш участі, не пропагуєш, не є учасником якихось політичних течій. Але вже коли починається, ти зобов'язаний захищати себе, свою сім'ю.

Керуючись такими настановами, я в 2014 році долучився до маріупольської самооборони. Ми готувались до партизанської війни, до опору. Ходили на мітинги, намагались їх зупиняти. Ми розуміли, що якщо зайде сюди Росія, ми втратимо економічну незалежність... Ми бачили Абхазію, всі ці міні-держави, які вони зробили, і їхню долю. Це плачевно.

У 2015 році був обстріл Маріуполя, Східного мікрорайону, там мало не загинув мій син. Він був у бабці з ді-

дом, йому ще було три рочки... Пощастило, що він в іншій кімнаті був.

Випущена російськими окупантами ракета майже зачепила мого сина, це взагалі не політика, це вже стосується конкретно мене. Я зобов'язаний взяти в руки зброю і йти знищувати окупантів, які стріляють включно по моїй дитині, по моїм будинкам. Тому в 2015 році я долучився до війська.

Мій позивний «Тарантул» — це псевдо з мотоциклетної сфери, ще з початку 2000-х. Коли я починав, мотоцикл був із дуже високим кермом. Коли зупинявся на світлофорі, виставляв ноги, і в комплексі з руками виглядав як павук, якщо спереду дивитись — руки в сторони, ноги в сторони. І хтось сказав: «О, Тарантул їде! Ти як павук-тарантул». І так воно приклеїлось. Багато хто може і не знає як мене звати, але знають як Тарантула. Коли треба було позивний обирати, я не вагався.

Тоді формувався 131-й окремий розвідувальний батальйон. Туди багато хлопців з самооборони пішли, і я туди долучився, не маючи багато досвіду. Було навчання, були досвідчені хлопці, які навчали молодих. І вже до лав Збройних сил я став як солдат-кулеметник-розвідник. Дослужився до командира відділення, і в 2017 році звільнився з армії — контракт закінчився. Звільнився, бо всі процеси стали, як на мене, більш заполітизованими. Перші роки тримались на ентузіазмі, на патріотизмі, на простих речах: відсіч окупантам, захист своїх міст. Кожен приходив для того, щоби пошесть, навала окупантів не пройшла далі. А вже до 2017-го з'явилися домовленості, політичні інтриги. І я вирішив повернутись до цивільного життя. Бо військовим я став не за покликом долі, а ситуативно.

Я продовжував підтримувати зв'язки з хлопцями, з якими воював. Зрозуміло, що я так само лишився патріотично налаштованою людиною, нічого не помінялось. І з роками я тільки впевнився в тому, хто правий, хто винуватий.

Під час коронавірусу долучився знову до армії — на той момент стало скрутно з роботою. Я працював барменом, починав кар'єру в цьому напрямку. Мені подобалась ця сфера. Тим паче, мотоцикли, рок-музика, бари, кафе, ресторани — одне за одним іде. Коронавірус вніс свої корективи, я опинився без роботи. І друзі запропонували продовжити військову кар'єру. Я тоді влаштувався на тилову посаду. На той момент я вже був сержантом, займався тиловим забезпеченням. У мене є до того хист: логістика, організація і так далі. Я їздив на навчання, зростав по сержантській лінії. Це досить важливі посади на війні. Адже без забезпечення військ, підвозу боєприпасів, їжі...

Вдруге я також підписав контракт. Контракт дозволяє більш вільне пересування. Тобто це твоя робота, приносиш користь, отримуєш за це гроші, в тебе стаж і так далі, соціальні всі моменти. А мобілізація — тут тебе беруть, якось використовують, менше прав. Я не хотів, щоби мене порівнювали з мобілізованими, типу, деє мене піймали. Я всі рішення по життю приймаю чітко, свідомо, і це мій вибір. Байкери і рок-н-рольщики, вони волелюбні люди, не можна їх мобілізувати. Я навіть в армії не служив, тому що не хотів. 2006—2008 рік — тоді армія була в плачевному стані й по зарплатах, і по забезпеченню. Я закінчую університет, відкриваються подальші перспективи. До 2010 року достатньо сприятлива економічна ситуація була в Україні. То сенсу витрачати роки на службу я не бачив.

ВІЗИТІВКА ПРИАЗОВ'Я, ДЕ ПРОРОСТАЄШ КОРИННЯМ

У 2020 році я вже був у Маріуполі. Там базувався 503-й батальйон морської піхоти, був його пункт постійної дислокації, і звідти хлопці їздили на бойові. Вони виїжджали на певний період, до дев'яти місяців — ротації різні були. Достатньо результативно працювали. 503-й батальйон відомий, це знамениті «Борсуки». Сухаревський тоді був комбатом, а я був у забезпеченні. Мав бойовий досвід, мав УБД.

У Маріуполі мій син, мій будинок. І всі відпустки, всі вікенди проводились в компаніях друзів — виїзди, пікніки, риболовля, подорожі по Україні. Їздили по Україні на концерти, жили життя цікаве, яскраве, насичене.

Україну знаю достатньо добре, є друзі-військові, є друзі з андеграундної тусовки. Тож я не обмежувався одним Маріуполем. Як мінімум, було ще з десятків міст, де я міг би жити так само насичено, як і в Маріуполі. Звісно, Маріуполь... 20 років все ж таки там прожив, дуже багато з ним пов'язано. Викристалізувалась тусовка з найяскравіших і найближчих по духу людей, тих, кого розумієш із пів слова. Ось я зараз в Тернополі, за пів року, що я тут, можу назвати двох людей, на яких можна покластись.

За 20 років Маріуполь став рідним. Все почалось зі студентських років: 2002 рік, перший курс Державного гуманітарного університету. Студентство — це нові знайомі, перші романтичні стосунки. Після того, як ти навчався у школі сільській, де було 20-30 людей, плюс невеличке коло друзів, приїжджаєш у місто, в якому на той момент тільки офіційно 500 тисяч людей. Велике місто, промислове, воно сприяє тому, що виникає багато різних субкультурних розгалужень. І це цікаво. На тому все

було зав'язано, і на тому я зростав. А потім пішли роботи, перший контракт, антитерористична операція. І вже там я коріння пустив. Дружина, дитина народилась. Якщо мені зараз 40, то 20 років — це пів життя, проведених у Маріуполі.

Крайні роки перед повномасштабною місто змінювалось шаленими темпами. Покращення в доброму розумінні. Після втрати Донецька всі економічні потоки, підприємці малі й великі переключились на Маріуполь. Бо там порт, логістичні, економічні, соціальні зв'язки. Маріуполь і раніше був таким центром перетину шляхів, історично, а після втрати Донецька почали туди вкладатися гроші, інвестиції.

До повномасштабного вторгнення він став такою візитівкою Донецької області, візитівкою Приазов'я. Те, що він був найкращим, найзручнішим містом Донецької області, це однозначно. Думаю, він входив у п'ятірку найзручніших міст в Україні з усіх точок зору, окрім екологічної. Стосовно проживання в ньому, маршрутний транспорт — було дуже зручно. Я не знаю, де, в якому місті станом на зараз так є. Не було взагалі жодної проблеми дістатися з однієї точки міста в іншу.

Різні хаби відкривалися, арт-осередки, багато творчої молоді. Станом на початок мого проживання в тому місті їх так само було багато. Але тоді осередок маріупольський розширювався, почали і з Києва люди їздити, він став не лише промисловим, але й частково художнім, поетичним, прозаїчним, музичним. І всі ці процеси мали своє віддзеркалення і в культурі.

І ще одне — місто українізувалось. Багато військових переїхало в Маріуполь і патріотично налаштованої молоді. Неодноразово проводились фестивалі на Піщан-

ці. Жителі Маріуполя точно скажуть, що пляж Піщанка, і туди кожного року приїжджав фестиваль «MRPL City», проходив «Гоголь-Фест». Тобто андеграундні альтернативні виконавці. Це ж не дарма. І ми можемо подивитись архіви, ютуб — дуже багато людей було на цих фестях. Воно було популярне серед молоді, яка проживала там, і серед тих, хто туди приїжджав. Люди бачили, що жити в Україні — це круто. Ти маєш закордонний паспорт, маєш безвіз, можеш мандрувати в будь-яку країну світу. Ці «плюшки» у вигляді тої самої Дії. Навіть зараз ця штука в світі не має аналогів.

У СЕРЦІ ОПОРУ

На той момент я мав сержантське звання, але мінялась законодавча база, і сержанство треба було підтверджувати, їхати на курси лідерства. І я повернувся з однієї «учебки», пройшов курс лідерства, 203-й центр підготовки ВМС, це у Миколаєві. Отримав сертифікати, і вже в березні мав їхати в «Десну» опанувати фах командира відділення. Бо подальше зростання по ланці звань неможливе без наявності документів, які підтверджують твої знання станом на зараз. Наш батальйон був на той момент в секторі. Вони виїхали в серпні на бойове завдання в Донецьку область. Ми були на ППД. Там зазвичай залишають всіх, хто хворий, у кого до кінця контракту лишається місяць-два, хто на пенсію виходить. Тобто нас було там 60 чоловік буквально.

Вранці 24 лютого так само я збирався на службу і пив каву. Хлопці скинули відео, на якому виступав відомий військовий злочинець — путін, про те, що починає вторгнення. Ми думали, що буде посилення бойових дій, більший спектр задіяно озброєння, обстріли посилять-

ся, максимум, вони прорвуть лінію оборони і почнуть оточувати міста. Вони заявили, що хочуть контролювати Донецьку і Луганську області. Значить, їм треба були ключові міста цих областей. Логічно.

Військовий має забезпечувати функціональні обов'язки відповідно до посади. Я поїхав на службу, і ми почали діяти за командою наших керівників. Нам нарізали задачі, і ми це робили. Приходили добровольці, приходили вже мобілізовані — взували, вдягали, видавали зброю. Охорона, посилене бойове чергування, вивозилась документація, бухгалтерія. Дуже добре, що так відбулось — всі особові справи були вивезені в перші дні, вся документація, те, що не змогли вивезти, спалювали, всі секретні документи і так далі. Вивозили озброєння разом з тими людьми, які приходили по мобілізації, їх відправляли вже в сектор, на передові позиції. Перший, умовно, тиждень, ще можна було проїхати на «велику землю» — так називали Україну, яка була не окупована: коли ми опинились в оточенні, для нас решта України була «великою землею», а Маріуполь — осередок опору тут.

Паніки ніякої не було у мене. У інших траплялася. Серйозні обстріли, почали прилітати літаки, бомбили. Я був готовий до загострення, що може ворог використовувати озброєння, яке до того не використовував. Це все відомі факти, ми бачили по новинах, що відбувається на інших ділянках, як вони заходили зі сторони Криму, як пересувались. Відключення мобільної мережі, відключення води. І ці всі процеси в нас на очах відбувались разом з тим, як ми виконували задачі. З кожним днем ставало все гірше, небезпечніше, трагічніше як для України в цілому, так і для Маріуполя безпосередньо.

Багато було випадків героїчних, які викликали захоплення. Також були випадки, які викликали здивування, відразу. Коли людина опиняється в екстремальній ситуації, є таке поняття «психологічного стриптизу» — вона стає тою, ким вона є насправді. Негідник стає негідником, а людина поважна, досвідчена, тренована, гідна — ці якості яскравіше виражаються у її діях і вчинках.

Під кінець березня стало зрозуміло, що ворог просувався квартал за кварталом, вони тисли, вже були околиці забрані ним. На той момент особовий склад 503-го батальйону, ті 60 людей, які лишались в Маріуполі, вони вже воювали, але безпосередню участь в бойових діях, на жаль, брали далеко не всі. Хтось був у складі «Азову». Хтось у складі бригади морської піхоти, там 35-та була бригада. Хтось із прикордонниками рубежі захищав. Прикордонники підключились, поліцейські — всі силовики, які були в місті, на кінець березня воювали, виконували задачі бойові, були і втрати на той момент.

А командування 503-го кинули зброю. Зробили це, коли особовий склад знаходився на передових позиціях. Ми навіть про це не знали. Ті хлопці, які воювали в 503-му батальйоні разом із «Азовом» — було чергування, кожну добу ми мінялись. Тобто один склад заходив — це було цілодобове чергування, бої, відбиття атак, а інший знаходився на той момент у порту. Порт — місце консолідації, місце концентрації декількох підрозділів, і там було місце відпочинку. І коли повернулась та зміна, яка мала бути на відпочинку, це якраз наша зміна, я був старший групи, ми побачили, що покинута зброя, речі, документи, і немає офіцерів. Начальник штабу, зам командира по бойовій підготовці, майор, зам по тилу. Вони покинули все, і на цивільних машинах намагались виїхати через

окупантські блокпости. Одна з машин була розстріляна, хлопці загинули. З офіцерами були іще дехто, хто прийняв рішення тікати, прориватися, покидати тих, хто тут є. А дехто потрапив у полон.

Було три машини, а офіцерів було чоловік 6-7, якщо не помиляюсь. Всі прізвища відомі, і вони були названі після того, як мене з полону поміняли, всім відповідним службам, які мають займатися цими всіма справами і оцінкою юридичною, чому і як таке відбулося. На жаль, це не єдиний підрозділ, військовослужбовці якого приймали рішення не лишатися в Маріуполі, а перевдягались у цивільний одяг і намагалися виїхати. Серед решти підрозділів так само є такі випадки. Це логічно, тому що страшні речі відбувалися. Люди доходять до межі, вони розуміють, що далі не годні воювати, не можуть, їм не вистачає сили духу. Бо станом на кінець березня ми знаємо, які події вже відбувались, наскільки щільно обстрілювалось місто і як там все було.

І в полоні, і на війні мені доводилось застосовувати свої психологічні навички. Це допомагало підтримувати мотивацію, зокрема тих, хто поряд. Ті хлопці, що зі мною були, вони тому і лишились, коли основна частина нашого підрозділу втікала, бо я сказав, що я лишаюсь, і хто хоче, той лишається зі мною. На той момент два тижні ми були в команді й уже працювали. І я виголосив спіч, чому треба лишитись, чому не треба їхати. І додав, що звісно, це на ваш розсуд, ви собі самі хазяї. Якщо командування тікає, то за військовою традицією командування бере на себе наступний за званням. Були хлопці з таким самим званням, був старший прапорщик, сержанти старші були, і вони так само собі команди набрали і сказали: «Ми лишаємся. Хто з нами?» Думаю, мені вдалося їх мотивувати, бо ніхто не відмовився, всі залишились.

На жаль, станом на зараз багатьох хлопців немає вже в живих. Але вони до кінця пройшли.

Я взяв на себе командування однією з груп морських піхотинців. Бо з 503-го до кінця березня лишилось буквально 20 людей. Було 60. Можу помилятись, плюс-мінус дві-три людини. Хтось загинув, хтось втік, хтось пропав безвісті. В моїй групі було шестеро, хлопці мені довірилися. Я сказав, що краще загинути в бою, аніж щоб тебе застрелили, як собаку, коли ти тікаєш через блокпост. Ще й можливо показово це зроблять. Це найгірше, що може бути для військовослужбовця.

ОПЕРАЦІЯ, ЩО УВІЙШЛА В ІСТОРІЮ

На той момент я мав достатньо близькі стосунки з «азовцями». 2014 рік — багато «азовців» були в Маріуполі, і друзі в мене були в «Азові». Я знав, що вони досвідчені, з них майже ніхто не втік. Вони всі стали плече до плеча, професійно виконували свої функції. Потім командир підрозділу Редіс взяв на себе взагалі управління обороною міста. Достатньо результативно. Операція маріупольська увійшла в історію. При всіх подіях, які відбувалися, 86 днів трималась оборона. І майже всі хлопці з моєї групи лишились. Причому це були прості солдати, матроси, сержанти. І більшість із них — «тиловики»: начальник служби паливно-мастильних матеріалів, ремонтники. На той момент моя посада була — начальник польової лазні. Людина на цій посаді в останню чергу має брати участь в бойових діях, вона забезпечує гігієнічні моменти — прання речей на позиції, купання. У мене навіть табельної зброї не було. Типу, за мною була закріплена зброя, але вона в зброярні стояла.

На щастя, на той момент були хлопці з КОРДу, поліцейські, хто не виконав наказ виходити з міста. Я навіть не знаю, чи був той наказ. І чому одним був наказ захищатись, тримати місто, а іншим був наказ з міста виходити? Ми за місяць втратили дуже багато людей. Не було якоїсь однієї лінії. Так склалось, що той самий «Азов», Національна гвардія, вони як один будували укріплення, тримали оборону в місті, і ніхто з них не думав тікати. Вони робили запаси, озброювались, намагались якісь операції повернути. «Азов» танками, які в них були, поїхали назустріч окупантам, які їхали з Криму. Вони їх зустрічали в Урзуфі. Тобто в один і той самий час хтось організовував оборону, висувався на передові рубежі, щоб розставити артилерію і зустріти ворога, а хтось думав про те, як би йому машину взяти цивільну, щоби виїхати. І ті, і ті військові.

Чому так склалось? Думаю, відповідь ми дізнаємося за багато років, стосовно цього ще будуть суди. Бо багато історій, як на мене, має бути кваліфіковано як втеча з поля бою, зрада. Це серйозні речі. Знову ж таки, за рахунок цього зокрема ми мали дуже серйозні втрати: і в особовому складі військових, і цивільні втрати. Цивільні, як і військові, не знали, що їм робити, чи вони мають виїжджати, чи окопуватись, укріплюватись, консолидуватись, відбивати ворога. І, на жаль, ці хаотичні переміщення збільшували втрати.

Комунікували з цивільними, але ж користі з них не дуже було. Максимум, що цивільні могли забезпечити, якісь доручення, щось дістати, теплі речі, їжу, щось порадити, де хто щось бачив — суто інформативно. Було би дуже добре, якщо би вони долучались до нас. Таких випадків було мало, хоча вони були. І хлопці в нас є, хто з цивільного життя долучився, їм дали зброю, дали амуні-

цію. На жаль, вони там і загинули, в Маріуполі, і навіть ніхто не знає, як їх звали. Користувались завжди позивними.

Потім стали долучатись до нас хлопці, які відбилися від своїх. Умовно, в якомусь районі міста когось розбили, тероборонівців або прикордонників. Ті самі артилеристи, які були в полях, вони були вичавлені російськими військами в місто, і вже розосереджені, в пішому порядку, зі зброєю, і вони так само долучались до нас в якості піхотинців. Один з них був хлопець з позивним «Акробат». Він із лівого берега Маріуполя, місцевий. Я навіть і не пам'ятаю, як його звали, як прізвище. Він долучився до тероборони, на якихось позиціях вони воювали, а потім він від своїх відбився, прийшов до нас.

Побачив, що українські військові тримають будинок, він каже так і так: «Хлопці, я свій, возьміте мене даліше воевать». Я навіть і не пам'ятаю, чи він зі зброєю був, чи ми якийсь автомат йому дали. І достатньо героїчно хлопець воював, не боявся. Він так само був у моїй групі, але, на жаль, на «Азовсталі» загинув. Ми не знаємо, де його тіло, де він похований, чи похований взагалі. Ми тільки знаємо, що він загинув від снайперського вогню. Хлопці бачили цей момент, ми знаємо стовідсотково, що він загинув там. Дістати його звідти не було можливо, фотографій не лишилось. Зрозуміло, що будуть процеси, які відновлять хронологію, і буде перелік людей, які безвісті зникли. Тобто будуть фотографії. Його багато хто знає. Мені показати його фотографію — я впізнаю цього хлопця. Але станом на зараз не зустрічав я в телеграм-каналах, що його хтось шукає. Ми не знаємо, чи живі його батьки. Може, його всі родичі загинули, і його ніхто й не шукає. Але колись буде відновлена та вся інформація. І ніхто не буде забутий. Бо таких людей не можна забувати.

Був один хлопець, який виїхав із Маріуполя. Він колись служив в «Азові», але там були нюанси, була кримінальна справа. І він виїхав у Францію, в Марсель. Йому не можна було повертатись найближчі 10 років, бо через участь у бійці він міг би потрапити в тюрму. Він вже знайшов роботу, і був готовий до того, що там проживе наступні 10 років.

Але коли почалось повномасштабне вторгнення, на другий же день він повернувся в Україну, подзвонив слідчим, пояснив ситуацію, йому сказали: роби що знаєш, їдь куди треба. І хлопець повернувся в Маріуполь. Долучився до підрозділів, він воював, пройшов весь Маріуполь. Я його зустрів в «Азовсталі», в бункері. Це вже були останні тижні опору. Кого-кого, а його я там не сподівався побачити, бо я знав, що він в Марселі. А тут я йду і його бачу. Позивний його «Кабан», звати Ігор Рягузов. І, на жаль, після того, як ми з ним побачились, він ішов на бойове завдання, і там загинув. От так склалось, така доля.

Таких людей дуже багато. І це тільки ті історії, які я знаю. Спитай кожного другого — умовно п'ять історій, гідних кінематографічної стрічки. Тут навіть не треба сценарію придумувати. Можна серіали знімати. Було би цікаво, щоби долучились такі, як я, оці всі такі історії маловідомі фіксували як свідчення.

Наряду з героїзмом, наряду з відвагою, були і прикрі випадки, втрачали ми хлопців. Такого, щоби хтось переходив на бік окупантів, не було. Були такі, хто уходив «в підпілля». Тобто кидали зброю і губилися серед місцевого населення. А вони були російськомовні, місцеві або володіли топонімами, вони знали, де яке місце, де які вулиці. Тобто якби наприклад вони зустрілися з окупантами, у окупантів не виникло би підозри, що ця лю-

дина військова. Бо вона місцева, працювала на якихось підприємствах, може собі легенду придумати.

Були варіанти, коли людина ішла «в місцеве населення», і потім передавала інформацію як розвідник. Траплялося, що хлопці не витримували психологічного напруження, стресових ситуацій, інтенсивності боїв, їм здавали нерви, вони просто кидали зброю і тікали в місто. Було таке, що на позиції іде бій, ми заходимо в кімнату, дивимся, хлопак там має відстрілюватись, а його нема, він зник, і ніхто не знає, де він подівся. Різні випадки були.

Дуже було серйозне психологічне навантаження. Як психолог можу оцінити рівень стресу і рівень тої відмінності для людини, яка живе просте цивільне життя, і умовно за місяць те життя, яке настало в умовах боїв у Маріуполі. Навіть для тих, хто прийшов добровільно на початку або хто був у теробороні, або у прикордонниках, хто воював з 2014 року. Бо це зовсім інша війна: інтенсивніша, масштабніша, серйозніша, задіяні літаки, артилерія, зокрема корабельна. І багато хто просто не витримав цього.

Я інколи себе ловив на думці, що це якась комп'ютерна гра, щось нереальне, якась вистава, чи як от так сказати? Воно настільки було різним. Ось місто живе своє життя, маршрутки ходять, люди гуляють в парках. Проходить місяць-півтора — і вже настільки все помінялось. Це настільки тяжко усвідомлювати, що таке відбувається тут і зараз.

Ти зі зброєю і наготові, постійно кудись переміщуєшся, постійно щось робиш. Ми по декілька тижнів не перевдягались. І ти заплющуєш очі, тільки коли спиш. Ти поспав, відкриваєш очі, і це як в комп'ютерній грі, ти

постійно на війні. Обстріли, вибухи цілодобово, «трьохсоті», «двохсоті», вбивства цивільних... Цивільні гинуть, військові гинуть. Іншої картини не було. У тебе тільки війна перед очима. Ти тільки коли спиш, можливо, в сновидіннях бачиш щось інше, відкриваєш очі, і ти знову в цій реальності. І от це така властивість психіки, що вона не хоче вірити в реальність того, що відбувається.

Знову ж таки, тут чому так відбувається? Тому що дуже часто ця картинка як в комп'ютерних іграх. Від першої особи як ти граєш, ти бачиш свої руки, свою амуніцію, оці всі пейзажі. Стрілянина, щось горить, вибухає. І багато хлопців, до речі, ці паралелі проводили.

А був варіант, коли людина себе ловить на думці, що вона з глузду з'їхала і що всі ці процеси, які відбуваються, вони відбуваються в уяві. Тобто в реальності такого бути не може. І ти себе ловиш на думці, типу, невже це галюцинація? А якщо так, то я зараз знаходжусь десь у психіатричній лікарні? І соромно ставало, що якщо це так, то про це знають твої родичі, що ти поїхав кукухою, уявляєш собі, що ти десь бігаєш, стріляєш. А ти просто шизофренік.

Були випадки самогубств. Не витримувала психіка, хлопці стрілялись, вішались. Одного я знаю — була невдала спроба застрелитись, лишився живий, і він ще декілька днів ходив і просив, щоб його дострелили, бо в нього забрали зброю.

Закони реакції психіки на зовнішні подразники однакові у всіх людей, реакція на стрес, біль, втому і так далі. Психіка функціонує за своїми правилами. Тому я знав, що відбувається зі мною, міг прогнозувати, відслідковувати, рефлексувати. Я розумів, що мої відчуття, це нормально, це природньо для таких ситуацій.

Що мені допомагало? Якраз-таки думаю, що допомогли компетентні знання, які могли відокремити, раціоналізувати поведінку. Продуктивність і розуміння, що жодним чином цю ситуацію ти не можеш змінити. Бо фактори, які діють на цю ситуацію, вони достатньо серйозні і сильні. Єдиним шляхом було максимально чинити опір. Максимально застосовувати свої знання, навички, намагатись робити якнайбільший внесок у спільну справу. Щодня нас ставало все менше, щодня когось вбивали, хтось безвісті зниклий, хтось втрачав реальність. Було відчуття приналежності до сукупності всіх людей: ми, військові, які лишилися в оточеному місті. Найближче неоточене місто — Гуляйполе. Нереально дістатися, якщо навіть і захотіти, дуже мала вірогідність. А знову ж таки, фактор того, що хтось лишається воювати, а хтось намагається кудись втекти...

Такий дисбаланс. Чим далі розвивалися події, тим серйозніші люди лишались. Ті, для яких кожен день був загартуванням. На «Азовсталі» лишилися найвитриваліші, ті, хто дожив до тієї «Азовсталі», то вже реально люди зі сталі: нічого не боялись, пройшли такий шлях, щодня такий гарт був, і психологічний в тому числі.

Іншого виходу немає, крім як максимально чинити спротив, робити речі, які допоможуть силам оборони якомога більше знищити ворога і якомога більше прожити. І, можливо, дочекатись якоїсь допомоги. Ми були загнані в кут, нам нічого не лишалось, крім як оборонятись.

Психіка людини саме так влаштована. Навіть за хвилину до смерті, навіть розуміючи, що все невідвратно, вона все одно сподівається, що щось відбудеться, і якимось чином ти виживеш. Інстинкт самозбереження,

він найсильніший. Раціонально було зрозуміло, що виходу немає. Вже нічого не заважало окупантам обстрілювати нас із різних видів зброї, тобто знищувати. Цивільних там дуже мало було. І чим вужче коло, тим легше завдати шкоди людям, які опинились в оточенні. Щодня мінус люди, мінус зброя, було зрозуміло, що це останні дні. Щільні обстріли, бункери горіли один за одним, були влучання. І протибункерні снаряди, і газ, хімічну зброю окупанти проти нас використовували, корабельна артилерія працювала. До речі, моє поранення якраз від корабельної артилерії, коли був на «Азовсталі».

Сили опору — поліція, ТрО, прикордонники, Збройні сили, Нацгвардія — всі-всі консолідувались на заводі. Завод — найбільш укріплені позиції. І ми всі туди стіклись, евакуювались із пораненими, легкими і важкими. І все продовжилось: «двохсоті», «трьохсоті»... Майже всім, з ким я спілкувався, тверезе мислення підказувало, що це кінцевий пункт. Я був поранений і нерухомий, поранення достатньо важке було, я майже місяць у тому бункері чув постійні обстріли разом із рештою «трьохсотих». «Двохсоті», до речі, там так само були, бо під час операцій, під час надання допомоги, майже щодня люди вмирали. Неможливо було надати всебічну оперативну допомогу. Там спартанська така операційна з мінімальним обладнанням. Але, тим не менше, проводились і ампутації.

А в мене порівняно із тими хлопцями, які були там, ще достатньо легкі були поранення. Бо були складні переломи, подвійні ампутації. Це серйозний досвід. Адже досвід буває різний: негативний, позитивний, трагічний, веселий, психотравматичний або навпаки, ейфорійний.

З останнього, що нас гріло і давало надію, це те, що діти, близькі, лишилися на «великій землі». Я знав, що мій син вже не в Маріуполі, він у безпеці. Можна було бути впевненим, що він лишиться живий.

Зв'язок в Маріуполі був втрачений буквально за кілька тижнів. На початку березня зв'язку майже не було. Зрідка траплялися точки по місту, куди можна було виїхати, деś ловив якийсь зв'язок, «есемески» перекинуть. Зв'язок був у спеціалізованих підрозділів, в тому ж «Азові», я так розумію, були «старлінки», були варіанти їх якимось чином жити через генератори.

Інформація передавалась командуванню, люди записували ролики, передавали в соцмережі. На «Азовсталі» зв'язок був дуже дозований. Буквально до кількох хвилин на тиждень, можливо, у когось була можливість підключитись до вайфаю і спробувати щось передати. В основному інтернет використовувався для бойових питань. Ніхто в соцмережах не сидів, Тік-Ток не дивився. Вся інформація записувалась, документувалась, щось фільмувалось, передавалось інтернетом. Ми бачили звернення командування, звернення людей. А телефонного зв'язку не було, всі найближчі вежі вже були захоплені ворогом.

Деś приблизно за декілька тижнів до 17 травня, до офіційного виходу бійців, почалися розмови, чутки. Звісно, нам ніхто не давав письмових роз'яснень, що і як відбувається. Кілька разів у бункер до поранених спускався Редіс, командир «Азову», і вони намагалися інформувати нас про перебіг подій: яким чином що робиться на дипломатичному рівні з боку України, що робиться з боку самого командування, яке знаходилося в Маріуполі, звернення вони записували про те, як намагаються вря-

тувати поранених. Були варіанти, щоби хоча би поранених евакуювати, вивезти бодай важких.

Декілька разів були інформування по загальній ситуації в світі і в Україні: перебіг подій на різних напрямках. Заходив офіцер, зачитував буквально 5-10 хвилин новини, щоби поранені мали розуміння, що відбувається.

Були старші офіцери, які знаходилися в бункері постійно, медичні працівники. Вони запитали, чи ми погоджуємося на те, що буде вихід, припинення бойових дій і ми здаємося в полон. Типу є наказ, що ми виходимо, що нас потім поміняють. Тобто нас проінформували. Але з огляду на наш стан, на стан більшості військових, які були в бункері більше місяця з тяжкими пораненнями... До прикладу, я був неходячий. То яка могла би бути відповідь у мене, і у таких, як я? В більшості, хто там знаходився, логічно, який варіант?

Ті, хто ще міг продовжувати опір там, на поверхні, воювали і надалі, продовжували гинути, у нас закінчувалися медикаменти. Останні кілька днів ампутації проводились без анестезії. Достатньо тяжко було. В нас багато сотень важких «трьохсотих», закінчується їжа, ліки, опір. Так, ті, хто ще живі і неушкоджені, можуть воювати далі. Але чи є сенс це робити? Командування прийняло таке рішення. З нашої сторони заперечень ніяких і бути не могло.

У мене була відірвана частина литкового м'язу нижче коліна, тильна сторона ноги, була велика рана з частковою ампутацією м'язу. Там, грубо кажучи, 50% відірвано. Кістка, нога лишилася, але литковий м'яз дуже був пошкоджений. Це перше. Друге — пневмоторакс, одна легеня не працювала. І сім зламаних ребер. Акубаротравма, біля мене розірвався снаряд, і уламками мене посі-

кло. Велика крововтрата, нога не працює. Їжі дуже було мало. Умовно, пластиковий стаканчик каші, і на перших етапах ще маленький шматочок сиру або сала. Це була добова норма.

Зрозуміло, що при таких серйозних пораненнях має бути певна кількість калорій, поживність. На кінець травня з 90 кілограмів я важив 70.

ІЗ НАТЯКОМ НА ЕМПАТІЮ

Вшухли обстріли, запанувала повна тиша. «Трьохсотих» почали виносити на ношах, хто міг ходити, надавати допомогу іншим. Відбувся перепис тих, хто в бункері. Мене винесли і поклали на ношах, там була трава, якісь уламки. Коли мене туди заносили, було ще прохолодно, не пам'ятаю, чи був сніг, але зеленої трави і листя на деревах ще не було. А вже коли нас винесли, друга половина травня, вже була зелень, сонце, блакитне небо. Я вже цього місяць не бачив.

Я мав нагоду оцінити масштаби руйнувань на заводі, те, що я міг побачити, лежачи на ношах поряд із іншими. Процес тривав досить довго. Майже цілий день ми там пролежали. Були представники якоїсь організації чи волонтери, я не знаю, вони не називали себе. Підходили, запитували прізвище, ім'я, підрозділ, формували якісь списки. Списки ці кілька днів чи тижнів укладалися, і вся інформація відправлялась. Треба було чітко розуміти, хто знаходиться в Маріуполі, хто в якому бункері, щоби можна було якось потім ідентифікувати, хто де був, де воював, хто в який час загинув і так далі.

Другим етапом підходили імовірно представники «Червоного Хреста». Так само особисті дані запитували, переписували. Першими понесли поранених військо-

вих на ношах, такий великий караван вийшов. Є відео, як цей караван дійшов. Менш ушкоджені військові, хто лишився, несли поранених. Останнім у цьому каравані ішло командування. Наскільки я знаю, наступної доби безпосередньо Редіс останнім виходив із заводу. За всіма правилами, за офіцерською честю, капітан покидає корабель останнім. Ті, хто керував обороною Маріуполя, всіма процесами, таким чином засвідчили, що битва програна і вони вийшли.

Випробування випадають різні. Бувають поранення, оточення, атаки, відступи, оборона, штурми... Їм випало побувати в ролі офіцерів, яких брали в полон. І тут по-різному буває. Офіцери і командування того ж 503-го батальйону в кінці березня прийняли рішення втекти, кинули зброю, берети морських піхотинців. І як залишали окупований Маріуполь офіцери 503-го батальйону, Національної гвардії і «Азову» — це ж, як кажуть в Одесі, «две большие разницы». І там, і там офіцери. Але це діаметрально протилежні офіцери.

Тих, хто був поранений, перевезли спочатку в Новоазовськ. Але Новоазовськ, наскільки я зрозумів, відмовився від нас, бо були тяжкі поранення, і спроможностей не вистачило б у них підтримати нашу життєдіяльність. Тому наступного дня ми поїхали в Донецьк. Там якісніша мала би надаватись медична допомога. Харчування, на щастя, було в рази краще, ніж на «Азовсталі». Бо ж можливості діставати їжу на заводі майже не було. І плюсом було то, що вже немає обстрілів, бомбардувань. Нам почали хліб давати, навіть гаряча їжа була. Так почався новий етап перебування вже в полоні.

Була нагода подивитися, як поводяться люди в таких ситуаціях. На жаль, були випадки співпраці з оку-

пантами. Після звільнення ми повідомили, хто, що і як робив, як люди ламались психологічно. Плюс, знову ж таки, вплив, моральний тиск зі сторони ворожої армії. Тиснути намагались допитами. До поранених тортури не застосовувались. Саме там, де я знаходився, я не бачив і не чув, щоби когось били або іще якісь методи застосовували. Обслуговуючий, медичний персонал у лікарні був — різні підрозділи бойовиків, російські кадрові військові або, наприклад, ті військові, які належали до військових формувань, перебіжчики. Це зараз уже цікаво, тоді воно не видавалося цікавим, бо ситуація так само дуже хитка. Були обіцянки, що нас публічно розстріляють як ворогів народу, як тих людей, які пішли проти «республіки». Бо ж Маріуполь з 2014 року за їхніми «законами» є територією «Донецької республіки». Ми для них «бойовики». Отакі псевдоюридичні моменти.

Більшість персоналу — місцеві, з Донецька, з якихось прилеглих територій. Ми особливо не розпитували. Не в тій ми ситуації були. Вони намагались ставитися до нас нейтрально. За всіма правилами для медиків немає ворогів чи своїх, їм треба надавати допомогу. І більш-менш так і було. Хтось, звісно, був за окупантів, інколи підшучували, якісь репліки кидали, мовляв «нацисти-бандерівці». Було зрозуміло, якої приналежності медичний працівник. Але, тим не менше, медсестра приходила і робила укол, виконувала свій функціонал. І навпаки, були такі, що давали зрозуміти, що, мовляв, за нас: підморгнути, посміхнутись і обережно показати це.

Всі поранені, всі — хто без ноги, хто без руки, в тяжкому стані. І хай там як, самі медичні працівники та й так просто люди, коли людина вже не несе небезпеки, то... Ну, щоб явна емпатія, такої не було, але якісь зародки чи натяки — так.

Але там здебільшого українці і були. Бо персонал цієї лікарні, в основному той самий і лишився, який був до 2014 року. Нас охороняли бойовики так званої «ДНР», місцеві, їх мобілізували до збройних сил псевдореспубліки. От я був шахтарем, а я був вчителем, мені повістка прийшла, мене мобілізували, ось я вас охороняю. Звісно, були й такі, хто був радий, що він в лавах «республіканської» армії, що він матрос чи солдат, і тут виконує таку функцію — охороняє «бандерівців».

Росіяни звісно були. Вони приходили, були допити, щось вони уточнювали. Наскільки нам було зрозуміло, це ФСБ або якісь військові саме кадрові. По вимові, по голосу, по шевронам... різні є нюанси, як можна зрозуміти. Більшість із них були з закритими обличчями. А це якраз-таки підкреслює, я думаю, по-перше те, що з однієї сторони, вони бояться, що настане момент, і вони будуть відповідати за військові злочини. А по-друге, вони соромляться, розуміють, що вони роблять негідні вчинки, що вони не праві в цій війні, і тому вони себе закривають.

На допитах була суто документація фактажу оборони Маріуполя. Хто за що відповідав, хто де був, хто кого вбивав чи не вбивав, чи вбивали ми місцеве населення. Їм треба було підтвердити ту легенду, яку вони транслюють своєму населенню, що ми військові злочинці, які не дотримуються законів ведення війни і так далі. Під тортурами багато хлопців «зізналися», їм терміни накрутили. Вони хотіли, щоб ми сказали, що розстрілювали місцевих. Хоча я таких випадків навіть і не чув, не знаю і впевнений, що 90% із тих, з ким я був плече до плеча, не робили таких речей. Одна з причин: більшість оборонців Маріуполя — це місцеві військові, такі самі, як і я. Ті самі «азовці», багато прикордонників, поліцейських —

це люди, які жили в тому місті, мали там свої сім'ї, свою службу, друзів, сусідів.

Лікарня, де ми лежали, це був Республіканський госпіталь ветеранів війни. Його використовували для утримання поранених військовополонених. Я там був із 18 травня до 29 червня 2022 року. Місяць і тиждень. Більшість тих поранених, які були в цьому госпіталі, поміняли під час першого ж обміну — 144 людини.

Ми були розташовані на декількох поверхах. Нас туди привозили спеціалізованими автобусами з кріпленнями для лежачих, і автобуси для легко поранених, які могли пересуватись самі на милицях і так далі. Нас перед клінікою привезли, декілька автобусів вивантажують, когось заносять, хтось пішки заходить під охороною. І ми могли оцінити кількість людей, які в цей заїзд заїжджають. Потім, можливо, когось ще привозили. Були випадки, що доселяли в палати хлопців, когось переводили звідкись. Можливо, хтось опинився в інших лікарнях. Станом на червень були і такі, кого ще доловлювали. Бо в Маріуполі потім вже почались зачистки, і окупанти виловлювали тих, хто бувший учасник АТО, проукраїнські. Ловили тих, хто під час боїв кинув зброю, втік під видом місцевого і зачався. Декількох вони піймали. І під час спроби втечі вони були поранені, або, наприклад, зловили когось із тих, хто виходив із міста і намагався дістатися «великої землі». Когось зловили за 20-30 км від Маріуполя, хто намагався пішки вийти. Хтось, може, підірвався, і як поранений вже потрапляв у госпіталь. Різні були варіанти.

Але я хочу зазначити, що до тих, хто оборонявся до кінця, хто з «Азовсталі» виходили в полон, кого виносили, до цих людей ставились трошки більш поважно. При-

наймні перший місяць, що ми застали. Бо тримати оборону таку велику кількість днів... думаю, не секрет і для росіян, що великі втрати вони понесли через те, що так героїчно трималась оборона міста. І вони навіть перші дні з захопленням так наче: «Як ви так довго тримались? Що вам давали, які наркотики?»

Доходило до того, що дехто допитував, якими ми практиками володіємо, типу якогось психологічного саморегулювання або якогось зомбування особового складу, це межувало з характерниками, з козацтвом. Наچهбто вони самі цю мультку пустили серед своїх. Такий міф створили, що наче такі непереможні, з магічними властивостями. І зовнішність така в нас була: за декілька місяців повністю зарослі, в татуюваннях, нігті брудні, з бородами. Знову ж таки, в стресі, у психологічному напруженому стані всі, можливо, близькому до шокового, і кожен свій шлях пройшов по тому Маріуполу, багато чого бачив. І місцеві таку самі створили легенду, що навіть боялися заходити в палати на перших днях. Заходили по двоє. Один зі зброєю наготові. Хоча хлопці були настільки поранені, що навіть і рухатись багато хто не міг: легені пробиті, ампутації — ну, ніяк. Але це минуло, після перших тижнів, місяців вони вже почали застосовувати тортури, етапи і так далі.

Вони були налякані, звісно, не без підстав. Професійність — однозначно. Дух — однозначно. Жертовність — так. Знову ж таки, ми вже у підручниках.

І ми про це знали. В оцих всіх інформаційних зв'язках від командування, хто навідувались в бункер до хлопців, хтось якимось новинами обмінювався, казав, що декілька місяців Маріуполь був на всіх шпальтах всіх країн. Це достатньо серйозно. А якщо іще враховувати,

що обороною міста керував один із найпрофесійніших, найбільш підготовлених підрозділів, як «Азов», то логічно. Професійність, вдача, розрахунок — три фактори, які змогли так довго підтримувати обороноздатність гарнізону. Дійсно, професійність керівного особового складу «Азову» важко переоцінити. І це було і в 2014-му, і в 2015-му, станом на зараз і станом на 2022 рік.

НЕ ЗАВДЯКИ, А ВСУПЕРЕЧ

Яздивований, що по стандарту цього підрозділу в нас не реформована армія загалом. Успішність керування підрозділом, застосування різних тактик, комплектування, підготовка — взагалі все, вся структура підрозділу, вона довела свою успішність десятки і сотні разів. Ми би мали перейняти цей досвід ще багато років назад. Хоча би на 2018—2020 рік армія мала би бути переставлена на рейки тої підготовки, тої взаємодії, як це відбувається в «Азові».

Але ми маємо станом на зараз учбові частини, які функціонують за радянськими принципами, в яких так само є офіцери, які не годні два-три рази підтягнутись на турніку або оперують інформацією з підручників 1960-х років. Я є свідком таких. Останній рік проводив навчання, був у підрозділі, я звільнився в званні головного сержанта, і мені не зрозуміло, чому це так.

Ми воюємо всупереч, а не завдяки. Таке враження, що управління намагається перешкоджати, так закрити ці процеси, щоби воювати було важче. А є підрозділи такі, як «Азов», Третя штурмова, 47-ма бригада, є в нас і ГУР, ССО, є серйозні, адекватні підрозділи, які можуть воювати результативно. Але є ще багато структур, які станом на сьогодні просто коять злочини — бездіяль-

ністю або таким керуванням, що всі процеси непродуктивні, деструктивні й неповороткі, неправильно налаштована логістика і так далі. І багато є запитань, чому так відбувається, чому призначаються люди на якісь посади.

На 10-му році війни в нас жоден офіцер не може мати посади, якщо в нього немає хоча би 10% участі в бойових діях. 10 років війни — один рік він має провести в боях. Я думаю, в «Азові» з цим усе добре. У них офіцером неможливо стати, якщо ти не з цього підрозділу. Всіх своїх офіцерів вони вирощують самі.

Так само і «Правий сектор», «Українська добровольча армія». Авторитет не можна заслужити, сидючи в кабінеті. На жаль, у нас є люди, які мають офіцерські, генеральські звання, а вони жодного дня не брали участь безпосередньо в бойових діях. Так, вони десь були, на лінії командували ОТУ, фігурки переставляли на картах за 80 кілометрів від безпосередніх бойових дій. Десь, може, чули якісь прильоти. Але ж ми розумієм, це, умовно, третя лінія. Допоки в нас не буде кожен офіцер, генерал розуміти, як це — штурмувати посадку, не буде в нас продуктивного, конструктивного управління.

Було б добре, щоби всі можновладці, включно з депутатами районних рад, всіляких виконкомів, по селах, по містечках, так само брали участь у цих процесах. Має бути закон, що людина, яка виконує адміністративні функції, депутат якогось села Пупкіно не міг бути депутатом, допоки не має посвідчення учасника бойових дій або якоїсь законної відстрочки — троє дітей або щось, там є цілий перелік.

Тобто ти впливаєш на процеси: на процес державного регулювання, адміністрування, податків... Суди, прокуратури. Яке ти маєш моральне право займати цю посаду, якщо ти не захищав цю державу? В нас 10 років

війна триває. Якщо ми приймемо такий закон, то кожен депутат Верховної Ради, районної, голова сільський, депутати селищних рад, поліцейські, судді — от всі, хто впливає на державні апарат, ці всі люди мають мати законну відстрочку, або у них має бути 12 місяців перебування на війні. Це 10% всього часу, що в нас триває війна. Тобто вони хоча би на 10% свій внесок зроблять. Відвоювала людина — вона вже має моральне право повернутись до себе в село, в місто, обійняти посаду якогось керівника відділу і вже голосувати, чи викладаємо ми бруківку, чи робимо ремонт у клубі, чи купуємо дрони. І він буде розуміти, що він звільнився зі 103-ї бригади, умовно, там лишились друзі. Він прийшов в облраду. І від його голосу залежить, чи ми будемо клумби саджати в Покровську, коли Покровськ обстрілюють, або може фортифікації збудуємо.

Я думаю, в рази менше було б випадків крадіжок, відкатів та інших корупційних схем. А якщо немає в тебе бойового досвіду, є відповідні посади: двірник, різноробчий на будівництво — відбудовувати Україну треба. А твоє місце має зайняти гідна людина, яка воювала за цю країну, яка має в серці честь представляти цю країну, керувати цими процесами.

«ЗА СЕБЕ І ЗА ТОГО ХЛОПЦЯ»

Я провів весь полон у госпіталі. Наскільки я знаю від хлопців, то там умови були достатньо лайтові. Не курорт, але порівняно з тими умовами, в яких були хлопці в Оленівці, СІЗО всілякі, Таганрог, всі ці місця відомі в російських тюрмах, як їх «зустрічали», як катували. Нам навіть книги можна було читати. Там бібліотека була, нам приносили щось.

Декілька разів нас намагались поміняти, будили зранку, щоб ми збирали речі, потім скасовували. І все ж таки потім зібрали в автобуси, повантажили, і поїхали ми на жовтих «Богданах» оцих, маршрутках, з Донецька в сторону Бердянська. Далі Токмак, Василівка. Там є відоме місце, називається «літаюча тарілка». В радянські часи там був пост дорожньої патрульної поліції у вигляді літаючої тарілки, футуристична така конструкція. Ті, хто з Запорізької області, вони знають. Там нас поміняли і доправили до лікарні, у Запоріжжя. І далі пішов процес відновлення. Я понад чотири місяці ще лікувався. В запорізькій лікарні два тижні.

Потім нас перевели в Дніпро, там якийсь час. Потім Київ, «Феофанія», Пуща-Водиця. Потім реабілітація. Процес тривалий, бо поранення серйозні були. За алгоритмом більше двох тижнів не тримають в одній лікарні, бо різнонаправлена потрібна допомога людям. Тобто одне підлікували, потім друге, потім третє і так далі. Клініки мають різний профіль. Плюс лікарні розташовані на різній відстані від лінії фронту. Тобто ті, які ближче до лінії фронту, вони як правило звільняються від легкопоранених або тих, хто вже пройшов якийсь курс, стабілізований і може бути доправлений в тил. Лікарні, які найближче до фронту, вони для того, щоби важкопоранених приймати і мати на то велику кількість спроможностей.

Потім півтора роки я служив, маючи статус інваліда другої групи і статус військовополоненого. За всіма показниками я би взагалі не мав служити, але тоді не було такого закону, він з'явився тільки нещодавно.

Я маю каліцтво, за Женевською конвенцією заборонено залучати до військової служби військовополонених, мало того, мені забороняли кар'єрне просування. Тобто

ти далі зобов'язаний виконувати свої функції, офіцера тобі не дамо, і з армії не звільнимо. Як собаку тримають на ланцюгу. Не повага, а зневага. Тому, звісно, щойно з'явилась можливість, я одразу написав рапорт. Ще й не хотіли звільняти — їм зручно було, що закривається ця посада. Останній рік я служив у військовій частині, підпорядкованій «Широкому Лану». Це ціла низка навчальних центрів по Україні, вони розкидані.

Мотоцикл, який в мене був, лишився в Маріуполі. Як і квартира, і все майно. Але люди зібрали мені гроші на новий мотоцикл. Це відбулось іще в 2022 році, після звільнення з полону. Була така акція, гроші перерахували мені, і я вирішив, що я додам, що мій внесок має так само бути. І буквально за кілька тижнів до звільнення з армії дали квартиру. ГО «Серце Азовсталі», організація, яка опікується Героями Маріуполя, фінансується «Метінвестом». Це вже більше схоже на сюжет якогось фільму, з хепі-ендом таким.

Я хотів стати офіцером-психологом, бути в частині й служити помічником із морально-психологічного забезпечення. Але ж не дали. Я собі раду дам. У нас є ще хлопці, що тут лікуються в Тернополі, поранені так само, і я зараз частково допомагаю волонтерам, які проводять реабілітаційні заходи. Хлопцям приємно, коли вони дізнаються, що я так само там був, воював і я вже в якості волонтера приїжджаю, це їх підтримує.

Зараз Міністерство ветеранів запускає ветеранські хаби, безпосередньо в Тернополі вже є такий. На жаль, він поки що не фінансується, вони мають з наступного року фінансуватись. І цей хаб буде таким осередком, щоб консолідувати воїнів, які повертаються. Юридично, психологічно консультувати, надавати всебічну допомогу їм. Планую долучитись до цього, думаю, що буду ко-

рисним. Будемо чекати фінансування, бо волонтерська діяльність — це добре, але без фінансового підкріплення важко.

Я можу організовувати мотоподорожі. Я сам багато мандрував по Україні. Для мене не проблема пропрацювати маршрут, кілометраж, зупинки, харчування, повністю все. І це буде, по-перше, цікаво, будуть заїзди по всіляких локаціях цікавих, будуть різні поверхні: траса, ліс, гори, буде і риболовля. Все, що можна включити в мотоциклетну подорож, все буде. Потрібні тільки ветерани, мотоцикли і бензин. І фінансування хоча би якесь.

Плюс до цього, є ще одна лінія — ветеранський реабілітаційний спорт. Так само можна долучати спортзали, які в нас є в містах. Я сам займаюсь постійно, то мені немає проблеми в тому, якщо би зі мною разом займалися ще декілька людей, які, наприклад, не розуміються, а я, займаючись сам, міг би їх направляти як тренер. Але такі речі треба ставити або на потік, або на якесь часткове державне фінансування. Станом на зараз вже є програма «Ветеранський спорт», як раз те, про що я казав. Щоби ветерани реабілітовували самих себе, ветеранів.

Єдиний шлях — якомога більше вбивати окупантів і якомога частіше бомбити їхню територію, наносити шкоду. Що, на щастя, нарешті й відбувається. Будемо сподіватись, що ці процеси масштабуються і будуть наносити серйозну шкоду. Чим більше шкоди ми нанесем ворогу — в живій силі, в техніці, в інфраструктурі й усьому, тим краще наше становище. Ті самі переговорні позиції, обмін полонених, і апетити їхні, що вони хочуть, які вони переслідують цілі. Треба дати зрозуміти, що вони недосяжні або будуть досяжні тільки дуже великими втратами, які граничать із втратою їхньої державнос-

ті, або хоча би втратою управління процесами внутрішніми. Революції, хаос, інфляція. Тобто тільки так.

Якщо ж ми всі поїдемо по країнах Євросоюзу, в Америку, Канаду, нас ворог вичавить просто всіх, функціонерів, спроможне населення, це населення буде приречене на поневіряння по всій планеті на невизначену кількість років. Так було колись, коли Українська Народна Республіка перестала існувати, ми ж пам'ятаємо з історії. І якщо і зараз ми не встоїмо, то наша доля саме така.

Нас щодня стає менше, хтось виїжджає, гине. Наша задача, робити вдвічі більше, як на війні, так і в цивільному житті. Працювати вдвічі більше, відпочивати вдвічі більше, народжувати, навчатись вдвічі більше. Тільки так це працює. Кожен з нас має вдвічі більше щось робити за себе і за того умовного загиблого захисника або того, хто безвісті зниклий, чи хто виїхав і, наприклад, не робить нічого взагалі. Ми веслуємо на човні, чим нас менше стає, для того щоб підтримувати ту швидкість, ми маємо рухатись і веслувати за інших. І це навіть без права вибору. Це мастхев, ти зобов'язаний це робити.

Окремо хочу зупинитись на великій кількості корупційних скандалів, викриттів, та фактів доведених хабарів, відкатів... Щодня відкриваючи новини читаю про чергового шкідника та економічного злочинця. Шкода, що за стільки років не еволюціонувало наше суспільство та законодавство. Суспільство в розрізі честі та національної ідентичності, а законодавство в плані невідворотності та суворості покарання за шкоду у воєнний час.

Але що ж допоки тримаємось, хоча дехто веслує в іншу сторону, в сторону наживи та особистого збагачення, гальмує процеси розвитку, та псуючі імідж країни на міжнародному рівні.

РУСЛАНА ДРОБОТЕНКО

2003 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(МІСТО ЖОВТІ ВОДИ).

НАВЧАЛАСЯ В АВІАЦІЙНОМУ КОЛЕДЖІ
У КРИВОМУ РОЗІ.

НА ЧЕТВЕРТОМУ КУРСІ ПІДПИСАЛА
КОНТРАКТ ЗІ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ
УКРАЇНИ.

ЗАЙТИ З ФЛАНГУ ДО МРІЇ ДИТИНСТВА

С тати військовою було моєю мрією дитинства. Сім'я у мене була не військова. Колись дідусь проходив службу. В принципі, ніхто цим не горів. Але мене зачепило змалку, напевно, вплинули події 2014 року. У мене дядько служив, він воював у Донецькому аеропорту, в Іловайську. І, мабуть, це найбільше вплинуло на моє рішення піти в Збройні сили. Це була моя мрія, я цим горіла, і думала спочатку поступити у військове училище. Але батьки були проти, тому я вирішила трішки обійти цю систему і зайшла з флангу. Я всім казала, що, як тільки мені буде 18, я підписую контракт. В принципі, я дотримала свого слова.

Я підписала контракт — це було 25 вересня 2021 року в 56-й окремій мотопіхотній мариупольській бригаді. Тато знав, що рано чи пізно я все-таки вступлю туди. Мама трішки була в шоці, тому що я поставила її перед фактом. Перш ніж їхати на «Ширлан», тобто полігон «Широкий Лан» у Миколаївській області, куди була виведена бригада на злагодження, я приїхала з пакетом документів, щоб попрощатися.

Я йшла туди не як діловод чи медик, а на посаду стрільця, я дуже хотіла безпосередньо брати участь у бойових діях. Я готувалась, їздила на полігон, стріляла з АК-74. Мені було байдуже на думку оточуючих. Я вирішила для себе, поставила ціль і до неї йшла. Я ніколи про це не шкодувала.

Коли я прийшла у військо, потрапила у дуже специфічний взвод, де ризики були дуже сильно завищені. І коли тато дізнався, в який підрозділ я попаду, він відразу говорив, мовляв, ти розумієш, що ти можеш потрапити в полон. Такі як ти, в полон не потрапляють, їх на міс-

ці вбивають. Я казала, що розумію всі ризики. І от перед повномасштабним вторгненням мені наснився дуже специфічний сон, що я потрапляю в полон. Тобто, так вийшло, що я була вже підготовлена до цього, деś всесвіт мене попередив про те, що може статися.

Ставлення в підрозділі було адекватне, воно в будь-якому випадку буде адекватне, якщо ти приходиш в армію, маючи чіткі цілі. Потрібно заробити авторитет, заслужити повагу. Якщо ти покажеш себе з гарної сторони, то до тебе будуть добре ставитись.

Перед повномасштабним вторгненням бригада виїхала на ротацію в зону бойових дій. Я була під Маріуполем. Мене залишили, тому що в мене не було КМБ, курсу молодого бійця, або БЗВП, базової загальної військової підготовки. І якраз перед повномасштабною мене мали відправити на КМБ, але щось не виходило.

І всі свої навички я вже здобувала в бою. У мене дуже бойові хлопці, які з 2014—2015 років служили. І командир у мене був чудовий, він, на жаль, в 2022 році загинув. Якщо у мене виникали якісь питання, я завжди могла до нього підійти і запитати, і він спокійним тоном міг це пояснити. Тобто теорію я знала, знала трохи практики — як працює зброя, що з нею робити, як стріляти. Тож цей маленький базовий курс допоміг мені саме в гарячій точці.

Ми знали, що буде повномасштабне вторгнення. Давайте дивитися реально — хлопці, які служили з перших років війни, говорили, що буде повномасштабна війна. До них просто не дослухалися. Мій покійний командир говорив, що рано чи пізно це почнеться. Передчуття як такого не було, єдине, що буквально перед 24 лютого мені наснився сон про полон.

Тоді ж почали військових відкликати з відпусток. Чому я не потрапила на «учебку»? Тому що почали відкликати. Всіх залишали на постійних дислокаціях, щоб нікуди не їздили. Не знаю, як в інших бригадах, але в нашій давали зрозуміти, що ось-ось щось буде — або провокація з боку Російської Федерації, або щось посерйозніше. Тобто нам говорили, і ми самі розуміли, що якщо військових відкликають з відпусток і не відправляють на навчання, то «пахне смаженим».

«БУЛО ЗРОЗУМІЛО, ЩО МАРІУПОЛЬ ВІЗЬМУТЬ В ОТОЧЕННЯ»

24 лютого я повинна була їхати до хлопця (тепер до колишнього чоловіка). Я з командиром домовилася, він дав «добро», все чітко. Я з ППД, з-під Маріуполя мала їхати в Селідове, де стояла наша бригада.

І от рано-вранці дзвінок від хлопця, мовляв, ти нікуди не їдеш. Була п'ята ранку, він був тоді на посту, на чергуванні. Я спочатку не зрозуміла — в смислі, яке вторгнення?! Тобто всі говорили, шуткували, були смішні картинки, мовляв очікуємо вторгнення, скільки потрібно чекати?!

Я буджу побратима, кажу, Рідік, почалася війна, а він не може зрозуміти, що відбувається. Каже: «Яка війна?! В нас і так війна іде 8 років, яка війна ще може бути?» Я кажу, повномасштабна війна, вони просуваються. Ми в шоці були.

Ми вже чули, як почали обстрілювати Маріуполь. До нас приїхав колишній командир Петрович, у якого на той момент закінчився контракт. Пояснив план дій: швидше за все, ми будемо намагатися якось виходити в Карлівку, де вони стоять.

Ми мали чекати дзвінка Петровича, тому що він, Туман і Дрон, вони втрюх мали їхати в ту сторону до нашого взводу і пробити дорогу, дізнатися обстановку, чи можливо нам взагалі виїхати, чи вже немає шансів. Вони встигли проїхати, але, на жаль, ми вже не змогли, тому було прийняте рішення їхати в Маріуполь. Ми їдемо в Маріуполь, а вони будуть пробувати пробиватися до нас, щоб нас витягнути з оточення. Було зрозуміло, що Маріуполь візьмуть в оточення. Нам сказали, що ми повинні висуватися, ми вже зібрали речі, спалили деякі документи. Прямо біля нашої хати — ми біля траси знаходилися — йшла колона.

Це була російська колона. Я сильно запам'ятала цей звук, працює ця вся військова техніка, ми загасили світло, і я тоді сказала Рідіку, що чекати ночі немає сенсу, ми вже зараз збираємо речі, сідаємо в машину. Ми їдемо через поле якимось дивним чином. У селі була сепарша, вона працювала в магазині, вона знала, де підрозділ знаходиться, і вона могла просто здати нас, і на цьому би все обірвалося. І от я телефоную, доповідаю, що ми вирушили, поїхали через поле. Але ж перед цим чи дощ, чи сніг був, тобто болото-грязюка, ми загрузли і переночували в машині. Тим часом мій хлопець вже у Волновасі, там збирали людей і відправляли на допомогу 53-й бригаді, щоб тримати місто. Я пам'ятаю СМС: «Волноваха наша». Тобто ми ще трималися, вони там колону мали стримувати. І була надія, що ми все-таки якимось дивом прорвемося до своїх.

Приходить світанок, ми відкопали машину і ризикнули заїхати на своє ППД. Встигли покупатися, випити кави. Тоді інтернет уже не ловив, і на шляху до Маріуполя старалися обійти цю колону, щоб не потрапитися. Приїхали в Маріуполь, нас зустріли, дали зброю, броню —

все, що потрібно. Розмістилися, і в той самий вечір ми з Рідіком стали до бойового чергування.

Світло іще було, потім світла не стало — це десь 26 число, не працювали вже гучномовці, сирена. Церква сповіщала про артобстріл, а потім взагалі нічого не працювало. Десь до 28-го плюс-мінус був ще якийсь зв'язок. Ми заступили до роботи.

Ми на той момент знаходилися на об'єкті, на ньому все було — озброєння, БК, військова логістика, яка забезпечувала бригаду. І спочатку ми охороняли цей об'єкт. Потім, коли ми вже знали, що противник зайшов у місто, почали працювати на розвідку, тобто їздили по місту, збирали інформацію, співпрацювали з деякими людьми, тобто передавали координати і тому подібне. Стрілецький бій ставав все ближче. Ми не брали участі, морпіхи відбивали позицію, вони були десь від нас метрів 500. Морпіхи відбили їх, трішечки відсунули.

Потім прийняли рішення, що потрібно міняти дислокацію, тому що 8 березня нас дуже сильно обстріляли. Швидше за все нас «спалила» «пташка» противника. Було рішення вивезти людей та БК на інше місце.

І ми приєдналися до ВСП (*військова служба правопорядку — ред.*), тому що це плюс-мінус нормальна була точка, з неї було зручно виїжджати працювати. Ми з Рідіком були самі по собі, самі знаходили роботу. Зв'язку не було, але іноді у центрі міста таки можна було знайти зв'язок.

На момент, коли ми тільки зайшли в Маріуполь, я вже була обстріляна, знала запах пороху. Те, що навколо обстріли, помирають люди, нас не сильно вражало. Найбільше підкосило в морально-психологічному сенсі нас із

Рідіком повідомлення, що командир, той, який уже демобілізувався, «200», а хлопці, які були з ним, «300».

Багато кого поранило, контузило і їх тоді одразу госпіталізували. Ми з Рідіком прийняли рішення зустрітися з «азовцями», приєднатися до них. Але ми не могли зустрітися, бо зв'язку немає, немає злагодження, всі розкидані, ти не знаєш, де хто, катаєшся, «методом тику» дізнаєшся інформацію, де противник, намагаєшся якось собі по карті відбити і розуміти, де ти взагалі знаходишся.

Приєднатися до «азовців» у нас не вийшло, і ми прийняли рішення допомагати продовольчими товарами, особливо госпіталю.

Був випадок, коли ми нарвалися на танк противника. Ми їхали на центральну лікарню, перед нами машиною їхала інша група. І перша група звернула, а ми побачили два танки. Ми не знали, чиї вони. Ми звернули, перегрупувалися, і вирішили, що потрібно якось обійти і глянути, хто там. Цікаво вийшло, тому що ми з собою навіть нічого не взяли, крім автомату і рації. Тобто РПГ у нас в машині був, але ми його не взяли. По факту, він імовірно і не допоміг би. Це треба дуже влучно попасти в слабе місце танка, щоб хоч щось уразити. Можна було б гусянку збити, щоб він не зміг далі просунутися.

І ми забігаємо за приміщення, перший Рідік, я посередині, за мною другий хлопчина, Льоня. Рідік дивиться, і не може зрозуміти, чиї це танки. Я забігаю за ріг, і дивлюсь: один підбитий, крутиться башта, стріляє по домішках, а другий саме за ним. Я кажу Рідіку, що погано видно, але це не наші, видно, що емблема не наша, «Z» намальовано, чи щось типу того.

Ми за рогом, намагаємося йти в інший бік, по нас починають стріляти зі зброї стрілкової. Хтось падає, я

ховаюся за стінкою, запитую Рідіка, чи можна мені гукнути, свої чи не свої, і якщо ворог, то відкрити вогонь. Він каже: «Давай». І я кажу: «Хлопці, ми свої, слава Україні!» Очікувано, ми почули тишу, і далі знову стрількова зброя почала працювати. Ми розуміємо, звідки ведеться вогонь, але ми їх не бачимо. І ми втекли в лікарню до своїх. Мені по рації передали, щоб я забігла на шостий поверх і з вікна координувала, де знаходиться цей танчик, щоб його підбити. Я забігаю на шостий і не бачу його, але відчуваю, що він просто працює піді мною, передаю це в рацію. І щоб подивитися з іншої сторони, я забігла у ще одну палату.

У палаті картина була не з приємних. Там були люди, які помирали живцем, в них рани гнили. Ми потім спустилися вниз, я забігла в іншу палату, мені там хлопці надавали шоколадок, і я виходжу — там сидить дівчина з хлопчиком і плаче. І це знімає журналіст, до речі, в якого вийшов фільм «20 днів у Маріуполі» (документальний фільм про російську облогу Маріуполя у лютому-березні 2022 року. Створений українською командою у складі військового кореспондента Мстислава Чернова, фотокореспондента Євгена Малолєтки та продюсерки Василиси Степаненко. Здобув «Оскар» у 2024 році в категорії «Найкращий повнометражний документальний фільм» — ред.). Він і мене намагався зняти, але мені не можна було світитися на камеру. Я стояла в арафатці, видно було тільки очі, і я пішла далі. Там були ще маленькі діти, я роздала їм шоколадки.

Був час сніданку, ми вирішили допомогти порозливати чай, понасипати їсти хлопцям, бо їх було багато. І от саме в той час був перший прихід. У Ріда на машині спрацювала сигналізація, він пішов в ангар, щоб її виключити, а я лишилась. І як тільки він пішов, за хви-

лину-дві ще один приліт. Мене дуже сильно контузило, у хлопців осколкові поранення. Я витягувала «трюхсо-тих». Ми спустилися в підвал, де був Рідік, і треба було надавати допомогу. Хлопці ВСПшники не розуміли взагалі, що сталося, і не знали, як користуватися аптечками... Ми з хлопцями все зробили, відправили «трюхсо-тих» на госпіталізацію, а самі вже з цієї точки перегружали воду, переганяли машини, продовольчі товари.

Ми перемістилися на іншу точку, ближче до «Азовсталі». Ми були на пляжі, там раніше була якась військова частина. І вже отут ми їздили на «Азовсталь» до морпіхів, до «азовців», обмінювалися: ми їм продукти, вони нам БК, або навпаки. Рідік тоді перебував у госпіталі, він недовго там лежав, буквально дня два-три, ми приїхали по нього, і якраз зустріли авіаудар по драмтеатру. Ми вчасно забрали його, тому що потім скинули авіабомбу і на військовий госпіталь. Коли ми вже з Рідіком сиділи, спілкувалися, ми розуміли, що нам все-таки потрібно приєднатися до «Азову», щоб хоча б якась допомога була медична йому, тому що в нього були глибокі поранення, і рану потрібно було зашивати. Я їздила до «азовців», запитувала, хто може зашити. Були хто вмів це, але не було засобів. І було прийнято рішення виїжджати з Маріуполя, тому що Рідіку потрібна була медична допомога. Ми розуміли, що в нього піде загнивання рани, потрібна буде ампутація.

«ВІДМИВАЛА КАМЕРУ ПІСЛЯ ТОРТУР І ПРИГОЩАЛА ПОБРАТИМА АПЕЛЬСИНОМ»

Перший блокпост ми пройшли, другий пройшли, і вже на третьому блокпосту нас взяли. Чому? Нас здали. Перед нами їхали машини, вони знали,

що це за підрозділ, хто ми такі. Це був «ласий шматок», і так вийшло, що якось викрутитися вже не було шансів. Ми думали, що можливо, причина в нас, ми їм не сподобались. Ні, це була наводка. Якщо я не помиляюся, це був Бердянськ.

Почалася перевірка, допити. Мене з Рідіком роз'єднали, мене забрали в окрему кімнату, до речі, я попала в кімнату до російської журналістки. Коли мене після допиту закинули до неї, вона була ошелешена. Почала запитувати, скільки мені років. Я відповіла, на той момент мені було 18. І спитала її: «А, ви журналістка? А чому ж ви не розповісте правду? Я можу дати свідчення, сказати, як упала авіабомба на драмтеатр, як упала авіабомба на госпіталь. Що взагалі сталося в Маріуполі. Як розстрілюють цивільних. Я це все бачила. Беріть, записуйте, анонсуйте. Ви ж журналістка, ви ж повинні бути незалежні!»

Ми з нею спілкувалися, вона спитала, чи я палю. Я кажу, так. А в неї була електронна сигарета. І от вона мені дала, я там трохи покурила, і віддала. І вже коли я заснула, на ранок вона мені під подушкою залишила цю електронку. А сама кудись поїхала. Але ми з нею все-таки зустрілися вдруге — коли мене перевели в одиночний ізолятор на два тижні, в Бердянську, в колонії.

Мене затягли в цей ізолятор, в одиночну камеру. Проходить якийсь відрізок часу. І ФСБшники відкривають камеру, говорять, хто це. Вони завжди казали, що я снайперка і журналістка. І вона подивилась і каже, а я знаю, ми вже з нею спілкувалися. Тобто мене тоді не викликали на інтерв'ю. І слава Богу. І вони далі пішли по інших камерах, де сиділи наші хлопці.

Коли я сиділа в цій тюрмі, мене іноді виводили на чергування, потрібно було мити підлогу, мити каме-

ру тортур від крові наших хлопців. І якраз в той момент у мене вийшло зустрітися з Рідіком, мені дозволили, і я йому передала апельсин. Тому що в тій колонії сидів зек, із яким у мене було багато спільних знайомих. Тобто він був в цьому селі, у нього куми, він знав моїх батьків. І коли ми почали спілкуватись, він дізнався, хто я. Він мені старався приносити масло, сік, цукерки, цигарки, білизну для ліжка, ковдру він мені здорову притащив, щоб у мене все було. У мене, звісно, її забрали... Він старався максимально щось мені підносити з їжі. Тому що те, що давали, його неможливо було їсти. Я не пам'ятаю, я, напевно, тиждень не їла — після допиту давали наказ мене не годувати. І, щоб я могла підтримувати життя, зеки приносили щось їсти.

Якраз тоді, коли вони апельсинку принесли, цукерки, я попросила, щоб вони Рідіку трохи принесли, і вони приносили. І потім, коли в мене вийшло з ним зустрітись, поспілкуватись, я йому іще дала ці фрукти.

Як я зрозуміла, нас взяли «ДНРівці». Вони стояли на блокпостах. А потім ми потрапили до дагестанців. І там у них був командир, він проводив допити.

Потім проводили допити ФСБ. У нас спочатку була наша легенда. Ця легенда довго не протрималася. Тому що була наводка, вже сказали, хто ми і звідки. Їх цікавило озброєння нашої бригади, хто у взводі, місце розташування. Їх цікавили «азовці» — чи бачили ми їх, чи співпрацювали. Що ми робили, які були плани. Максимально інформацію, позивні. Якщо б ми розповіли правдиву інформацію, вона вже за кілька днів застаріла. Тому що в Маріуполі дуже швидко пройшли ці всі події, і за ними устежити не можна було. Тим паче, що ми особливо ні з ким не співпрацювали, тобто десь пересі-

калися, десь щось разом робили, але по факту, взаємодії як такої не було. І місцезнаходження завжди мінялося.

«БУЛО РОЗУМІННЯ, ЩО ЖИВОЮ МЕНІ НЕ ВИЙТИ»

5 квітня нас відправили в Крим. Там була казарма морської піхоти, і там вже конкретно викликали на допит. Брали відбитки пальців, знімали татуювання. Там брали пояснення — чи хочемо ми взагалі на обмін. Крім цього, там були списки людей — командири бригад, депутати Верховної Ради. І нам давали читати списки, чи знаємо когось, чи бачили ми когось.

Я єдина дівчина там була. Коли нас перевезли в Крим, мене в бік відставили, всім очі повідкривали. Якийсь майор чи підполковник щось говорив нам, і хлопці одразу запитали за мене. Їм сказали, що типу вона буде від вас окремо. І хлопці збунтувалися, вони сказали, ні, це наш янгол-охоронець, типу давайте, щоб вона була з нами, щоб ми хоча б бачили її. І було прийнято рішення, що от, відкривається клітка, одразу заходиш, направо, тут кімнатка — це була моя кімнатка, і виходиш, знову там двері відкриваються, клітка, і там уже казарма.

Зранку будили, умиваєшся, чистиш зуби, туалет, і я була завжди у хлопців. Тобто, я з хлопцями тусувалася, а ввечері спать уже в кімнаті. Там були з різних підрозділів і бригад: і ППО, і ДШВ, і морська піхота, і з острова Зміїного.

На обмін мене повезли разом з прикордонниками з острова Зміїного. Найстрашнішою за час перебування в полоні була саме ніч. Вночі допитували хлопців, і мені було чути крики від болю. Іноді били у двері, і я розумі-

ла, що я можу бути наступна на допит. На морально-психологічному рівні це неприємні відчуття, коли ти чуєш, як твої побратими кричать від болю, потім замовкають, і їх просто тягнуть у камеру.

А що допомагало справлятися? Напевно віра в те, що хлопці мої, які були під Волновахою, живі. Мій взвод, з якими я служила, живий. Що можливо, скоро нас із Рідіком обміняють. Це єдине, в принципі, що допомагало не з'їхати з глузду. Я якісь вірші придумувала — раніше в школі писала іноді вірші, малювала... Поки була можливість, я в камері займалася спортом.

Сидиш, розмірковуєш, читаєш, а більший відрізок часу спиш. Тобто спать, спать, спать, спать — я дні напроліт просто спала. Навіть коли мені не хотілося, я все одно спала, тому що я не знала, яка година, який день — рисочки ставила на стінці, і все. Важко, коли не знаєш, коли це закінчиться. Мої відчуття були дуже чіткі в плані того, що живою мені звідси не вийти.

І коли ти туди попадаєш, ти вже не думаєш про те, а виживеш ти чи не виживеш. Ти думаєш про те, що або тебе зараз застрелять на місці і не будуть мучити, або готуватись до того, що мучити будуть, або будуть тебе ламати фізично, чи морально. Не зламаєшся морально, ламатимуть фізично. Не зламаєшся фізично, будуть знову пробувати ламати морально. Я була готова до цього, я себе так налаштовувала, що жила одним днем. Невідомо, який буде наступний допит.

Коли вони дізнавалися, що мені 18 років, намагалися щось принести. В основному цигарки. Я у них нічого не просила. Їх це дуже сильно вибивало з колії. На допиті я не плакала, коли сиділа в ізоляторі, я нічого не просила, ні з ким не спілкувалася. І їх це сильно дивувало.

До того, що мені пропонували перейти на їхню сторону, тому що їм потрібен був такий боєць.

Їх дивував мій склад ума і те, як я спілкуюся. Були дуже цікаві питання, пропозиції, мовляв переходь до нас, і в тебе усе буде. І я їм поставила таке суперечливе питання: «От ми беремо вашого в полон, саме елементарне, він переходе на нашу сторону — є довіра? Нема довіри, якщо той чувак перейшов на ту сторону, то чому він не метнеться назад? Чому він не може бути “засланим козачком” наприклад?» І їх заганяло в ступор, що у мене таке мислення. Кажу: «Хто він для вас?» — «Зрадник». «Ну, от вам відповідь на ваше питання. Я наприклад не хочу переходити, я давала присягу на вірність народові, на вірність Україні, і цю присягу я не маю права порушити, які б умови не були».

Приходили в камеру, натякали... Був один тип, який казав: давай, мовляв, бавитися «по-дорослому», тобто схиляв до інтиму. Я йому відповіла: «Якщо ти зайдеш в камеру, ти звідси живим не вийдеш». Він посміявся: «А чого? В тебе ж зброї немає». «Ну, дивись, — кажу, — на руці є ребро, там, де мізинець, з іншого боку кістка. Якщо цією кісткою я тобі вдарю по кадику, ти задихнешся і просто тут здохнеш. Мені не треба багато робить, тільки один удар». І він почув. І ще коли приходив їхній командир, і запитував мене: «А к тебе нікто не прістайот? Нікто не обіжаєт?» Я кажу: «Нет». Він просто дивиться, я запам'ятала його вираз обличчя, коли людина посміхається і каже: «Угу, точно?» Я кажу: «Точно». Каже, мовляв, до мене доходить інформація зовсім інша. Я йому на те — ну, може чутки, без поняття, все нормально. І це їх заганяло в ступор. Казали, що у них було багато дівчат, яких вони брали в полон, і всі в основному плакали: «А тобі 18 років, і ти не плачеш». Їх це вражало. Противник завжди

відчуває, якщо ти будеш плакати, тиснути на жалість чи ще щось, до тебе буде дуже погане відношення, а якщо ти будеш триматися, то до тебе навіть як до ворога виникає повага. Десь якісь цукерки, якісь продукти могли надати. Це нормальний жест, людський, я б сказала.

Дагестанці та московити відрізнялися. Московити завжди були в балаклавах, в кепках. По розмові — без акценту, чисто російська мова. І так само ж відношення. ФСБшники могли допитувати військовополонених, а тим права не давали. Конвой, охорона — все, більше нічого. Вони брали сам процес, телефони забирали, переривали речі, роздягали. Їм, в принципі, було без різниці, дівчина чи хлопець. Тобто, дівчина — так, добре, попробуємо побалакати спочатку. Якщо не вийде, ми щось придумаємо.

САЛЬТО, ЩО РОЗВ'ЯЗУЄ РУКИ

Вперше, це я вже потім розуміла, мене допитували «контрики». А уже в Мелітополі був ФСБшник, і один, по-моєму, «контрик». Він майже завжди там знаходився.

Коли прийшов день обміну, всі припустили, що це він. Тому що за день до того нас зібрали, запитували, хто що вміє робити — щось треба було шпаклювати. А наступного дня у нас, як завжди, вранці було шикування. І почали називати прізвища, імена і по-батькові. Спочатку йшли хлопці. Ми не розуміли, для чого, думали, може для якоїсь роботи. Але потім уже останньою називали мене. Нам не говорили, куди ми їдемо, наділи наручники, закинули у грузову машину. І машина дуже сильно летіла.

Потім ми були на якомусь аеродромі. Нам відкрили очі, ми сиділи в кузові, і я попросилася в туалет. Сказали: «Тільки не з розв'язаними руками». В мене очі були відкриті, я могла, подивитися, що взагалі робиться.

Ми на щось чекали, не знаю, як довго і чого ми ждали, а потім «Урал» дуже-дуже-дуже швидко почав їхати. Максимально. Він ніби кудись поспішав. Вони відкривали кузов, щоб ми подихали, ми спитали, куди ми їдемо. Там казали, що, може бути, ви їдете додому. Він летів, перед ним машина затормозила, і він різко затормозив. Я зробила сальто, руки зв'язані, я через себе перелетіла, дуже сильно забилася головою, і в мене лопнули стяжки. Тобто, в когось наручники були, а в когось стяжки. Хлопці, які сиділи навпроти мене на лавочках, намагалися мене спіймати, але в результаті полетіли разом зі мною.

Зрештою, з горем навпіл ми якось сіли. Я зламала лавочку. Всім було похрін, нас везли, потім перекидували з машини в машину.

І перш ніж перекидувати, «контрик» заліз в кузов, де ми сиділи, і мене забрав. Потім хлопці говорили, мовляв, ми не знаємо, куди тебе забирають, навіщо — ступор. Мене забирають, висаджують, відкривають мені очі, він в масці, дивиться, каже: «Впізнаєш?» Я зрозуміла, що це той самий «контрик», кажу, так, впізнаю. Він питає, що в Криму було, чи знущались. Кажу, мовляв, таке — кілька лящів, і все. Він каже: «Синці є?» Я говорю, не знаю, треба дивитися. Він такий, ладно, все, вас типу везуть на обмін, тож скоро будеш вдома. Мене знову закидають у кузов, і я вже хлопцям говорю, що нас везуть все-таки на обмін. Потім нас перегрузили в іншу машину, і вже привезли на обмін. І там також був цей «контрик».

Це була Запорізька область, там, де підірваний міст. На нас чекали вже з нашої сторони. Прийшов хтось із наших, дістали списки і почали перераховувати людей. Головне було, щоб прізвища, імена і по-батькові співпадали, тому що якщо навіть буде одна буква не така, тобто не збігається з українським списком, і навпаки, то все, людина назад вертається, і не їде на обмін. Наші всі зішлись. 10 військових і 10 цивільних.

«МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИЙ ДУХ НЕ ЗМІНИВСЯ, ЗРОСЛО БАЖАННЯ НИЩИТИ РУСНЮ»

Спочатку російських полонених принесли, там багато «300» було, їх загрузили в машину, іноді їх жалко було, тому що вони були з апаратами Ілізарова — геть побиті. І ми розуміли, яка там жаклива дорога, як їм буде «ай-яй-яй».

І потім уже ми йшли на нашу сторону. Нам давався певний час, щоб пробігти цей відрізок, швидко погрузитися, тому що на час обміну, типу, оголосили перемир'я. І нас швидко-швидко повезли. Врешті, крайня точка — це була Полтавська область.

Там якийсь санаторій був, щось типу того. Нам ще в автобусі давали поїсти, цигарки, подзвонити рідним — словом, усе необхідне. Ми приїхали, нам дали одягу, розділили по кімнатах, там душ, всі умови для життя. Кому треба була медична допомога, одразу її надавали, решту нашвидкоруч оглянули лікарі, ті, в кого все добре і не було скарг, йшли відпочивати. І на ранок уже нас будили на сніданок, а після сніданку було проходження ВЛК.

Мені не вдалося пройти ВЛК, і мене відправили на військовий шпиталь. І я там напевно тиждень, а то й два пролежала.

Потім мене забрали назад, мені зробили документи, паспорт, зробили «Приватівську» карточку. Нас виводили в місто, щоб ми собі щось купили, прогулялися. Тобто, нормальні умови. СБУшники і «контрики» з нами працювали, також із нами працювали психологи.

Психологічно я почувалася добре, я розуміла, що нарешті я дома, але не настільки класно, як би хотілося, тому що мене обміняли, але без Ріда. Рід досі в полоні, вже три роки. Ну, а мене обміняли. Це класно, я рада, але бракує поряд побратима, з яким все пройшли.

У мене був дуже бойовий настрій, коли я приїхала, я розповіла всю інформацію, яку мала, поки по-свіжому голова пам'ятає. І друге питання, коли мене заберуть назад до військової частини. Тобто морально-психологічний стан нормальний. Не погіршився, не покращився, в принципі, який був, такий і є. Просто, що спокійніше тут, на своїй землі. Я просто продовжила військову службу. Я повернулася, перша реакція: давайте швидше, я вже хочу до своїх. Ну, не підфартило, прийшлося ще повалятися в госпіталі, потім знову в санаторії.

Мені давали відпустку, я додому приїхала. Мене мій дядько з тіткою забрали. І я там 2-3 дня побула, і все. Привела себе в порядок, побачила батьків, збрала речі й повернулася назад у Дніпро. Потім подзвонила, щоб мене забрали. Тобто весь відгул я не відгуляла. І вже поїхала на Донецький напрям, повернулася до військової частини. Мене знайомі з розвідки забрали. Я була у взводі снайперів.

Мене зустріли мої, деякі люди були дійсно раді бачити мене, і звісно, були в шоці. Служба пішла у звичайному режимі.

Після полону, можливо, стала більше стресостійка. І... Агресивніша, можливо, але тут більше вплинули контузії. В принципі, нічого такого не змінилося. Єдиний мінус, що іноді полон, Маріуполь, нагадують про себе в снах. А так, в принципі, я просто стала ще міцнішою. Морально-вольовий дух не змінився, зросло бажання нищити русню. Можливо через те, що я недовго перебувала в полоні, мені просто повезло, бо я їх задовбала морально, і вони такі: «Господи, давай швидше йди звідси, ти нам набридла». Якби я перебувала в полоні довше, можливо, якось більше воно би на мене повпливало.

ВІКТОР ЗАЛАТА

1994 РОКУ НАРОДЖЕННЯ.

ЗРОСТАВ У СЕЛИЩІ МІСЬКОГО ТИПУ
ВОЛОДАРСЬКЕ (ТЕПЕР МИКІЛЬСЬКЕ),
НЕПОДАЛІК ВІД МАРІУПОЛЯ.

НАВЧАВСЯ В МАРІУПОЛЬСЬКОМУ
ПРОФЕСІЙНОМУ ЛІЦЕЇ, ВЕРСТАТНИК
ШИРОКОГО ПРОФІЛЮ, ОПЕРАТОР
ВЕРСТАТІВ З ЧИСЛОВИМ ПРОГРАМНИМ
УПРАВЛІННЯМ.

З ТЕХНІКУМУ ПІШОВ ДОБРОВОЛЬЦЕМ
НА ФРОНТ.

З 2014 РОКУ — ДОБРОВОЛЕЦЬ
ПОЛКУ «ДНІПРО-1».

СЛУЖБА ЗАМІСТЬ НАВЧАННЯ

Був жовтень. Поки я влаштовувався в батальйон, пройшла сесія, її я не здав. Приїхав у технікум, забрав документи. Добровольчий батальйон потім переріс у полк «Дніпро-1». Я успішно ніс службу з 2015-го, десь роки півтора. Потім роту розформували, почалися незрозумілі процеси. В полку була замішана політика, почесний комбат Юрій Береза був депутатом. Я вирішив, що буду звільнятися. Буквально перед звільненням поїхав у відпустку, і з новин дізнався, що в нас СБУ робила на базі обшук. Хлопці припускали, що це була політична акція, щоб когось попустити... Скажу чесно, політика мене в той час взагалі мало хвилювала.

Я звільнився, потім вирішив, що хочу поновитися, але не в батальйон, а в карний розшук. Поновився, десь пів року попрацював, і так склалися обставини, що я перевівся в конвойний батальйон — та сама поліція, той самий Маріуполь. Працював там до початку повномасштабного вторгнення.

СТРАХ І НЕНАВИСТЬ У МАРІУПОЛІ

Повномасштабне вторгнення зустрів у Маріуполі. 24 лютого 2022-го командир відділення телефонує — десь четверта чи п'ята ранку — каже: «Швидко збирайся, в нас тривога, почалася війна». Я кажу: «Чуєш, яка війна? Ти адекватний?» Я скинув виклик. Той дзвонить знову: «Та не, ти не поняв, то не є прикол, то реально війна». Я роздупляюся — новини, вибухи, штурми... Взяв «тривожну валізку» та поїхав на роботу.

На мій підрозділ прийшло тільки вісім кевларових бронежилетів і автоматів. Усі інші отримували табельні пістолети. При райвідділку, там, де ми зброю отримували

ли щодня, коли заступали на службу, спочатку нормально озброїли і дали броню четвертого класу — тим, хто буде їздити на евакуацію. Ворог уже пройшов Широкине, Талаківку, і за день-два вони були перед Маріуполем.

Ми отримали зброю та чекали, поки приїде комбат. Комбат сказав, що зараз ми їдемо на «Дружбу», готель, де ГУНП винаймало два чи три поверхи. Там сиділо керівництво. Ми забираємо техніку та документацію і переїжджаємо на ІТТ — щось типу цокольного поверху, де більш безпечно. Раніше там був ізолятор тимчасового тримання, потім цей поверх почали використовувати більше як підвал.

Нам сказали, що ми будемо заступати на варту на ту саму «Дружбу», щоб її не розтягали мародери. Інша локація, куди ми мали заступати — автогосподарство, теж частина ГУНП. Ситуація мінялася не по днях, а по годинах. Невдовзі ми почали їздити в район Східний і на лівий берег на евакуацію. У місті починається гуманітарна криза. Їжі немає, по воду треба ходити дуже далеко. Кринички були навіть не у всіх районах. Основною проблемою стають мародери. Був окремий клас людей, які приходили у відкриті магазини, брали підгузки чи якісь продовольчі товари. Були такі, які нагрібали алкоголь торбами. З такими нам наказали боротися. Зловили, сумку відібрали, пляшки розбили. У такому ритмі ми працювали десь до 14-15 березня.

Комбат вишикував нас, і каже: «Є усний наказ про те, що поліція виходить з міста». А куди виходити, ми вже в оточенні? Він озвучує три варіанти. Перший — це евакуація, просто завтра. Вже всі розуміли, що до Маріуполя навряд хтось проб'ється. Другий варіант — виходити як цивільний. І третій варіант був виходити з військовими. Той, хто на евакуацію на завтра, іде ліворуч; хто

хоче вийти як цивільний, лишається посередині; хто йде до військових у інший підрозділ, стає праворуч. Я відійшов праворуч. На тому шикування закінчилося.

Я лишився один, сказав, що буду виходити з військовими. Потім ще з комбатом розмовляв. Він каже: «Ти подумай, чи треба воно тобі». Я кажу: «Диви, мені оцей ваш план... Ви реально думаєте, що вас отак от просто через “зелений коридор” випустять, силову структуру?» Для мене це було, якщо чесно, дико. Я був у добровольчому батальйоні, я знаю, що тією стороною домовленостей дотримано не буде. А ще татуювання, які в мене були на тілі. В «Дніпрі-1» я брав участь і в бойових діях, і ми ставали на блокпости. Тож процедуру при виїзді з міста, в якому йшли бої, я чудово розумію. Сто відсотків будуть всі роздягатися, будуть дивитися татуювання, будуть дивитися, чи є синці, поранення, якісь сліди активності. Тим більше, вже на той момент були зрадники, які стояли на блокпостах і вказували, кого знімати, а кого не рухати.

На ніч я поїхав поміняти хлопця, який ішов на евакуацію. Зранку ми почули в рацію, що всі пости поліції знімаються, колона пішла на вихід. І на тому ізоляторі, де ми були, лишилися ті, які обрали виходити як цивільні, коли бойові дії в місті вляжуться. Я приїжджаю — всі вже на валізах, розходяться. Я кажу: «Чекайте, а підрозділ?» Підходить до мене командир взводу і каже: «Ось, тримай, рація. Ти тепер і начальник, і батальйон в одній особі». Я кажу: «Клас». Він назвав мені позивний людини, з якою я маю зв'язатися, яка на мене чекатиме.

Далі ми виконували функцію, яка називалась «очі». Є точка, на яку треба заступити, спостерігати і не подавати виду, що ти там. І якщо побачиш, що пройшла ворожа техніка, в тебе є рація, ти повідомляєш. Повідомлен-

ня були такого штибу: очі-3, бачу ворожу техніку. Вказуєш кількість і напрямок руху. Однак на таку варту я заступив лише раз, бо вночі ліг повністю зв'язок. Я лишився на цій позиції один, напарник поїхав на ППД, щоб доповісти ситуацію. Повернувся, каже, що «кіна не буде», ми знімаємось. У зведеному загоні ГУНП, в який я перейшов, з'явився перший «300». Йому посікло спину, була контузія, і його відправили на госпіталь.

Загін підпорядковувався ГУНП. Хоча створив його полковник Г. Юрій Васильович. Він зібрав, кого зміг. Спочатку то були пенсіонери з МВС, потім почали долучатися інші, хто хотів брати участь. Коли я прийшов, кількість того зведеного загону сягала 20-30 осіб. Тобто повністю сформований взвод. На ранок частина людей пішли. І, наскільки мені відомо, дісталися Запоріжжя без втрат та вступили в Збройні сили.

Ми потроху патрулювали. До того моменту, поки не вийшли на керівника Штабу оборони Центрального району міста. Він сказав: «Хлопці, підтягуйтеся до нас на кругову оборону». Ми прийшли. Нас розвели по позиціях, сказали, який напрямок тримати. Десь до обіду ми прочекали. І потім нам кажуть: «Пацани, більш-менш ситуація стабілізувалася. Ми вам зараз даємо коригувальника, і ви йдете. Коригувальник в курсі що робити. У разі чого ви — його прикриття». Ходили, ходили, нічого не находили. Повертаємось ввечері на штаб і бачимо, що той штаб починає нормальними темпами згортатися. Кажуть, будемо переїжджати.

Переїхали ми з центральної частини міста на Приморський район, то був слідчий відділ СБУ. Там теж був цокольний поверх. Ми заїхали, і далі вже співпрацювали з «Азовом». Домовилися, що хлопці тримають фронт, а ми патрулюємо ще не окуповану частину міста, підтри-

муємо порядок. Знову ж таки, всі кримінальні елементи повилазили просто як «добрий день». Містяни підходили до нас і просили по допомогу. Жалілися, що якісь елементи намагаються прорватися до них у під'їзд, погрожують. Злочинці діяли з огляду на те, що вони бачили, що з містом роблять кацапи, що вони його реально стирають. Знаходились ті, хто користувався ситуацією і грабував порожні квартири. Шукали гроші, коштовності. Якщо нічого не знаходили, виносили побутову техніку. Коли ми заходили до людей, нас питали: «Ой, а у вас як справи? А чи тримаєтесь? Хлопчики, ви ж, будь ласка, тримайтесь!»

Криза, продуктів нема. Були люди, які помирали з голоду. Багато гинули через обстріли. Були такі, які нагрібали в магазинах, коли там ще щось лишалося, а потім ходили і продавали, причому за ціну просто діамантову. Були такі, що здавали позиції. Були такі, що співпрацювали. По-різному було.

У когось був страх. Як би ми не боролися, але все рівно алкоголю було багато. Через то траплялися розборки. Якщо під'їзд був дружний, люди організовували чергування вночі, дивилися, щоб у дім ніхто не заліз. Жінки займаються вогнем і їжею, чоловіки йдуть по воду, деś щось шукають. Цивільні могли пройти на окуповану частину міста. І коли вони звідти ішли з сумками, закралася думка, що, можливо, ті сумки не просто так. Але такі люди спинялися, ми з ними спілкувалися, і вони давали дуже багато інформації яка, підтверджувалася. І про особовий склад вони інформували, і про техніку ворожу, яка там у дворі стояла.

Ми перевіряли всіх, шукали коригувальників та ДРГ. В ніч з 14 на 15 квітня був дуже сильний обстріл. Фронт посипався, і вже стримували прям з останніх сил.

Вони [росіяни] брали квадрат, та все засипали з кораблів, з артилерії, з мінометів. Били просто з усього. Враховуючи, що з ППО в Маріуполі було тільки щось типу «ЗУшок», то авіація з міста просто не вилітала.

Десять під вечір нам повідомили, що група, до якої ми приєдналися, буде змінювати місце дислокації. І коли колона рушила, вже всі розуміли, що ми їдемо на «Азов-сталь» і будемо туди прориватися.

З центральної частини міста на лівий берег, де той завод знаходився, вело два мости. Перший, ним ніхто не користувався, так званий Залізний міст. І другий, по якому ходив громадський транспорт і всі їздили. Другого на той момент уже не було. Коли ми їхали по Залізному мосту, там також частини моста не було. Чувач, що був за кермом, побачив це і різко крутнув вправо. Там була дірка, скорше за все, від авіабомби, і лежав БТР догори колесами, який віз «300-х», і ніхто нічого не зміг зробити.

Ми проїхали хвилин п'ять-десять, і біля судоремонтного заводу почався обстріл. Коли він закінчився, вже був день. Ми приїхали, а куди далі ніхто не знає. Залишали машину і потихеньку протягом дня виходили. Були такі, хто йшли під обстрілом. Обстріл був дуже сильний, нашу колону «вели».

Уся інфраструктура, яка була на прохідних, скидалася на звалище з купою будівельного сміття. Ніхто не знав, куди нам далі. Почали шукати вхід у бомбосховище, знайшли. І вже потім нас у той бункер напхалося під сотню.

Згодом ми перебралися глибше, на мінус третій чи мінус четвертий поверх. Далі всьо просто. Є «300-ті» — група йде, забирає. Туди тягнулися з усього міста всі, хто там був — поліція, Нацгвардія, якісь бригади ЗСУ, піхота

морська — всі зібралися на «Азовсталі», і далі всі були як один, у всіх були однакові завдання.

Були позиції, були розпорядження. Чергування відбувалися по-різному. Було таке, що лише спостерігали. Частина позиції — це взагалі був просто заводський тунель.

Під мостом вирішили викопати два окопи. І ті, хто виходили і спостерігали, вони ж потроху й копали. Один вийшов, почав копати, був обстріл, чує: поруч щось впало. Дивиться: 120-та міна лежить. За метр від нього, просто впала і не розірвалася.

ЗДАЧА МИМОВОЛІ

В останню добу я прийшов у бункер після чергування, тільки хотів лягти поспати, кажуть, що ні, спати ніхто не лягає. Мовляв, зараз ви лишаєте зброю, всю амуніцію, йдете на госпіталь, забираєте «300-х», і виносите їх за територію заводу — планується евакуація «300-х». Чекали ми дуже довго. Потім, вже коли ми їх забрали, пошикувалися, колоною пішли. Деякі вже знали, що вони будуть їхати або разом з «300-ми», або без них, але будуть їхати на Оленівку.

Ми все зрозуміли. Коли навпроти моєї позиції, на яку я вночі ще заступав, нас зустрів такий бугай з триколом і сказав: «Пацани, це все, канешно, класно, ви тут себе показали дуже-дуже сильно. Але зараз хто проходить оцей міст залізничний, всі рахуються в полоні. І оскільки я вже сказав, що ви показали себе і дали нам нормально, то прошу вас вести себе спокійно, без різких рухів, бо в пацанів на вас тоже зуби дуже сильно точаться».

Коли приїхали вже останні з заводу, то сказали, що домовленість така: «Азовсталь» складає зброю, виходить

у полон — через три, максимум чотири місяці всі вже будуть вдома, всіх будуть передавати в Україну.

Спочатку в нас був обшук, щойно ми вийшли з заводу. Винесли «300-х». Потім нас додатково ще обшукали на мосту, який вів на Лівий берег, посадили в автобуси та відвезли на Оленівку.

На Оленівці я пробув десь два з половиною місяці, якраз до теракту. Ввечері мене вивезли на Горлівку, а вночі підірвали барак. Нас привезли, розселили. Дуже довго тягали на допити. В Оленівці в мене було чи сім, чи вісім допитів. Це якщо рахувати з тим, що возили в Донецьк в УБОП (*управління боротьби з організованою злочинністю — ред.*).

В основному питали, чим займався. При першому допиті взагалі чувак дуже сильно допитувався, хто в мене куратор в СБУ. Якщо я поліцейський, якого хрена я взагалі забув на «Азовсталі»? Нас сфотографували, коли ми приїхали, взяли відбитки пальців. Потім нас тижні два водили і фотографували, переписували, в кого які шрами, татуювання. Здавали ми мазки ДНК, разів три чи чотири.

З харчуванням спочатку було більш-менш, потім все гірше. Давали постійно гаряче. Щойно зварили — починали розливати. На те, щоб поїсти, давали хвилинки три-чотири. Порції малі. Каша більше нагадувала суп. Суп, який вони давали, то взагалі вода, два-три шматка картоплі, може трохи порізали капусти.

Воду там якщо і давали, то привозила пожежна машина. Нам дали баки пластикові. В них ще можна було якогось жучка знайти. Швидше за все, то з якоїсь водою йми набиралося.

Десь кінець травня — почали забирати людей, розказувати, що ви типу їдете на обмін. Всі раділи, думаю-

чи, що скоро будуть вдома. Я кажу: «Пацани, чекайте». Були такі люди, хто привіз з собою телефони туди. Із Оленівки ще деякий час можна було дзвонити. Хто пам'ятав номери, дзвонив і питав типу: «Що там пацани, приїхали?» А з «великої землі» кажуть: «Які пацани? Куди приїхали? Ні, ніяких обмінів не було». Хлопці не хотіли вірити. Я кажу: «Пацани, окей, ви з оцими товаришами, які поза клітками ходять, коли познайомились? У 22-му. Так? Я з ними познайомився ще в 15-му році. Тому те, що вони кажуть, можна сміливо ділити на десять».

Нас загнали на проходження мобільної флюорографії. Я припускав, що це схоже на процедуру перед переміщенням у СІЗО. Перевіряли не всіх. Я так розумів, що перевіряли тільки тих, кого везли в Таганрог і в Курськ у СІЗО.

Відкривалися двері, називали прізвища: «З речами на вихід». Або «такий то, такий-то, такий-то — на флюорографію». Як вони фільтрували — незрозуміло взагалі.

28 чи 29 липня у списку прізвищ було й моє. Сказали: «Ви зараз забираєте всі свої речі і їдете». — «Куди їдемо?» — «На обмін їдете». — «Окей». Пошикували нас, зам начальника зони щось розказував. І вже коли ми підійшли до оцього шлюза пропускного, пішов перший, пішов другий, ми чуємо, що там починають лупцювати — ми розуміємо, що ми ніфіга не на обмін їдемо. Нас повантажили в автозак, і ми приїхали в Горлівку.

«АЗОВЕЦЬ» ЧИ НЕ «АЗОВЕЦЬ»?

Першу ніч ми ночували на ДІЗО. Конкурси цікаві почалися. Дослівно, ми коли приїхали, нам оголосили: «Добро пожаловать в Горловку!» Зупиняється машина, відкриваються двері, заходить якийсь, питає: «Що

там, живі, не задихнулися?» І ці конвойні кажуть: «Та не, нормально всьо». Він повертається до нас: «Слава». Всі ж мовчать. Він: «Я кажу: слава». Всі мовчать. Каже: «Я не понял. Я повторюю ещю раз: слава». Хтось десь там спереду: «Расіі». Він каже: «Це суто твоя думка чи загальна?» І всі ж типу: «Загальна, загальна!..» І потім він каже: «П...дец вам, немци». І я розумію, що зараз почнеться.

Перший конкурс — стрибаєш із автозака, речі кидаєш ліворуч, сам біжиш праворуч, стаєш у позу зірочки, і поки з тобою спілкуються, стоять два чувака і лупцюють тебе дубцями по ногах.

Конкурс другий. Стоять наглядачі з різних боків, ти біжиш, і тебе по ходу оцього твого маршруту луплять. Прибігли ми в камеру, заходе там старший, або не старший, фіг його пойми, каже: «Дивіться, то у вас сьогодні була прописка. Сьогодні ви ночуете тут, ви їсте. Якщо ви себе нормально поводите, то буде у вас все добре. Ясно чи не ясно?» — «Ясно». — «Хто знає гімн Російської Федерації?» Ніхто не знає. «Ось листочок. До ранку щоб уся камера знала».

Зранку підйом, співаєм гімн. Починається наступний веселий конкурс. З усіма речами ми виходимо за ДІЗО, в якому ночували. Там стоять такі столи. Понад стінкою всі сидять навприсядки і називають прізвища. Ти підходиш до столу, повністю роздягаєшся, тобі співробітники адміністрації в тому дуже сильно допомагають. Прізвище, ім'я, по-батькові, де народився, де жив, ким працював, де потрапив у полон. На той момент у мене на зап'ясті було татуювання — герб з кастетом. Почалися питання. Кажу: «Та ну чого набив? Типу, був раніше ультрас...» — «А, ультрас. Так це через вас все і почалося. Гасі». Далі спілкуємось. Він каже: «Так а де здався в полон?» Я кажу: «Та я не здавався. Нам сказали вий-

ти, ми вийшли». «Добре. Де потрапив в полон?» Я: «Азов-сталь». Він такий: «Чекай. Бородатий, татуювання є. Який це мент? Це “азовець”. Ану гасі його». Мені там як дали. Вони били — палиця гумова. Вона на мені тріснула.

Повністю все забрали. В мене були «Талани» оці «зесеушні». Для них це, виявляється, дуже крута «натовська жувачка». Я з них вилетів — навіть шнурки не встиг розшнурувати. Взуття більш-менш нормальне забирали одразу. Військову форму, речі — їх теж забирали. На Оленівці та перша зміна золото-срібло позбирала і чухнула. А ці гребли все підряд.

Далі душ, поселили в барак. Палками отримували при вході, при виході в локальну зону, при вході й при виході з їдальні. Там був такий майор, він сказав, типу, що свастику треба прибрати. Я дупля не вривав взагалі, про що він. Його то почало злити. Після чи другого, чи третього разу я сказав, що я взагалі не розумію, про що він каже. Він показує на зап'ястя і каже: «Ти що, debil? В тебе свастика набита. Як хочеш здери, щоб її не було. Ти мене зрозумів?» У той момент хтось кричав, і я сказав «нет». Він каже: «А, нет? Окей». То в мене на його зміні була ще окрема програма: мене періодично забирали на промзону і пояснювали, що не можна так з паном майором спілкуватися. Потім їх за місяць-півтора попустило.

Мене допитували там один раз. Питали, як було на «Азовсталі». Ще в Оленівці казали, що мені інкримінується тероризм і ще якась фігня. Якась чи зрада — дві статті такі нормальні. А вже коли приїжджав останній цей слідчий на Горлівку, він сказав: «Ти ж в курсі, що тобі?» Я кажу: «Останнє, що я пам'ятаю, то мені, типу, шиють тероризм». Він каже: «Ага, то значить в тебе застаріла інформація. Тобі перебили на свідка. Скорше за все, типу, ти нікому не цікавий, ти не “азовець”, нічого такого не

робив, ти, по суті, не воював». Бо я скажу чесно, я ще ніколи не брехав у такій кількості, як за оцей час.

На першому допиті я почав ліпити різне, що я ніде не воював, мені страшно, п'яте-десяте. Той каже: «В тебе УБД було?» Кажу: «Було». — «Як ти його отримав?» Кажу: «Я прийшов в поліцію працювати. У нас у Донецькій області було так, типу, прийнято, що приходиш, працюєш два місяці — тобі видають УБД». — «Просто за то, що працюєш у поліції?» «Так, просто за то, що ти працюєш у поліції». А потім уже вийшов з кабінету, мене ведуть у барак, і я думаю: «Боже, треба хоча б приблизно запам'ятати то, що я йому наплів, і оте плести просто всім наступним».

І от на останньому цьому допиті мені кажуть, що я не цікавий, на мене нічого не змогли накопати. Він сидить такий: «А ви точно раніше участі в АТО, в бойових діях не приймали?» Я ж такий: «Не-не-не!»

Допитували різні люди. Заступник начальника зони; якийсь чувак в цивільному; в мультикамі. В УБОП возили — там взагалі всі ходили в балаклавах, і не дай Боже ти піднімеш голову. Тип зі слідчого комітету приїжджав, люди з МГБ (*Міністерство державної безпеки — ред.*). Хто тільки до нас не приїжджав! І з так званої «ДНР» приїжджали, казали, що й з ФСБ були.

Єдиний плюс — в Горлівці краще годували. Набагато краще. Ставлення було набагато гірше. На Оленівці, в принципі, була така зміна, яка просто приїхала, каже: «Так, пацани, ви там, ми тут. Ви не звертаєтесь до нас. Ми не звертаємось до вас. Коли треба буде вивезти там кудись на якусь процедуру або похавати, не переживайте, за вас пам'ятають».

У Горлівці був десь пів року. Якщо чесно, вважаю, що мені пощастило. Зі мною були хлопці, яких взяли в полон

ще на Чонгарі. Вони розказували за Таганрог, за Курськ, що там і шокерами били, і з ними в основному працювали не звичайні наглядачі, а спецназ, який на протидію бунтів задіюють.

«НА САМОТІ БУЛИ РІЗНІ ДУМКИ...»

У мене була позиція яка? У нас барак-ФМ, там новини такі, що буде скоро обмін. Ось обмін зірвався через те, що пішли на Бахмут, обмін зірвався, бо наші зайшли, відбили Старомайорськ, ще щось. І всі сиділи, типу, казали: «Та вже зробіть там якусь лінію фронту. Досить вже воювати...». А я казав: «Пацани, якщо це закінчиться на нашу користь, то я ще роки два-три тут посидіти готовий». Або зараз трохи посидіти, і наші дотиснуть, або ходити нити: ой, та фіг з ним, давайте який-небудь обмін, та пофігу, давайте вже хоч як-небудь.

Думка змінилася, якщо чесно, після Нового року. Я думаю: не поміняли в минулому році — поміняють в цьому, не поміняють в цьому — поміняють за 5 років, поміняють за 10. Як не крути, довічно я тут сидіти теж не зможу.

«**На самоті були різні думки. Починаючи від позитивних, що завтра щось зміниться, і до того, що все по цимбалах — коли поміняють, тоді поміняють. А може, навіть не поміняють, адже деякі там з 2014-го сидять.**

Ми дуже багато спілкувалися там. Розбилися на свої компанії і спілкувалися про те, що от ми зараз вийдемо, буде нормальна їжа, поїдемо кудись на відпочинок у Карпати, а якщо пощастить, то кудись за кордон. У деяких вже були плани, що зараз я вийду, зроблю свій бізнес. Майже всі, 100% казали, що ми вийдемо — купимо маши-

ну. І починалися суперечки: «Я куплю собі “Шкоду”». — «Чого “Шкоду”? Вона погана машина». — «Та не, нормальна машина, що ти розкажеш? От у мене там в знайомого було...» — «А в мене в знайомого... йому взагалі не сподобалось, він ледь її продав...»

Були мрії, що зараз ми вийдемо, і все буде добре, хтось чимось буде займатися. Були й інші настрої: «Та що ви розкажете? Ми там взагалі на тій території зрадники. Зараз ми вийдемо — нас посадять у СІЗО, нашльопують там справу, суд, вирок, дадуть якийсь срок».

ДОРОГА ДОДОМУ

Взагалі обмін цікавий, теж свого роду квест. Ще ввечора зайшли і назвали прізвища. Нас відправили в ніч на ДІЗО. О п'ятій ранку нам кажуть: «Так, зараз збираєте всі свої речі, і ви зараз їдете на обмін». Я думаю: та да, потринди мені, я вже одного разу на обмін їхав — наступного ранку у Горлівці вигрібав. Ми зібрали всі свої речі. З ДІЗО нас забрали, завантажили в «Камази». Форму, яку видавали, забрали. Добре, що хлопці там мені дали якісь літні кросівки, бо я до Нового року ходив у гумових шльопанцях.

Їхали дуже довго. Привезли невідомо куди. Конвоїри ходили довкола цих «Камазів». Один із них розмовляв по телефону, казав, що борт затримується, мовляв зараз ми докомплектуємо, відвеземо і будемо їхати додому. В «Камазі» запанувала тиша, і я чую тільки: «Та я зараз в Таганроге». І я такий думаю: зараз приїде борт, нас ще догрузять, і мене будуть за деякий час бити, як не били ніколи в житті. Поки сиділи в цьому «Камазі», чули, що вертольот пролетів. Тут чуємо: сідає літак. Заводиться машина, ми їдемо і зупиняємося перед цим літаком. Нас заводять в літак. Літаком ми кудись летіли, не знаю скільки. Приземлилися.

На кожному етапі було щось нове. Приїхав на Горлівку — то в нас тільки руки за спиною зв'язані, голова опущена, щоб, не дай Боже, ти кудись не подивився, і ти отак пересуваєшся по тій зоні. Тут відкривається оцей от трап (чи як воно правильно називається?), і нам кажуть: «Так, всі у напів присядку, гусячим кроком, ланцюжком, тримаючи за наступного йдете». Починають нас розсаджувати по автобусу.

Потім ми вже дізналися, що прилетіли в Белгород. Нас привезли в наметове містечко. Потім зайшов чувак в балаклаві, каже: «Я в цьому таборі старший, я за вас відповідальний. Пацани, тут по території завжди йде патрулювання. Якщо хтось із вас додумається втекти звідсіля, по-перше, то буде дуже складно, по-друге, ви наламаєте і собі, і всім іншим, бо оце перед обміном остання сходинка».

Ми там сиділи дня два чи три. Потім нам кажуть: «Пацани, завтра зранку ви прокидаєтесь, вам мотають скотчем знову очі, руки, ми їдемо». Довго нас везли, приїхали ми кудись, постояли, можливо, години дві-три. Я так зрозумів, що то, типу, пропускний пункт був на кордоні. І нас знову везуть назад у те наметове містечко. І я починаю згадувати, що пацани, які потрапили в полон на Чонгарі, розказували. Їх теж довго возили, привезли в Шебекино на наметове містечко, мав бути обмін, але щось з обміном не вийшло, і їх етапом відправили далі. І я сиджу і думаю: так, зараз нас оце привезли, повернули назад, зараз якщо щось зривається, нас повернуть на Горлівку, це знову «прийомка», або будуть розвозити кудись далі.

За Курськ і за Таганрог хлопці розказували так: перевірка тричі на день, якщо вийшов у коридор, ти по-любому отримуєш, якщо відмовляєшся виходити у коридор, отримуєш удвічі більше.

До нас підвезли двох «азовців». День-два — нас знову збирають, ми їдемо. Заходить тип і каже: «Пацани, ножі є?» Ті наглядачі, які сидять, кажуть: «Ну, є». — «Зрізайте скотч». І ми вже з піднятими головами їдемо і бачимо, як ми перетинаємо кордон. А далі заходе якийсь мужик в зеленому і каже: «Пацани, слава Україні!» Ми сидимо: так, чекай. Чекай, чекай, чекай, чекай. І таке ми проходили. Всі ж сидять мовчать. Він: «Пацани, слава Україні!» Ми ж такі: ну окей, давай поведемося знову: «Героям слава!» І він українською каже: «Хлопці, а чого ви такі сумні? Ви додому їдете». Є! Оце вже сто відсотків воно, ми їдемо додому.

Ті автобуси, які нас везуть, ми з них виходимо і пересідаємо в наші, які привезли кацапів. Кацапи йшли взагалі невеселі. Що не могло не радувати. І прям там заходе в автобус Вершинін (*Михайло Вершинін із позивним «Кіт», уродженець Донецька, доброволець «Правого сектору», начальник патрульної поліції в Маріуполі, який сам пройшов полон — ред.*) і каже: «Пацани, поліція є?» Ми ж такі: «Ну, є». Ми вийшли, трохи з ним поспілкувалися.

І тип один каже: «А нам казали, що нас після обміну одразу повезуть в СІЗО». Я кажу: «Чуєш, мені по барабану, хай везуть в СІЗО, пофігу, я відсиджу, тільки головне, що вже в Україні». А Вершинін на це: «Що ти плетеш? Хто тебе посаде? Зараз вас везуть, годують, дають нормальні речі, і ви їдете лікуватися. Після лікування реабілітація, і так далі. Коротше, все у вас буде добре!»

Багато хто нас зустрічав. Хтось був від ГУНП. Не від нашого, а від сумського. Я до патрульної поліції ніякого стосунку не мав, я просто був радий бачити, що до нас приїхали, нас зустріли. А далі привезли нас на Суми в якусь лікарню, роздали рюкзаки, одяг, взуття, куртки...

Ми сходили в душ, поїли, і звідти поїхали на Київ у госпіталь. Місяць — у госпіталі, місяць — Трускавець.

І далі я поїхав у Покровськ на службу. В мене підрозділ у Покровську. Певний час стояли на блокпосту за Мирноградом. Потім нас із блокпоста зняли, і почали ми заступати в Покровську на патрулювання. У певний момент у Покровськ прилетіло дві ракети. Від другої отримав контузію. Після госпіталю мене відправили ще на одну реабілітацію в Румунію. І от вже після Румунії я перерівся у Львів, до своєї дівчини, у патрульну поліцію.

АДАПТАЦІЯ

Я прийшов до психіатра, починаю з нею спілкуватися, вона в мене питає: «А ви в нас хто?» Я кажу: «Та мене тільки вчора от привезли». — «А звідкіля привезли?» Я кажу: «Та після обміну». — «А ви були в полоні?» Кажу: «Да». Дивлюся, трохи в неї обличчя змінилося. «А де вас взяли в полон?» Я кажу: «На “Азовсталі”». Тут бац, тиша. Вона сидить плаче. Я кажу: «Лікарю, я перепрошую, хто кого має заспокоювати: ви мене чи я вас?» Вона така: «Ой, пробачте, пробачте. Як ваш стан?» Я кажу: «Дивіться, я вдома, в мене все добре. Ну, тобто в цьому плані все нормально». — «А сни якісь там вас турбують?» Я кажу: «Ну, ви як думаете?» — «Це мій кабінет. Якщо що, приходьте. Все буде нормально, будемо надавати допомогу». Коротше, так я до неї і не ходив більше. У плані фізичного здоров'я, є маленькі нюанси. Але, знову ж таки, на фоні знайомих, які виходять з полону, в мене ще не так все страшно.

Після цієї ситуації майже зник страх. Якщо я раніше думав, що людині потрібні друзі, це така невід'ємна частина життя, то зараз ставлюся до цього спокійно: є друзі — круто, нема друзів — значить, то були не друзі. Ще така з'явилася деяка адреналінова залежність. Вона,

в принципі, проявлялася ще після АТО, але зараз значно гостріше. Хочеться якоїсь такої ситуації, щоб адреналін був. Сто відсотків людина після такого змінюється. Я вважаю, що з такої історії нереально вийти без змін.

Зараз в принципі я почуваюся чудово. Я працюю. Звичайне життя. Звісно, все не так позитивно, як було раніше. Коли був у Маріуполі, де тривали вуличні бої, коли бачив людей, що їздять на своєму транспорті й палять ворожу техніку «молотовими», тоді здавалося, що встала вся країна, і нас перемогти нереально. Коли я вийшов з полону, дивився новини, де розказують таку собі казочку для населення, то я, в принципі, теж думав, ще будучи в Трускавці, що ми до кінця 2023 року повернемось у Маріуполь. Потім спали рожеві окуляри. Не так в нас все й добре, на жаль. Хлопці гинуть. Втрати великі. Прогнозувати щось важко.

ІГОР «СТОК»

1994 РОКУ НАРОДЖЕННЯ.

НАРОДИВСЯ, ЗРОСТАВ У МАРІУПОЛІ.

НАВЧАВСЯ В МАРІУПОЛЬСЬКОМУ
ЕЛЕКТРОМЕХАНІЧНОМУ ТЕХНІКУМІ.

НА ВІЙНІ З 2014 РОКУ,
12 БРИГАДА НГУ «АЗОВ».

УКРАЇНІЗАЦІЯ «ПРОТИ ТЕЧІЇ»

У нас Донецька область, тож більшість мешканців, скажімо так, були в захваті від Віктор Фьодорича і того всього його руху. А мені було дивно. Не знаю, просто такий склад розуму, так вийшло. Мені не цікаве те, чим вони живуть, ті люди, які його підтримують, і їх життєвий стиль — завод, робота — і отак от і померти.

У мене була класна керівничка, в якій лежав календарик «Океан Ельзи», і вона схилилась більш до патріотичних поглядів. Мені подобалось те, що вона розповідає. Вона в нас викладала українську мову. І мене це зацікавило. Тим більше, що у нас в місті панував стереотип, що це погано. Мовляв, «бендерівці» і так далі. Я собі думаю: коли так кажуть, значить, це нормально. Мене ще з дитинства почало захоплювати все українське.

У школі з першого по дев'ятий клас гімн був щодня. Я змалку знав, що таке гімн, знав його напам'ять, знав державні символи. І на думку не спадало спитати: «А чьому не російський гімн?» Хоча я спілкувався російською раніше теж.

Я захопився всім цим, сам почав вивчати український націоналізм, дізнаватись про повстанську армію. І понеслось. У тусовці було багато одностудців. Я закінчив школу, почав багато подорожувати.

«КОЛИ ПОРУЧ ІЗ ПРАВИЛЬНИМИ ЛЮДЬМИ, НА УМОВИ БАЙДУЖЕ»

Закінчив технікум. І коли вже останній курс був, почався Майдан і війна. Жодних вагань, на який бік ставати, не виникало. Я дуже шкодую, що через певні обставини не зміг поїхати на Майдан. Під час революції був у Маріуполі. Ми ходили на всі проукраїнські акції, намагалися з тітушками проросійськими бодатися. Чи-

нили спротив, який могли на той час, який я міг на той час, на свій вік і на те, ким я був тоді.

Ще коли я в технікумі навчався, у нас почалося розділення: хто за Майдан, хто проти. З державних підприємств усіх відправляли на Антимайдан. Не всі їздили, але знаю багатьох, хто їздив. Я знаю навіть проукраїнських людей, які їздили туди, аби просто поїхати в Київ потусуватися, вони там тікали і йшли на Майдан з Антимайдану. На міськраді були, я знаю, представники ростовських футбольних фанатів, проросійських (*13 квітня 2014 російські бойовики захопили будівлю Маріупольської міської ради, того ж дня вони напали на активістів, що вийшли в підтримку соборності України — ред.*).

Закінчив технікум, ідесь в середині літа 2014-го ми прийняли рішення з найкращим другом, що йдемо воювати. Було важкувато, адже ми хотіли в «Азов». Багато обходили, об'їздили, щоб щось знайти. І наприкінці року я вже потрапив в армію.

Я хотів воювати. Ми тоді ще не знали, що таке контракт, я не дуже розумів, що таке армія. Я взагалі не дуже розумів, що таке війна. Коли війна почалась, мені було 19. Ще вчора ми тусувались і їздили на фестивалі, а тут війна. Потрапити в «Азов» із першого разу не вийшло, тож я махнув рукою і почав в ЗСУ оформлюватися. Не вийшло і там. Та зрештою я таки потрапив в «Азов».

Чому саме «Азов» — вони близькі мені за ідеологічними поглядами, і там було багато хлопців з Маріуполя, з нашого руху.

Коли у тебе є ідея, і ця ідея непохитна, то, в принципі байдуже на умови. Головне, що ти з правильними людьми поруч. У мене була хороша компанія. Дуже багато хороших, достойних побратимів, з якими я воював. Більшості з них уже нема в живих. Ті, хто є, я їх дуже поважаю. То класні часи були.

На початку в нас нічого не було, все трималось на ентузіазмі й дусі романтики. Перші бойові виїзди в Широкіне — ми думали, що ця війна не реальна. Воювали, бігали, з РПГ стріляли. Я був у «мультикамі», вже потім його видали. А до того — в «бундесі» (форми не було) і в нацгвардійському броніку. І все. Ну, і отак працюєш, працюєш — класно. Живеш у цій школі Богом забутий в Маріуполі.

Потім, коли почалось повномасштабне, я зрозумів, що війна — це взагалі не романтика. Тоді здавалося інакше. Я багато їздив, на місці не сидів. Полігони, війна, війна, полігони. Трошки відпустки інколи. Я пишаюся своєю службою. Тому що в мене служба була, от як треба, на всі сто. Типу, постійно, нон-стоп, на повну, без всяких там «трошки посиджу, відпочину». Нормально.

ЕВОЛЮЦІЯ НАСТРОЇВ У МАРІУПОЛІ

З однокласниками вже давно не спілкуюсь. Контакт підтримую максимум з 3-4 людьми. І все. Я спостерігав за ними, мені були цікаві їхні погляди. Більшість були або аполітичні, або «ватні». У місті люди прозрівали. Не можу сказати, який це був відсоток. Я пам'ятаю, ми виходили на проукраїнські мітинги в 2014-му, там було 200 людей максимум. Потім, коли вже літо було, Маріуполь звільнили — так, уже було більше людей, які підтримували Україну. Набагато більше, дійсно. Дуже хочеться вірити, що це були люди, які щиро розкалялись, сказали самі собі: «Так, ми були неправі».

Але назвати Маріуполь «ватним» містом я не можу. Це українське місто. Так, є люди з «ватними» поглядами, історично так повелося в цьому регіоні ще з 2000-х.

В усій цій війні, в тому, що ми в 14-му це не закінчили, винна держава і політичний вектор на Росію, по-

фігізм оцей. Є шикарна книжка — «Як Україна втрачала Донбас» (автори Денис Казанський і Марина Воротинцева — ред.), і там усе чітко розписано. Я це бачив на власні очі, в принципі. Коли в тебе немає сильної сторони і сильного вектору розвитку, то все. Через це у нас війна. Десь не дотисли, десь продались, і люди гинуть досі. А можна було це закінчити тоді, якщо б держава відреагувала як треба.

ПРО РОЗВИТОК АРМІЇ

У нас в «Азові» забезпечення було завжди на рівні, прям от дуже класне. Ніколи ніхто не голодав, не ходив голий-босий. Забезпечення, навчання, мотивація — та все! От ну реально класно.

І взагалі, якщо порівняти в 2014-му армію в кросівках і без нічого, і те, якою вона стала до 2022-го, звісно, рівень піднявся. Були сильні, хороші бригади, були і слабкі. Ми стояли по-різному. Ми працювали з морпіхами на Водяному. Хороші були хлопці, толкові. Ще, пам'ятаю, «Борсук» до нас на позиції заходив, командир 503-го (Вадим Сухаревський з позивним «Борсук», Герой України, полковник, на сьогодні заступник командувача ОК «Схід» — ред.). Він взагалі хороший мужик. Я тоді був ще солдатом, і ми небагато спілкувалися. Але знаю, що мої командири з ним були в нормальних відносинах, його поважали.

Хто ще? Про Кіріл Кірілича теж добрі були відгуки (Кирило Верес, підполковник, Герой України, командир батальйону «K2», що переріс у 20-й Окремий полк безпілотних систем — ред.). Чіткий, хороший командир, офіцер. Багато з ким ми працювали. От 92-га бригада, десантні бригади всі в принципі непогані. Десь були сильніші,

десь слабші. Армія все одно змінювалась на краще, і підготовка була сильна з часом.

«НЕ БУЛО ЧАСУ БУТИ В ШОЦІ»

Ми здогадувались про це. У 2021 році декілька разів виїжджали на ці, скажімо так, демонстраційні дії на фронт, і під Авдіївку, і в Луганську область. Там було накопичення сил противника. Ми виїжджаємо, якісь маневри робимо, потім залишаємось, нашою групою працюємо. Ми розуміли, що це до чогось веде.

В кінці 2021-го ми повернулись з Луганської області, трошки відпочили. Були незрозумілі гойдалки: то буде, то не буде. Чесно, хвилювання було дуже сильне в мене особисто. Я не розумів, як це — повномасштабна війна. Ми почали готуватися десь на початку лютого, в нас були офіцерські курси. Ми їздили з моїм командиром взводу, оглядали можливі позиції, можливі місця засади для противника і так далі. Коли сказали, що все, війна буде 90%, почали підготовку.

Ми поїхали в Широкине до наших побратимів з одного підрозділу, обговорили деталі. Там були ще хлопці з 74-ки, ми з ними сконтактувались і почали взаємодіяти, тримати зв'язок. Потім поїхали до морпіхів, саме тоді почали дуже сильно обстрілювати їхні позиції: Широкине, Гнутове, Водяне, Павлопіль — оця вся лінія фронтова. А ми не мали тоді можливості давати відповідь, тому що тоді ще техніка, артилерія була на відведенні. Ці всі моменти, оце ж «перемир'я». І хлопці, звісно, були в шоці трохи.

А 24 лютого ми виїхали, поділилися на дві групи. Одна група — контрзасадна на пікапах, друга — на «бетеерах». Ми працювали: Гнутове, Павлопіль, Широкине — вся передня лінія. Намагалися підтримувати морпіхів, разом із ними утримувати лінію, відпрацьовувати,

виводили їх з оточень, зустрічали їх уже в Талаковці, в Сартані, приймали там бої, надавали допомогу пораненим, вивозили їх. Коротше, робили все. У нас окремих взвод був. І отак ми працювали. Потім вся ж лінія почала відкатуватися. Ну, і потім бах — ми опинилися вже в Маріуполі, і уже бої зустрічали там. А 11 березня мене поранило.

На початку хвилювання було жорстке, майже не спали, працювали, постійно в роз'їздах. Коли 24-го числа все почалось, перші кілька годин трошки був в шоці, а потім вже не було часу на це. Ми як виїхали, так уже я видихнув тільки тоді, коли мене поранило — кульове в ногу.

Я один із крайніх, хто був на 555-му госпіталі на «Ілліча». Мене прооперували. Я ще пам'ятаю, мене Тайра приймала тоді (Юлія Паєвська, волонтерка, парамедикиня, командирка підрозділу «Ангели Тайри», на сьогодні військовослужбовиця бригади «Хартія» — ред.). Мене прооперували швидко, і дець за півтора дня я вишкутильгував із палати, і сидів у приймальні, чекав машину, щоб хтось із наших приїхав і вивіз на завод. І пам'ятаю, як я сидів, години 3-4 чекав машину, а поранених везуть і везуть, везуть і везуть, везуть і везуть — просто капець! І цивільних. Багато «200-х». Жорстко.

Далі я приїхав на «Азовсталь», у мене ще дренажі в нозі стояли. Я попросив командира: «Можна, я пару днів побуду на “Бастіоні”, на бункері, щоб там трошки попереув'язували, і поїду до своїх?» Той відповів, мовляв, не питання. Я там побув, мене попереув'язували, зняли дренажі, і я поїхав до свого взводу. І з ними продовжив працювати. Я вже не міг так працювати, як хотілося б, як раніше, з ногою були проблеми, шви ще були не зняті. Бігав на одній нозі, виходили і працювали по задачах, які були.

Зв'язок з «великою землею» був. Інтернет коли був, коли не було. Не щодня, звісно. Але додому написати була можливість.

«ХОЧЕТЬСЯ ТРИМАТИСЬ ЗА ЩОСЬ ХОРОШЕ»

У те, що буде допомога, я особисто вірив. Не знаю, як хлопці, але мені принаймні хотілося вірити. Ми на такому піднесенні були, що країна чинить опір, це класно, ми думали, що все ж таки вийде деблокувати нас. І водночас розуміли, що навряд. Ну, віра — це ж така штука, хочеться триматись за щось хороше. Ми вірили, ми працювали.

Думали і про кораблі, і ще якісь варіанти. Пробивати ж треба було. Ну, не вийшло. У певний момент сказав собі: ладно, працюємо, і все. Я думав, реально будемо останній бій на бункері десь приймати. Але так сталося, що вийшли в полон, нібито почесний, як нам тоді сказали. Досі він триває, понад 900 хлопців наших сидять там.

ПОЛОН

Я виходив крайній. Своїх хлопців, групу відправив виходити раніше. Так ми домовлялися, так треба було. А я виходив з комбатом. Разом до кінця, так би мовити. Шмон на мосту, на «Азовсталі». І одразу коршуни налетіли, позабирали все, що можна було позабирати, все, що нормальне було. Ми речей багато не брали, взяли по-мінімуму. Вони і те позабирали. Це смішно, чесно кажучи, було. Дикуні якісь. Перевірили, погрузили в автобуси, і потім уже ми приїхали на Оленівку. І на Оленівці там всі стандартні процедури: опис татуювань, все познімали, ще раз прошмонали, ще раз все позабирали, там уже залишився такий рюкзачок. І все. Закинули в барак на Оленівці.

Мені пощастило, там було багато хлопців із нашого взводу. Це мої дуже хороші друзі, побратими, і мені з ними дуже комфортно. У сусідньому бараці через вікно

ще троє наших хлопців було, з якими ми спілкувалися. Один наш хлопець був у крайньому бараці. Ми теж з ним інколи бачились. У нас була хороша компанія, і ми цією компанією адекватно трималися, намагалися і спортом займатися, хоча по їжі не дуже було, але все рівно ми вже звикли до того режиму. Так було, поки нас не почали розвозити. Намагалися вірити слівцям, що скоро обмін — смішно...

У порівнянні з тим, що відбувалося потім, на Оленівці взагалі був літній табір. Чесно. Те, що там розповідають деякі, інакше їх не назвеш, як нитіки в інстаграмах і ютубах, «як їх на Оленівці там бідних-нещасних пресували і якесь грубе слово сказали» — це був мінімум від того, що можна було пройти. За великим рахунком, там плюс-мінус на початку ставились адекватно. Я так думаю, була команда поки зачекати, нас не прибивати. Я думаю, якщо б хотіли, прибивали б одразу, як морпів, які заїхали з «Ілліча». От з ними було жорстко на початку. В них була «прийомка». У нас «прийомки» не було. Нас ніхто не бив на початку. І на бараці ми сиділи доволі нормально. Були винятки, але небагато.

Якщо забирали тебе з Оленівки кудись, там можна було отримати уже нормально. Але там було стерпно: в столовку, зі столовки, потім ми вже на бараці їли, якщо вели на допит. Принаймні так було перші кілька місяців так точно. Потім вже почалися «затяги» і там. Але загалом в самій Оленівці, суто в цьому мікроорганізмі, було плюс-мінус. А потім стався «барак 200», і вже, короче, стало набагато гірше все (29 липня 2022 у таборі в Оленівці стався вибух, внаслідок якого загинуло щонайменше 53 людини, а 130 зазнало поранень. Це був терористичний акт, спланований російськими військовими — ред.). Дедалі гірше й гірше. Але на самому початку було ще адекват-

но, навіть могли спортом займатися, про щось мріяти, думати, говорити.

Потім нас почали етапувати. Мене забрали 4 серпня на Донецьк. На прокуратуру спочатку, на допит, потім з прокуратури на ізолятор тимчасового утримання. Дали мені статтю. Спочатку три, потім одну. Участь у терористичному угрупованні. Потім... Я не пам'ятаю назви, цей следак сказав, що, навчання когось там... І ще щось. Я вже не пам'ятаю.

Зв'язку з рідними не було. На той момент бабуля була в окупації, її не встигли вивезти, з нею не було спілкування.

У Донецьку на СІЗО вже понеслась «жара». Там вже «прийомка» хороша. Били. Але мені в камері пощастило, теж хороша компанія була. Ми сиділи вп'ятьох із мого взводу. Це взагалі рекорд був такий. І там іще з піхоти хороші хлопці були.

Почали етапувати спочатку танкістів, потім артилеристів, потім розвідку полкову, а потім піхоту. І почали забирати перший бат.

Були камери, де була суміш — хлопці з «Айдару», трошки з «Донбасу», з інших бригад ЗСУ, ТрО. У нас на підвалі сидів колишній мер Мангуша. Наскільки я знаю, він завжди був проросійських поглядів, я не знаю, чого він там опинився. Був ДБРівець якийсь колишній чи прокурор. Одна жінка, яка була чи в прокуратурі, чи в поліції, вже не пам'ятаю. Але в основному з «Азовом» сиділи.

Мене не вербували. Вони подивилися на татухи — та яке там «вербувати»? У полоні не треба, блін, розказувати, який ти класний, а просто клеїти дурня. Там казав один: «Ти шо? Ти глянь на свої татухи. Шо ти, блін, нам

розказуєш?» Ну, і все. Ну, по-перше, це вербування — це ж все, по факту, х...рня. Чесно. Тому що вірогідність цього вербування майже дорівнює нулю. Тим паче у «азовців». Вони ж самі це прекрасно розуміють.

«ЯКЩО НЕМАЄ ВІРИ, ТОБІ ХАНА»

Я вірив, що нас поміняють. Тому що якщо в тебе немає віри, тобі хана. А спочатку, коли була перша «прийомка» на СІЗО, я певний час мінімальний сидів офігівши, думаю, йо-ма-йо, капець. Що ж трапилось? Що я тут роблю, в тому Донецьку? І звісно, було не дуже приємно це розуміти. В голову лізли різні думки: чому я тут, і чому так все відбулось. Потім з одним хлопцем ми про це говорили. Я якось взяв себе в руки, сам для себе прийняв рішення, все розставив в голові, і все. Я розумів, що рано чи пізно поміняють.

Я багато про УПА читав книжок свого часу, я розумів, що таке Росія, і думаю: навіть якщо 25 років дадуть, витримаю. Прикольно. Значить, ще поживу, може, трошки. Я такий порахував, мені тоді було 28. $28 + 25$. В принципі, можна пожити ще буде, хоч пару років, кайфонути на свободі. Людей же ж відпускали після 25 років, я теж це знаю. Тоді, в той час. А якщо не витримаю, значить помру. Ну ладно, думаю. Я єдине, в чому був впевнений тоді: якщо помру, тіло хоча би повернуть. А зараз вже я дивлюсь — така собі вірогідність. І я для себе все це розставив, я знав, що мене мої точно не забудуть. І з тою вірою я і жив. Про щось мріяв, про щось думав і так просидів.

Пам'ятаю, на кордоні коли ми зайшли на нашу сторону вже, нам дали чай, якусь мінімальну їжу — я вже був радий. Ще думав про якісь такі мінімальні речі, які

я не міг втілити через службу, і я намагаюся втілювати це зараз. Це те, що більше відноситься до моїх захоплень. Наприклад, на скейтборді їздити. На лижах повчитися кататися. Англійську вивчити. За кордон поїхати. Якись такі штуки, які я в житті мало робив.

«**Віру давало ще те, що я не міг підвести своїх. Родину, в якій я є. Я не міг підвести цих хлопців. Я це знав. Це дуже поважні люди, я їх дуже всіх люблю і поважаю. Це і надавало мені сили. Я знав, що вони мене не забудуть і витягнуть.**

А ще я дуже хотів зв'язатися з усіма рідними своїх хлопців загиблих з мого взводу, поїхати до них на могили. Якщо вийду раніше за побратимів, то вийти на їхніх батьків, з ними тримати контакт, їх підтримувати, поки пацани не вийдуть. В принципі, що я і роблю досі. Це такі найважливіші моменти. Зараз моїх трьох поміняли, ми намагаємося бути постійно на зв'язку. І от поки я їх не доведу до якогось певного моменту, поки вони в житті не стануть на якусь сходинку, от я тоді видихну, що вже з трьома все ок, ще 17 треба витягти. Щоб у житті у них все нормально було. Це моя вдячність за їхню роботу.

Переможемо. Звісно, переможемо. Я не сильно бачу, що таке перемога. Для мене перемога — це щоб хоча би Україна існувала. Оце перемога. Я не вірю в кордони 91-го року. Я не вірю в кордони навіть 22-го року.

Але я дуже радий, що наша країна взагалі чинить опір. Нас тоді дуже це надихнуло, це було круто. Тут не в політиці справа. Я кажу за свого командира, в мене інші авторитети. Я бачу, що Україна буде існувати, я сподіваюсь на це.

ТИМУР КНИШ

1962 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(МІСТО ЗАПОРІЖЖЯ).

ЗДОБУВ ОСВІТУ У ЗАПОРІЗЬКОМУ
МАШИНОБУДІВНОМУ ІНСТИТУТІ,
ДЕ ЗАКІНЧИВ ВІЙСЬКОВУ КАФЕДРУ.

СЛУЖИВ У БАТАЛЬЙОНІ «ДОНБАС» —
СТАРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ,
ЗАСТУПНИК КОМАНДИРА РОТИ.

ВІД «ЯКА РІЗНИЦЯ» ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ Й «СВОБОДИ»

У родині ніколи не забували, що ми українці, хоча багато хто спілкувався російською — такий час був. Батько був моряком-механіком, на дальні рейси ходив. Мати була інженером.

Книжки я дуже рано почав читати, з п'яти років, і дорослі мені їх підсовували. За Союзу купували нам якісь книжки з картинками, які були в продажу, які можна було дістати. І от я сиджу, російські казки читаю, а поруч лежить українська книга. Батько тоді саме вернувся з рейсу. Він запитав, чого я читаю не українську книжку, хоча мені було однаково, якою мовою читати. Сказав тоді, що типу це ж російська, а то — ледь не другорядна. Батько мені стусана як дав, і сказав: «Запам'ятай, ми українці, і оце для нас важливо». І якось це на все життя запам'яталося.

Працював інженером, потім почалася «відлига» і «перебудова», почав займатися бізнесом. Чим тільки не займався! Треба було виживати. Незалежність — тоді не розуміли, що це таке, вона звалилася несподівано. Українська ідея, націоналізм — це уже потім прийшло. Пома-лу очі відкрилися, став свідомим, почав вивчати історію. Цей шлях привів мене у «Свободу».

«ТУТ — УКРАЇНА»

М айдан я прийшов разом із нашими хлопцями. Запорізька «Свобода» була одним із організаторів саме Запорізького майдану, ми їздили в Київ часто-густо. Для нас головне було утримати Запоріжжя. Ми допомагали в Києві, людей туди привозили. Крім цього, займалися у Запоріжжі боротьбою із сепаратизмом. Ми не дали підняти голови місцевим «сепарам».

Хоча кілька разів вони таки піднімалися і бігали з прапорами.

Проект «Новоросія» намагалися впровадити й тут, але Запоріжжя дало гідну відсіч, і ми не допустили донецького сценарію. Місто тоді організувалося непогано, незалежність підтримали не тільки громадяни, а й місцеві силові структури. Якимось так громадська думка була сформована, що тут — Україна. Відсіч від запорожців була дуже жорстка, їхні виступи локалізували. Запоріжжя є краєм вільних українців.

«МИ БУЛИ ГОТОВІ ВИКОНУВАТИ БОЙОВІ ЗАВДАННЯ»

Хто мав змогу або бажання, пішли воювати. Я вже був тоді списаний — 45 років, за законом молодша ланка офіцерів, старший лейтенант, вже йшли «в архів». Не проходив я і по здоров'ю. Коротше, на той момент була закрита дорога. І якраз тоді ховали нашого земляка з батальйону «Донбас». Ми спитали у його побратимів, мовляв, а як до вас можна потрапити, адже офіційно це було практично неможливо. Вони кажуть, немає питань, приїжджайте, пацани, ми вас чекаємо, будете з нами. І частина людей одразу до них поїхали після поховання. Так от опинилися в батальйоні «Донбас». А згодом уже узаконилися у складі Національної гвардії. І ось у Нацгвардії вже 10 років.

Хлопці трохи вже воювали тоді, це вже було непогано. Це був дуже класний крок, підпорядкувати добровольчі батальйони Нацгвардії. Цікаво, до речі, що добровольчі батальйони з багатьма «майданівцями» опинилися в підпорядкуванні Національної гвардії, як і розформований «Беркут».

Саме Міністерство внутрішніх справ взялося нас готувати. Готували доволі таки серйозно, нам надава-

ли амуніцію, зброю. Ми були вже в штаті Національної гвардії, як окремий резервний батальйон. У батальйоні було багато вихідців зі сходу і півдня України, от саме Донецьк, Луганськ, Запоріжжя, були і херсонці, й одесити. Наш регіон був широко представлений у батальйоні.

Прийжджали дуже багато інструкторів і з країн Європи — допомагали нам готуватися. Підготовка була дуже серйозна. Наші українські інструктори займалися, допомагали волонтери.

На фронті ми опинилися ближче до червня. Хто молодше, тих брали в штурмові бригади. Ті, хто вже більшменш підтоптаний, — в інші підрозділи. У мене була бойова рота охорони, і ми були готові виконувати бойові завдання. Тобто, молодь бігає, ми їх прикриваємо і підтримуємо вогнем.

«Донбас» більше нагадував «натівську» структуру. Здебільшого ми стояли в Бахмуті, який тоді ще називався Артемівськом. Потім у нас була Попасна, ми її звільняли. Мар'їнка...

«ЗЕЛЕНИЙ КОРИДОР» У ПЕКЛО

Першу кампанію 2014 року я закінчив у Іловайську. Був наказ їхати звільняти Іловайськ, ми готувалися до того. Ми ж там були не одні, були і ЗСУшники, потім доєдналися і добровольчі підрозділи МВС — багато було людей. Ми розчистили квартали, зайшли в місто і намагалися далі звільнити Іловайськ. Декілька штурмовиків відсунули лінію, ми зайняли частину приватного сектора. Дійшли до залізниці, це, можна сказати, межа міста. Закріпилися, наша база була безпосередньо в школі. Ось там уже було завдання мого підрозділу.

Ми зайняли блокпости, охорона по периметру, займалися прикриттям, недопущенням. Коротше, робили все, щоб повернути територію. «Сепари» теж не стояли на місці: прикривали групи, штурмували, охороняли. Коли ми спробували йти вперед, звільняти далі, вже тоді безпосередньо з'явилися російські війська, які зайшли на територію України. Саме тоді, в перші місяці цієї війни 2014 року, ми вже безпосередньо воювали з російськими військами. Якби не вони, мабуть, ми б звільнили це місто.

Пішла в хід артилерія, зайшла механізована колона. І от тоді ми вже потрапили в оточення оперативне. Трималися в Іловайську, але з боків нас почали тоді обходити. Було прийнято рішення займати оборону. Коли вже просунулися росіяни, вони нас просто взяли в кільце, ми були не готові саме до наступу російських військ. Мало хто вірив, що вони в 2014 році підуть на таку відверту агресію. Коли ми опинились в оточенні, почалися домовленості.

Нам запропонували «зелений коридор», про нього вже писано-переписано. Повірили на слово кацапам, що ті не будуть стріляти. І коли ми вже виходили з Іловайська, нас тупо розстріляли на виході. Ми їхали похідною колоною, один із перших пострілів був по медичній машині, в якій було дуже багато поранених. Просто спалили їх. І почався бій, бійня, ми спішилися, зайняли кругову оборону, і ще півтори доби ми з ними вели бій. Бій був доволі цікавий, жорсткий, ми палили танки, з хлопцями відбивалися, в полон навіть їх брали. Уже було одне чи два кільця оточення. Був зв'язок з нашим командуванням, питали, що робити. Вони кажуть: хлопці, обороняйтеся, до вас ідуть колони, давайте на прорив проходите. Але, на жаль, колони ці по дорозі понесли великі втрати. Нас передали сепаратистам, представникам так званої «ДНР».

Нас під охороною забрали і привезли в будівлю Донецького СБУ. Під ним є бомбосховище, і от туди нас і посадили. Запхали одразу 118 людей в невеличке приміщення. Поки вони не знали, хто ми, ми почали їх дурити. Мовляв, ми ніхто, ми водії, охоронці, кухарі й так далі. І так кілька тижнів протягли.

Потім хтось злив в інтернеті списки нашого батальйону. І всі бачать, що ми ніякі не повари-водії, а виявляється, це справжній серйозний бойовий підрозділ до них потрапив. На наше щастя, був розголос, і нас десь за місяць побачили представники ОБСЄ. Імовірно, тому нас не розстріляли. Спочатку вони ще гралися, намагалися якісь міжнародні гуманітарні права виконувати. І це єдине, що нас тоді врятувало.

Півроку ми сиділи в тому бомбосховищі. Системи вентиляції вимкнуті, дихати нема чим, світло ледь жевріє, з туалетом проблема. Одразу там ще й води не було, 118 людей і один унітаз. Ми як могли берегли його.

Ми одразу почали жити, як військовий підрозділ — склали списки, зробили чергування, запровадили внутрішню службу з днювальними та прибиральниками. Умови були, звісно, жахливі. Багато людей було ще з пораненням.

«СХИЛЬНІ ДО ВТЕЧІ Й САБОТАЖУ»

Зв'язку з рідними ми тоді майже не мали. Але був випадок цікавий. Були наглядачі, так звані «вертухаї», по-їхньому конвоїри. І от нас вивели на якийсь допит нагору, приїхали оці сепари-бойовики, які з нами билися там. Підходять до нас і кажуть, ну що ви там, укропи, все сидім? Ну, сидім. Типу, а зв'язок у вас був? Вдома хоч знають, що ви живі? Та ні, не було. І от «сепар», один із бойовиків, типу така «велика душа» каже, бери

телефон і подзвони додому. І я просто набираю дружину, і кажу, Маша, я живий! Оце і весь зв'язок. Потім там періодично десь якось випрошували, але це вже було пізніше, давали можливість іноді набрати когось. Було таке.

Були допити. Багато. Хто тільки не допитував, повірте мені. Багато було у них питань до нас, намагання нас зрозуміти, навіть психологи з нами працювали потім, всякі тестування проводили.

« **Їм було цікаво, як людина зі сходу України, російськомовна, просто їх послала куди подалі й взялася за зброю. Ми кажемо, бачите, це Україна, ви нас не спитали. Навіщо ви сюди прийшли? Розберемося самі!**

Двічі могилу рили собі, на розстріл нас водили. Намагались зламати. Їм треба було, щоб ми там лишилися. Нам казали, мовляв, хочете додому — значить так, одягаєте однострій оцей кацапський, просто покажетеся на камеру, от ви такі є, і все, що тіпа ви зрадили, ви хочете воювати за народ, за Донбас, не треба зброї, не треба боїв, от на камеру скажіть, і все, ми вас відпускаємо, ви виїжджаєте. Ми відмовились. Їх це здивувало.

Ми пояснили, що готові виконувати те, що мусимо, але жодних дій, які мають під собою державну зраду, ми чинити не будемо. Ну, кажуть, вам час до ранку. Якщо зранку не буде у вас взвода з 25 людей, ми вас ведемо на розстріл. І повели. Бо ж відмовилися всі. Але не вийшло. Мабуть, тоді ми ще були для чогось потрібні. Яму викопали, а виявилось потім, що це мав бути туалет. Повернулися, отримали трошечки фізично, залишилися без їжі на кілька днів. Потім цих всіх 25 людей записали, як таких, що схильні до втечі й саботажу.

Потім комусь були послаблення, деякі хлопці раніше вийшли. Нас намагалися на обмін брати, наші пропонували бойовиків їхніх, і гроші за нас давали великі люди. Не вийшло нічого.

Згодом нас лишилося всього п'ятеро. Був снайпер — молодий хлопець з Донецька, не пощастило йому зовсім, сильно дісталось. Хотіли його під розстріл засудити, типу за «зраду Батьківщини» — так званої «ДНР». Вони повитягували тоді оці кримінальні кодекси 1961 року, де були розстріли.

Здавалося, що на справах цих п'ятерох поставили хрест, і обміну не буде. Але нам пощастило, Бог є. Я дуже вдячний Україні. Підтримали нас, обміняли. Просто тоді вони («сепаратисти») трошки таки залишались українцями, совдепівськими якимись, але ще не стали кацапами остаточно. Відчувалося, що до нас проявляють щось на кшталт співчуття.

Нам допомагали, передавали волонтерку через наших друзів, хлопців, які були в Донецьку, допомагали. На контакт із «сепаратистами» вийшли наші рідні. Тоді були гуманітарні коридори, то ризикнули завозити передачі. Частина йшла сепарам, частина доходила до нас.

Отримували волонтерку. Пізніше нам стали дозволяти дзвонити більш-менш регулярно. Було відчуття, що ми працюємо, що ми все правильно робимо, що треба перемогти, йти до кінця.

Дуже багато мені допомогла одна людина. Його псевдо «Кривоніс», це славнозвісний Мирослав Симчич (*сотенний УПА, Герой України, політв'язень, що провів у радянських таборах 32 роки. Помер у 2023 році у віці 100 років — ред.*). Мені пощастило свого часу бути особисто з ним знайомим. Ми спілкувалися, в нього дружина з Запоріжжя. Він мені розповідав про те, як вони боролися. Безпо-

середньо Мирослав Симчич мав 32,5 роки тюрми. Розповідав, як він поводився в полоні, як жив надією, як він знав, що все буде добре, що треба вистояти, вижити, треба пройти все. Він розповідав, як він душив їх, як він поводився.

Саме ця школа була для мене дуже важлива. Той факт, що життя мене звело з цією людиною — це був дар Бога, допомога у проходженні цих випробувань. Я знав, як б'ють, як воно повинно бути, який стан після цього.

Плюс все ж таки ще допомагала відповідальність командирська. Мені треба було стояти, тому що поруч зі мною мої підлеглі пацани були. Я більш літня людина, більш досвідчена, більш ідейно підготовлена.

Я розумів, що треба їх підтримувати. Боже, там був мій товариш Сашко з Василькова — як ми з ним співали українських пісень! Правда, за це я отримував часто. Як ми шуткували, як намагалися захищати хлопців, молодих особливо.

Хлопців зі Львова чи Івано-Франківська називали «бандери». Ми ржали теж з них. Ми їх засовували в дальні кімнати, а ті, хто постарше, намагалися бути попереду, одразу біля входу, бо якщо приходили, щоб із когось познущатися, то брали перших. А ми ж по-російськи «шпрехаєм». То пацанів оберігали, щоб їх не поламали, щоб вони вижили, не зламалися, розуміли. Ця відповідальність, необхідність за молоддю дивитися, мабуть, теж допомогла вижити, щоб вони вийшли всі, а потім уже як воно буде.

Коли вже всіх пацанів відправили, я видихнув — слава Богу. І такий хрест з душі спав. Ще до нас підсаджували інших в'язнів, але саме «донбасівців» лишилося п'ятеро. Тоді точилися бої за Донецький аеропорт.

Багато людей тоді з Донецького аеропорту, «кіборгів», потрапили в полон. Здійнявся галас, тоді ж почалися «мінські домовленості», от ця гра в гуманність, і треба було людей набирати на обміни.

Мені пощастило, людина, яка займалася безпосередньо мною, була ідеологічно проросійська, а на той момент її не було. В мене здоров'я було побите, всі знали, що я після інфаркту — був у мене в 2010 році. На цій хвили мене пожаліли і пропустили на обмін.

Була цікава епопея, я до останнього не вірив, думав, що це чергові тортури — таке вже траплялося. Тобто дають тебе на обмін, повозять, повозять, і в останній момент кажуть, та ні, ти лишаєшся.

Возили нас колами дуже довго, там був серйозний обмін. Вивезли — там якісь мінні поля, і СБУшники зустрічають. Автобуси під'їхали, ми сіли і рушили. І от чесно сказати, я усвідомив, що звільнився, видихнув типу — це було тоді, коли я потрапив у туалет на заправці Wog. Коли ти заходиш, білий пісуар, навколо кахлі, чистота, порядок... І от тоді розуміння: все ж таки вийшов. Відчуття свободи.

РОЗДУМИ ПРО ПОЛОН

Полон це не по-чесному якось. Це дуже ганебний для кожного військового період життя. І ти думаєш, а може краще б загинути достойно, шкодуєш, що повівся на «слово офіцера». Десь підсвідомо розумієш, що ти склав зброю. Це не є героїзмом.

Але все ж таки було намагання вивести людей своїх, тоді ми, офіцери, прийняли таке рішення, виходячи з ситуації, повірити москалям і вийти. Шансів мало, ми розу-

міємо, що може бути все. Тобто ми обрали скласти зброю, не поклали свої підрозділи. Десь була підсвідомо надія на те, що все ж таки, по-перше, може виконають обіцянку, а по-друге, розуміння того, що 20, 24 роки хлопцям — їм ще рано помирати. І оця надія, мабуть, вона нас вела. Потім ти розумів, що ти безсилий і повністю від них залежиш, і приходить маячню якусь нести, замість того, щоб просто загинути по-людськи, по-чоловічому.

Допомагала ідеологічна підготовка, заповіді націоналіста. Полон — це така ж служба, це можливість росту. Але після цього — «помив руки», реабілітація, повертайся, доробляй, воюй. Оце головне. І от мої хлопці, ними дуже пишаюсь. Вони повернулися, вони відвоювали. Ми в боргу були перед Україною за те, що вона нас витягла.

І до мене уві сні приходили мої хлопці, всі. Приходять і кажуть, командир, все нормально, ти вів себе правильно, на тебе образ немає, живи далі, достойно. Розвертаються і виходять, кажуть, ми пішли. Іноді емоції загострюються. Все загострюється. І пережите накладає свій відбиток і на особистість загалом.

Більшість повернулися в стрій в 2022 році. Дехто з них загинув, на жаль. Але я навчав своїх солдатів ставленню до війни.

« До війни важливо ставитись, як до найбільшої чоловічої пригоди, яку ти можеш отримати. Якщо тобі Бог її дав, то ти повинен її пройти, відноситися до цього нормально. Тобі Бог дав зброю, дав можливість, ти повинен цим скористатися і пройти ці випробування. Кожен отримує стільки, скільки може витримати. »

ПОВЕРНЕННЯ У ВІЙСЬКО

Я говорився трошки після полону і повернувся у військо. Щоправда, спершу не в «Донбас» пішов, а в запорізьку бригаду, нашу Нацгвардію. Якраз мобілізація була, я повернувся. Взяли офіцерам, дали мені взвод. І пішов з хлопцями, з нашими місцевими, воювати вже.

Затяжна війна дається взнаки. У певний момент для людей вона стає просто звичайною службою. За деякий час, в 2015-му, повернувся таки в батальйон «Донбас». Звернувся до командування, кажу, заберіть мене, не хочу тут мости охороняти. Дослужив до середини 2016-го. Донецчина, Маріуполь — це наші напрямки, південь, схід.

Подальший контракт зі мною не продовжили, повернувся, займався ветеранами, трохи партійною роботою, політикою, наскільки виходило. Пройшов конкурс, працював у територіальному відділі Міністерства ветеранів. Але втомився, згорів, тому що постійно маєш справу з людським горем. Родини загиблих, поранених.

«БАТАЛЬЙОН СТАРПЕРІВ»

23 лютого 2022 року я закінчив держслужбу. 24-го числа мені зранку дзвонять, питають, як я, чи живий, кажуть приїжджати отримувати автомат — треба організовувати людей.

Ми зібралися з хлопцями-резервістами. Щоправда, половина роти опинилася під окупацією, не змогли повернутися. Виїхали недалеко, під Запоріжжя. За 40 кілометрів вже орки лізуть. Ми вдома, окрім нас, нема нікого. Хто не переляканий, хто готовий — поїхали! Хто не згоден, лишайтеся тут. Більшість поїхали.

І все, і понеслися. Підтягнулися, слава Богу, і ЗСУшники. Дуже вдячний 128-й бригаді — зупинили навалу.

Я побігав із ними декілька місяців. Розумію, що здоров'я підводить, я не витягую. Блін, 59 років, хвороби даються взнаки. Побігав без броніка, викинув його нафіг. Мене витягнули потім з «передка». Медичка мене ловить, каже, ану-ка, давай, друже, пішли, перевіримо тиск. Тиск 200. Зрештою, мене списали.

Перша кампанія — це 2014 рік. Потім кампанія після полону в мене була. І третя кампанія військова — це 2022-й.

Я став брати участь у зустрічах ветеранів. Викладаю зараз. І ще у нас є добровольчий підрозділ. Іноді виходить все-таки плюху дати кацапам, передати їм привіт від нас, старп'юрів. «Батальйон старп'юрів», підрозділ «Степові вовки». Трошечки пострілюємо.

Син воює, зараз поранений. Вдома сидить, лікується. Все ж таки, є сподівання, що покінчимо з ворогом. Відверто, в такому вигляді, як зараз існує Україна культурно, те, що ми набудували за 30-40 років, вона не має права існувати. Але це вже наша справа, що з нею робити далі — вирішувати нам із вами. Головне, щоб вона була як держава, а не територія, саме незалежна держава. Ми зараз дуже залежні — від усіх. І це зрозуміло, ми зараз на вістрі боротьби.

Якщо нас зрадять [партнери], то це «вістря» переміститься ближче до них. Саме через страх хоча б нам будуть допомагати. І наша справа — вистояти, повернутися і відбудувати нормальну, сильну, справжню державу.

Я, дух одвічної стихії, поставив тебе, Україну, тобто нас з вами, на грані двох, вже трьох світів, створити нове життя (*алюзія на Декалог українського націоналіста — ред.*). Тут слабкий не виживає, буде природний відбір. Але хто буде з нами, той буде сильним. Носити обладунки воїна, ростити дітей, виховувати їх, стояти на захисті, чесно сказати, цивілізації. Це те, що на нас зараз чекає.

МИХАЙЛО НІКОЛОВ

1972 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(СЕЛО МИРОЛЮБІВКА, ЛЕНІНСЬКОГО
РАЙОНУ КУСТАНАЙСЬКОЇ ОБЛАСТІ
КАЗАХСЬКОЇ РСР).

ЗДОБУВ ОСВІТУ У ВОЛЬСЬКОМУ ВИЩОМУ
ВОЄННОМУ УЧИЛИЩІ ТИЛУ, РФ.

ДОБРОВОЛЕЦЬ БАТАЛЬЙОНУ «ДОНБАС»
З ЧЕРВНЯ 2014 РОКУ.

«ВИРІШИВ НЕ СКЛАДАТИ РОСІЙСЬКУ ПРИСЯГУ, БО БУЛО СОРОМНО»

Батько військовослужбовець, мама вчителька російської мови. У 1991 році Радянський Союз розвалився, і я звернувся в Харківське військове училище з проханням про переведення. Мені відмовили, і я довчився в Саратовській області. За два тижні до випуску я відмовився складати російську присягу через ідеологічні переконання. Мені було соромно складати присягу армії, яка викликала в мене такий негатив на той момент. 1993 рік — вже йшли бойові дії в Дагестані й на Кавказі загалом. Тоді російська армія недобре себе показала, або взагалі не показала. Моя ідеологія ґрунтувалася не так на переконаннях, як на емоціях. Просто було соромно служити в цій армії.

Моє переконання призвело до рішення не складати російську присягу. Зі мною довго проводили роботу. Це не були погрози. Офіцери, командир роти та інші підходили і казали, мовляв, шкода, ти чотири роки відучився. Якщо ти не приймаєш присягу, тебе відраховують, ти виходиш ні з чим. Ти змарнував чотири роки. Я вперто стояв на своєму. На той момент батьки жили в Харкові. Вони звернулися до міністра оборони України, і він пообіцяв, що тих українців, які відмовилися приймати російську присягу і захочуть служити в Україні, Україна візьме на службу.

Мені навіть відмовилися видавати нову форму. Вручили стару радянську, із зірками, серпом і молотом. І вже на випуску нам зачитали, що є спільний наказ міністра оборони Російської Федерації, погоджений міністром оборони України, про присвоєння звання лейтенанта. Виходить, що перше офіцерське звання я отримав у Російській Федерації. Далі я був в Україні, навіть не відгулявши належної відпустки, одразу пішов на службу. У 37 років пішов на пенсію. Далі працював в охороні.

МАЙДАН ЯК ВИБІР

Я не був активним учасником Майдану. Я був у Дніпрі, тоді ще Дніпропетровську, брав участь у Майдані там. Нічого особливого не робив, приходив і йшов іноді. Коли я прибув до Києва, стрілянина вже закінчилася, тобто в перших рядах на «Беркут» я не йшов. Тож хвалитися мені нема чим. Займався в основному тиловим забезпеченням, допомогою якоюсь, і то недовго. Майдан зіграв іншу роль.

Просто у 2013 році, коли розігнали студентів, треба було робити вибір. Ти не можеш бути посередині, або ти там, або ти тут. Або ти за Януковича, за «Беркут», за це безправ'я, або ти на боці якоїсь світлої сили, скажімо так, прогресивної. Я зрозумів, що я не хочу бути на боці середньовічного мракобісся. Це дійсно був такий переломний момент.

Переважна більшість мого оточення позитивно ставилися до дій «Беркуту». З багатьох десятків, а може й сотень тих військовослужбовців, офіцерів, моїх знайомих, сусідів по майданчику (я мешкав у будинку, де кілька під'їздів населяли колишні або чинні військовослужбовці й співробітники силових структур) воювати за Україну пішли всього двоє — я і ще один, по-моєму, за мобілізацією. Багато хто й досі не бажає битися. Звісно, вони публічно не озвучують свою позицію. Вони не за Януковича, не за Україну, просто нічого не бажають робити.

Війна почалася в 2014-му. Вони нічого не розуміли. Деякі не надто відверто виявляли проросійські настрої, але, м'яко кажучи, не дуже вітали мої прагнення до захисту України. На жаль, таких багато було на той момент у Збройних силах України. Багато хто просто не бажав до кінця розуміти, що відбувається. Коли вже минув час після Іловайська, а ти приїжджаєш у штаб, де сидить генерал, весь командний склад, і на першо-

му поверсі георгіївські стрічки. Це вже коли в нас тисячі загиблих. І я ніколи не повірю, що в них немає фарби, щоб це зафарбувати. Або коли ти приїжджаєш у Дніпропетровську область на полігон, один із центральних, і перед входом на полігон плакат, а на ньому георгіївські стрічки. Що можна було говорити про свідомість?

Я не вірив у настільки агресивну політику Росії щодо Криму. Багато росіян приїжджали на Майдан, деякі виступали, підтримували Майдан, як Шевчук, фронтмен «ДДТ». І я був наївний, не думав, що Росія буде діяти аж так. Події в Криму показали, що я помилявся.

Знову-таки, потрібно було робити вибір, було зрозуміло, що навряд чи Кримом усе закінчиться, вони підуть далі. По-моєму, був березень 2014-го, мені зателефонували, запропонували командну посаду у військових комісаріатах, мовляв, у тебе є досвід, там такі потрібні, там посада старшого офіцера.

Мені це подобалося, я дійсно це вмів. Але на той момент я зрозумів, що я потрібен там, де дійсно особливо гаряче. Я бачив стан Збройних сил, і почав шукати своє місце. Незважаючи на те, що я вже звільнився і був на пенсії, але я спілкувався зі своїми друзями, знав ситуацію. Моя перша дружина служила у війську. І я розумів, наскільки складно Збройним силам України з такою низькою морально-психологічною підготовкою, про ідеологічну взагалі мовчу, стримати російську армію.

ВІЙНА ПОЗА ЗВАННЯМИ І СТАТУСАМИ

Тоді я почув уперше про добровольчі батальйони. Розглядав різні — «Дніпро-1», «Правий сектор». Натрапив у фейсбуці на сторінку батальйону «Донбас». Був травень 2014-го, і там був лише один критерій відбору в батальйон. Він був прописаний російською — «готов-

ність померти за Батьківщину». В цей момент були події в Карлівці, що зіграли вирішальну роль — добровольці приймають бій, гине кілька бійців. Героїчно гине, на жаль. Я тоді вирішив, що це мій батальйон, якщо мене туди не візьмуть, все одно туди піду, якщо мені не дадуть у руки зброю, я буду підносити боеприпаси. Якщо мені скажуть працювати в їдальні, я буду працювати в їдальні. Якщо мені скажуть підмітати плац, я буду підмітати плац, але я буду з цим батальйоном. І рано чи пізно, я заслужу піти з ними в бій. На той момент, це не був підрозділ жодних сил і структур, з точки зору закону це було організоване злочинне угруповання, як і всі добровольчі батальйони тоді.

Я прибув 4 червня, як зараз пам'ятаю, і залишився до сьогодні. І коли мене запитують, яка моя посада, хто я такий, або «хто ви за званням — підполковник або полковник», для мене це дико звучить. Бо ані верховний головнокомандувач, ані президент, ані міністр оборони чи начальник генерального штабу, вони ніколи не доб'ються тих висот, яких домоглися ми, тому що вони ніколи не стануть добровольцями батальйону «Донбас». А якщо ти ще при цьому примудрився вижити, це взагалі унікальний випадок. Тож вище за звання добровольця, на мій погляд, не стрибнути. Звісно, якщо йдеться про справжнього добровольця, тому що вони різні бувають. Деякі швидко «здулися», на жаль.

Я прийшов в батальйон рядовим. На той момент я звільнився зі званням майора, в «Донбасі» про це навіть нікому не говорив. Побратими навіть не знали, що я старший офіцер. Навіщо? Це було братерство, ми були як єдина сім'я. Звання не відігравало жодної ролі.

Постало питання офіційного оформлення, щоб ми офіційно отримали зброю. Хоча, як я зараз розумію, це не було обов'язково — за тиждень участі в бойових діях у нас

трофейної зброї було стільки, що вистачило б на пів року наперед. Але, як мені пояснили, нам потрібно оформлятися. Батальйон ділиться на три частини. Перша йде в Національну гвардію, друга в ЗСУ, а третя лишається неофіційною, як партизани. Я одразу кажу, що йду в третю, не хочу ані пільг, ані статусу, а тільки лишитися «чистим» добровольцем. А на той момент командир батальйону дійшов згоди з Міністерством внутрішніх справ, пан Аваков, по-моєму, тоді був у нас в гостях, а з ним Герашенко, Яценюк, Турчинов, Луценко, і ухвалили рішення, що батальйон «Донбас» увійде до складу Національної гвардії України. Ми порадилися з бійцями, вирішили, що ми відмовляємося. Не йдемо з «Донбасу», але й офіційно заходити теж не будемо. Будемо перший час без зброї,десь трофейну візьмемо, воюватимемо з «Донбасом», але в жодному разі ми не будемо себе асоціювати з Національною гвардією, з Міністерством внутрішніх справ. До мене підійшов командир батальйону Семенченко, була довга бесіда, і він мене переконав у тому, що це не ми для Національної гвардії, а Національна гвардія для нас. Ми входимо туди тільки для того, щоб використовувати Національну гвардію у своїх цілях. Я погодився.

Якщо хтось на той момент казав, що я служу в Національній гвардії для Національної гвардії, він міг отримати ляпаса. Навіть в полоні мені неодноразово перепадало за мій статус добровольця. Коли мене називали «нациком» (*неофіційна назва бійців Нацгвардії — ред.*), я сказав: «Ні, я не нацик, я доброволець батальйону “Донбас”». У них було повне зміщення свідомості, мовляв, але ви ж у Національній гвардії?! Я кажу: «Ні, це Національна гвардія під нами». Вони не розуміли, але це було принципово. Ми виробили таку ідеологічну лінію — підняти батальйон «Донбас» вище за всі силові структури. Можна назвати це гонором, безумством, але факт залишається фактом.

Втрати серед добровольців першого складу були жахливі, особливо серед організаційного ядра. Для того, щоб змусити людей йти на смерть, потрібно було більше мотивації. Те, що ти в Нацгвардії і отримуєш зарплату, не відіграло жодної ролі. Ти не знаєш, доживеш ти до вечора чи ні, ти розумів, що можеш загинути за хвилину, за секунду. І ти повинен був знати, що ти не просто захищаєш себе, а ти доброволець, доброволець батальйону «Донбас». Ти бачив очі військовослужбовців ЗСУ, які на тебе дивилися там з якоїсь ямки, напівкопу, як на якогось вершника апокаліпсису, на якесь божевілля. Але була мотивація, яка давала змогу йти самому і вести за собою особовий склад, багато в чому професійно не підготовлений. Багато хто не проходив строкової служби, і взагалі, приходячи до батальйону, вперше в житті в руки брав зброю. Можна багато говорити про керівництво, але професійно і якісно вести бойові дії на перших етапах, я упевнений, тоді неможливо було. «Виїжджали» саме на ідеології, надихали бійців морально-психологічно, і вели у бій на повний зріст. Доходило до того, що в деяких підрозділах, якщо ти командир, і під артобстрілом ліг на землю, після цього на тебе дивилися з осудом, мовляв, який ти командир. Це дико з точки зору ведення бою в сучасних умовах, але тоді по-іншому не можна було. І я не міг по-іншому, тому що за мною йшли бійці, і якщо я ліг, вони б лягли.

Перша моя посада була офіцерська, командир гранатометного взводу спеціального призначення. Були ручні протитанкові гранатомети автоматичні. Часто командирів у «Донбасі» не призначали, а обирали.

Ким би ти не був, жодної ролі не грає. Якщо ти себе негативно проявив у бою, якщо ти не явив чудеса хоробрості, стійкості, відваги, мужності з погляду твоїх підлеглих, ти вже за 5 хвилин міг не бути їхнім командиром. Навіть якщо й лишався ним на папері.

Бойовий кістяк був знищений ще влітку 2014-го, левова частка загинув під Іловайськом. В Іловайську ми б не протрималися стільки, якби до цього в нас не було таких боїв, досвіду звільнення Лисичанська, Попасної та інших великих міст.

Тоді ж війна була мобільна, не було такої лінії фронту, як зараз. Тобто життя твоє, життя твого підрозділу, його мобільність, якість бойових дій, ефективність зокрема оцінюється автотранспортом. На якому транспорті ти їдиш, наскільки ти швидко пересуваєшся. А ми пересувалися, коли лінії фронту не було. Іноді навіть плутали, де Луганська, а де Донецька область, вступали в перестрілки, локальні бої з сепаратистами. Іноді приїжджаєш у населений пункт, і ти не знаєш, є там ворог, чи ні. А може бути так, що в цьому районі його немає, а в сусідньому він сидить у засідці. Така війна була.

У 2018 році я стояв у Зайцевому. І я йду, і не можу згадати — чи я тут уже був, а минуло 4 роки. І тільки потім я згадую, що я тут з автоматом бігав у 2014-му. Навіть назви населених пунктів ми іноді не запам'ятовували.

«МЕНІ НЕ БУЛО СТРАШНО, Я ПОЧУВАВСЯ НАПІВБОГОМ»

Тож ми вже були відносно загартовані до Іловайська, порівняно з іншими. У нас було кілька спроб штурму Іловайська, вони були відбиті ворогами. По-моєму, з четвертої спроби ми туди зайшли. Зайшли нахабно, на повний зріст. Нахабство — друге щастя. І почали вести міські бої. Протрималися ми там, по-моєму, 12 днів, хоча нам давали не більше двох.

На початку нас взагалі не дуже багато зайшло, трохи більше сотні. Пізніше під'їхали ще групи додаткові,

потім допомога прийшла з інших добровольчих батальйонів, з «Дніпра», «Херсона», «Івано-Франківська». Господи, щоб нікого не образити, кого я міг ще забути.

17-та танкова бригада і 93-тя бригада була, зведена рота. Це були військовослужбовці ЗСУ, але ми їх теж вважаємо «донбасівцями». Тому що вони билися разом із нами, вони себе там дуже добре показали. І це були не одноповерхові будиночки, там були і п'ятиповерхівки, і більш висотна забудова. Це було вже цікаво.

Російські війська уже зайшли. Мені дзвонили з Києва, телефонувала дружина з Дніпра, мені вже говорили, що ми потрапляємо в оточення. Ми не могли просто взяти, розвернутися і втекти. Можливо, на це і був розрахунок. І ми взяли командування у свої руки. Генерал Хомчак здійснював загальне керування бойовою операцією (його командний пункт був під Іловайськом). Після поранення командира батальйону Семена Семенченка його обов'язки почав виконувати підполковник Власенко, повзивний «Філін». А мене призначили на посаду в.о. начальника штабу.

Я ніколи не забуду, коли я прийшов на нараду до штабу, він у школі розташовувався, по-моєму, 14-та школа в Іловайську, і нарада закінчилася, а я не можу вийти, настільки сильний артилерійський обстріл, осколки летять. І раптом я чую роботу свого автоматичного гранатомета. І начальник артилерії каже, мовляв, твої гранатометники герої — по них стріляють, і вони замість того, щоб ховатися, сіли в пікап, виїхали на дорогу, і з автоматичного гранатомета у відповідь давай стріляти. А я навіть вийти не можу. От розумієте, який рівень був дійсно мотивації.

Щодня, щодня були втрати. Деякі добровольці з інших підрозділів впадали в паніку і зневіру, їм дзвонили з тилу і розказували, мовляв, вас оточують. Але ми були

«донбасівці». Російські танки, ракети, «смерчі» — це все дрібниці. Я такого не відчував більше ніколи. Мені все життя розповідали, що не бояться тільки божевільні, психічно хворі. Мені не було страшно. Я розумів, що мене можуть убити, але мій «донбаський» дух вони ніколи не знищать. Я відчував себе напівбогом. І багато хто був цим станом окрилений. І це не адреналін. Припустимо, я адреналін отримував буквально пів року тому, бігаючи під обстрілом. Але там ти відчував значущість, необхідність, ти відчував, що робиш те, для чого ти призначений. Ми йшли звільняти свою землю, ми йшли звільняти Донбас. Ми йшли звільняти також Україну від корупції, від злочинності, від хабарництва. Це були ідеї Майдану, яскраво виражені.

Ми були на значно вищому рівні за Збройні сили, Нацгвардію та інші підрозділи загалом. І у нас були більші бойові успіхи. Погано одягнений добровольчий батальйон міг взаємодіяти з ЗСУ, звільнити велике місто. Мій помічник, офіцер, воював аж до загибелі в цивільному. Пам'ятаю, як Попасну звільняв — бігав із гранатометом у шортах, майка цивільна, шльопанці, кепочка з автоматом. Я по рації ще кричав: «Не стріляйте, з кущів виходить мій гранатометник у червоній майці, це наш, це не сепар». Уже згодом, перед заходом в Іловайськ, сестра мені надіслала форму, кілька десятків комплектів, і ми більш-менш одягнулися по-військовому.

Але це не грало жодної ролі. Якби нічого не було, ми б у плавках воювали. Ще раз кажу, рівень мотивації був такий, якого я не бачив більше ніде. Починаючи з командирів рот, з командирів взводів. Ти боїшся лише одного — пригнутися зайвий раз, лягти або зробити будь-яку дію, яку твої бійці можуть розглядати навіть не як боягузтво, а як не зовсім активну шалену хоробрість. Бо в цих умовах потрібна була шалена хоробрість. По-іншому ніяк.

Коли ми в оточенні російської армії, і ми не просто сидимо, ми контратакуємо усередині міста, ми постійно здійснювали якісь активні дії.

У нас були протитанкові гранатомети — все було згодом знищено російською артилерією, тому що працювали вони щільно. Стрілецька зброя була. Але коли ми зіткнулися безпосередньо вже на виході з російськими танками, зрозуміло, що складно було з ними битися, особливо коли вони вже відійшли на більш далеку відстань. Тому що на близькій відстані ми ще з ручних гранатометів могли їх знищувати, і робили це успішно. Але коли вони вже просто перестали підходити на відстань пострілу РПГ, тоді уже нічого не допомагало. У нас не було більш потужної зброї, тоді було важко в цьому плані. Не було достатньо техніки, щоб, як ми це любили, під'їхати ближче на швидкості, вискочити, постріляти.

Потім ми отримали бойовий наказ. Я був проти, але попри те, що я доброволець, наказ, який виконує в. о. командира батальйону, я теж виконав, тому що він користувався моєю повагою. Не ми ухвалили рішення. Я наполягав, щоб ми залишилися в місті, прийняли бій в оточенні, за можливості переконали частину Збройних сил з-під Іловайська зайти в місто і вести оборону зсередини, замість виходити звідти. Нас, природно, убили б там усіх, тому що люди були вже виснажені, навіть я уже відчував втому сильну. Не вистачало їжі, води, медикаментів, боєприпасів тощо. Але з моєї точки зору, це була б героїчна смерть, я готовий був на це піти, замість того, щоб пробиватися через росіян і виходити з міста в чисте поле. Але, як виявилось, я недалекокий був від істини.

Тому що чим закінчився вихід у чисте поле, знає вся Україна. Якби ми залишилися в Іловайську, так, багато хто б загинув, можливо, навіть усі, але росіяни зазнали б величезних втрат, намагаючись нас викурити з міських забудов. А так значну частину нас знищили просто в полі.

Найстрашніше було незнання обстановки. У мене не було точних розвідданих. Я так думаю, їх ні в кого не було в «Донбасі» в повному обсязі. Де перебувають росіяни, яке в них угруповання, озброєння тощо. Де можна пробиватися, де ні. За цим стоять палаючі машини, розірвані тіла і так далі.

Потрібно було порахувати кількість автотранспорту, який в нас був, тому що було дуже багато поранених. Їх потрібно було завантажити в транспорт, і з ними прориватися. Але поки ми вели оборону, рахували транспорт, а машин ставало дедалі менше, я вже зрозумів, що поранених я не вивезу, не кажучи вже про здорових бійців. До мене стали підходити бійці й просити дозволу пробиватися групами з оточення. Я дав такий дозвіл.

Пробиватися треба було дрібними групами, тому що велика привернула б увагу росіян. І мені потрібно було знати, хто з якої групи відходить, проривається через оточення і виходить, для того, щоб спланувати оборону. Де, на якій ділянці скільки людей перебуває, який підрозділ вирішив прориватися тощо. Я міг би дати наказ на вихід більшої кількості підрозділів. Але я намагався розрахувати таким чином, щоб між групами був інтервал.

Сам теж збирався виходити, ми з бійцями бронеплити скинули, взяли мінімум БК, щоб швидше пересуватися. Але я не міг би забрати поранених.

Я ж був старшим. Я не міг кинути ні поранених, ні тих, хто залишився, не зміг вийти, і потім потрапив у полон. Я б собі просто цього не пробачив, не зміг би з цим жити. Тому я давав добро іншим виходити, а сам лишився.

Домовленість була, що наших поранених віддають через «Червоний Хрест».

«У ПОЛОНІ СТАВЛЕННЯ ДО БІЙЦІВ “ДОНБАСУ” БУЛО ЯК ДО ГОЛОВОРІЗІВ»

Взагалі полон — це соромно. Ми ставимося до тих, хто повернувся з полону, з розумінням, ми проводимо їм реабілітацію. Держава виплачує тим, хто повернувся з полону, матеріальну допомогу 100 тисяч, потім ще 100 тисяч. На нинішній момент, можливо, більше. Не знаю, щось ще міська влада платить.

Загалом, надають матеріальну допомогу. Але я скажу слова, які... Моя точка зору не популярна у більшості людей. І практично в переважної більшості тих, хто вийшов із полону, вони її просто не сприймають. Я просто не розумію цього. Наприклад, мої бійці, які пішли на прорив з оточення, з кров'ю, з потом, прорвалися. Дехто по дорозі ще й росіян повбивав. Пройшли цей гігантський шлях. Зуміли, незважаючи на виснаження, дійти до своїх. Молодці, давайте вам руку потиснемо, герої. А ті, хто підняв руки, здався в полон, тим будемо виплачувати грошові компенсації, проводити реабілітацію. У жодному разі не можна ставитися до всіх, хто перебуває або прибув із полону, з такого погляду.

Кожен випадок має розглядатися індивідуально. Хтось потрапив у полон поранений, контужений, непритомний. У когось проблема зі зброєю, автомат заклинило, взяли в полон. Всякі ситуації бувають. Але одна справа, коли підрозділ останнім веде активну й агресивну оборону, бій, і він змушений здатися. А інша справа, коли йому страшно, і маючи можливість відбити агресію противника, він приймає рішення здатися. Таких випадків, на жаль, дуже багато. За кожним із них потрібно проводити серйозне розслідування. Зокрема й по мені. Чому я, будучи старшим, не зміг організувати оборону таким чином, щоб завдати поразки росіянам або не допустити потрапляння в

полон своїх бійців? Яке право я маю про це говорити, якщо я сам був у полоні.

Мені соромно за те, що я був у полоні. Якщо в мене в житті є сором, це один із найсильніших. Навпаки, у державі, у суспільстві таку політику ведуть, що ти бідний, ти постраждалий, ти жертва. Зі Збройних сил, якщо не хочеш служити, пиши рапорт, тебе звільнять. За власним бажанням, як людину, яка була в полоні. Це неправильно. Навпаки, ці люди мають залучатися якомога серйозніше до участі в бойових діях.

Я був чотири місяці, хтось із моїх бійців довше був, хтось менше. Але все в порівнянні пізнається. Припустимо, якщо брати умови утримання добровольця батальйону «Донбас» і військовослужбовця ЗСУ, у нас набагато було важче. До нас набагато більше застосовувалися фізичні покарання. Це не можна навіть порівняти. Але якщо порівнювати з тим, якими за деякий час стали умови утримання ув'язнених військовополонених у деяких в'язницях Донецької області, зокрема в «Ізоляції», то наше утримання посеред них — легка прогулянка. Мені невідомий випадок, щоб у нас були згвалтовані. Нас не катували струмом, так як зазвичай це зараз робиться, коли прив'язують дроти до статевих органів, прямої кишки тощо.

Багато охоронців лаялися на Стрелкова. Мовляв Стрелков, такий-сякий, купа матів, віддав наказ, щоб ми не катували полонених і не розстрілювали. Розстрілювати ми вас не будемо, катувати сильно не будемо, а от по зубах отримаєте. Я потім дізнався, на той момент він уже не був на посаді й відбув до Москви. Але рівень його авторитету зберігався, вони не бажали проявляти надмірну агресію. А просто побиття до втрати свідомості постійні, тортури безсонням, голодом, ще чимось, це не рахується. Якихось витончених знущань на той момент до

моїх конкретно бійців здебільшого не застосовували. Але ставлення до бійців «Донбасу» було як до головорізів.

Перший день ми були в російських десантників, це за Іловайськом, у полі. Потім вони нас передали сепаратистам. Якщо не помиляюся, це були добровольці Мотороли, такого сепаратиста вже покійного. І були ми перевезені вже в будівлю СБУ, вулиця Щорса, 62. Моя «улюблена» будівля, Донецьк. Хочу туди бомбу направити якусь велику. І ми сиділи у підвалі. Було дуже «романтично», тому що все було забито особовим складом. Я перший, по-моєму, місяць чи півтора взагалі спав, сидячи на стільчику. У мене так по ребрах кулаками пройшли, що я лежачи не міг дихати. «Найромантичніше» було, це каналізація, яку в кількох кімнатах прорвало і залило фекаліями все по щиколотку. І ми там жили, дихали, періодично намагалися кудись вичерпати, воно назад заливалося...

Загалом, було кумедно. І зараз легко це все згадувати, тому що ти вийшов живий, без серйозних тілесних ушкоджень. У мене був чудовий боєць зі Львова, він теж давав весь час інтерв'ю. Посміхався, всі говорили, молодець, як він реабілітувався швидко. Але не всі знають, що якраз він швидко не реабілітувався, він уже помер. І на ньому це важко позначилося, дуже важко. Коли людина виступає і при цьому посміхається, і розмовляє про свій досвід з гумором, це абсолютно не значить, що їй не було завдано серйозної психологічної травми.

На початку було важкувато, а з часом усі бранці облаштувалися. Великі кімнати без дверей, забиті людьми мов оселедцями. Потім значну частину бійців перевезли в Іловайськ на примусові роботи — відновлювати зруйноване житло місцевих мешканців, розмінювати і так далі. До речі, ми цього не робимо, у нас купа російських військовополонених, які чомусь не займаються ні розмі-

нуванням, ні відновленням, чи хоча б обладнанням наших артилерійських позицій. Росіяни успішно застосовували це ще у 2014 році, зокрема з моїми бійцями, ніхто за це досі не відповів.

У Донецьку залишилося 20 із чимось осіб, наскільки мені пояснили, у них був список осіб, схильних до саботажу. Я теж там був, ми залишилися аж до звільнення в Донецькому СБУ.

Зв'язку майже не було, за весь полон я рази чотири, якщо не менше, зателефонував. Двічі вартіві дозволили дзвінок під страхом розстрілу. У Мотороли були бойовики, які воювали на той момент уже в Донецькому аеропорту, і вони коли приїжджали на ротацію, їх ставили до нас як на відпочинок. Я був присутній, коли начальник в'язниці інструктував варту, сказав, якщо дізнаюся, що комусь з ув'язнених дали подзвонити, розбиратись не будемо, розстріл просто у дворі.

Допитували мене два сепаратисти. Один із Харкова, один із Мар'їнки. І один із них гострить ножа і каже, мовляв, я сам із Мар'їнки, якщо я дізнаюся, що хто-небудь там воював, я йому цим ножом горлянку переріжу. Я ж, будучи відчайдушним ідіотом, сказав, що я воював у Мар'їнці. Далі кілька хвилин мовчання. Потім далі почав гострити свій ніж мовчки. А другий боєць підходить до мене, дістає телефон, каже, якщо хочеш зателефонувати додому, дзвони. Я кажу, я чув, що у вас там за це розстріл. Він каже, дзвони, поки не передумає. Я подзвонив додому, сказав, що все нормально.

З одного боку, у тих сепаратистів, які були тиловиками і не бачили війни, українські бранці викликали агресію і бажання зайвий раз побити, принизити. Так вони компенсували свою неповноцінність. Вони не воювали, і тут вони принижують полоненого добровольця батальйону «Донбас». Для них це як підняття рангу. А са-

ме ті, хто брав участь у бойових діях, поводитись інакше. Були і такі випадки, могли одразу розстріляти, але якщо тебе одразу не вбили, то ставлення було доволі-таки шанобливе. Навіть якщо могли спокійно побити, покалічити, зламати кістки тощо. Були охоронці, які просто хотіли розім'ятися. Знаєте, людина виходить зранку, гарний настрій, вона випиває чашку кави, викурює цигарку, потім робить ранкову зарядку, приймає душ. Деякі охоронці діяли так само — гарний настрій, треба сьогодні когось покалічити, когось ніжку зламати, когось ручку, когось ребра відбити. Це піднімає тонус, самопочуття, і взагалі сприяє духовному збагаченню.

Я часто був на допитах. Мене хотіли завербувати, як і багатьох. Пояснювали мені, наскільки дика київська влада, «хунта» тощо. Були і росіяни, розмовляли. Були навіть із мого училища військового. Запитували мене, мовляв, як ти міг, ти ж нормальний хлопець?! Був помічник Захарченка, їхнього ватажка. Був міністр оборони, Кононов, по-моєму, позивний «Цар». Він, до речі, мене навіть із своєю донькою познайомив. Потім розстріляти хотів. Казав, ви ловіть його, а то я його зараз застрелю. Напевно, занадто нахабно з ним розмовляв. Був охоронець, котрий казав, мовляв, у тебе ж російський генофонд, ти російською говориш чистіше, ніж наші в Донецьку.

В якийсь момент я вже готовий був вдатися до крайнощів, ми всерйоз обговорювали втечу на Новий рік. У нас суперечка вийшла, кого з охоронців убивати, кого ні, тому що там були охоронці, які до нас ставилися майже... Тут можна застосувати слово «по-людськи». Зрозуміло, що ворог, але вбивати їх не хотілося. Ми вирішували, як зробити так, щоб не вбивати, а зв'язати.

Я не знаю, здійснили б ми втечу, чи ні. Все залежало від того, чи виводили б нас на прогулянку, чи вживали б алкоголь охоронці на Новий рік. Багато факторів.

Але 26 грудня основна маса пішла на обмін, якраз перед Новим роком. Ми ж цього не знали.

Одного разу дійшло до того, що я оголосив голодування. Нам прислали допомогу продовольством — чи то «Червоний Хрест», чи ще хтось. Крім кашки, наскільки я пам'ятаю, там була халва, кілька шматочків. І охоронці забрали це в нас. Кажуть, це голодуючим дітям Донбасу. Забрали, самі пішли їсти. І мене переклинило, я сказав, що взагалі їсти не буду. Їм було однаково. Надовго мене не вистачило. Занепад сил був страшний. Я відчував, що мені важко спускатися, щоб у туалет сходити. І до мене підійшов побратим і каже, я думаю, що в тому стані, який у тебе, Лермонтов, вони нічого з тобою робити не будуть, але рано чи пізно, якщо ти не припиниш голодування, це все позначиться на нас — фізично. І тоді я вже поступово вийшов із голодування.

«ВБИТИ ЯКОМОГА БІЛЬШЕ РОСІЯН І ЗАЙТИ У ЦЕНТР ДОНЕЦЬКА»

Моя мотивація — бажання вбити якомога більше росіян і сепаратистів. І тих, хто їм допомагав на території України. Коли ми повернулися, ми побачили, що нікому діла немає ні до цієї війни, ні до Донбасу, ні до загиблих. Що тут якісь домовленості з росіянами, загравання з сепаратистами. Що ніхто не збирається звільняти Донецьк. Про Крим взагалі всі забули. Це було найважче. Я побачив у Львові маршрутки з написом «На Москву». Не на Москву наступаємо, а на Москву відвозимо робочу силу. Побачив російський прапор у Львові, недалеко від Личаківського цвинтаря на консульстві. Я розумію, що консульство. Але чому прапор досі ніхто не зірвав або не спалив?! Для мене це було дико. І ходять люди, розмовляють українською, на відміну від мене. Багато з них співають український гімн, люблять носити вишиванку. А їхні сусіди їдуть до Москви на заробітки.

Я з похорону приїхав. Це вже 2020 рік. Заходжу в Костянтинівці в перукарню, і я бачу, як якісь співаки, Потап, Настя, виступають у Москві. А я вже за цей час стільки втратив побратимів. Справжніх бійців, воїнів. «Донбасівці» — це мої бійці, моя сім'я. Я бачу, як вони виступають. І все нормально. Усе добре. А зараз, до речі, 2025 рік, я йду Києвом і бачу цих зрадників. Настю, якщо не помиляюся, яка зараз у метро красується на всіх плакатах. Замість того, щоб бути під судом і арештом.

Це стосується величезної кількості людей. В Україні сотні тисяч чоловіків за час війни, а війна розпочалася, повторюся, у 2014-му, їздили в Росію на заробітки і вклали гроші в розвиток російської економіки. Треба підняти ці списки. І на фронт, будь ласка, нехай кров'ю спокутують провину — вони зрадники. Так само треба прибрати всі плакати із зображенням тих, хто в Росії виступав.

Ви уявляєте моє самопочуття, коли я це все бачу по приїзді до Києва, коли ми ще не всі тіла бійців поховали? Тут незрозуміло, що коїться, яка війна? Про що йдеться? У мене прямо на Майдані нервовий зрив був. Абсолютно твереза людина. Я коли все побачив, мене забирали звідти.

Потім був позитив. Міністерство оборони, Збройні сили неофіційно дали добро, що якщо ми сформуємо новий батальйон, ми будемо ударним підрозділом, будемо першими у звільненні Донецька. Для мене це принципово, зайти в центр Донецька. І ми тоді пішли з «Донбасу», НГУ, і створили свій 46-й батальйон «Донбас-Україна». Дуже багато сил вклали, енергії. Хотілося вірити, що нам дадуть штурмувати Донецьк.

І навіть свого сина я зі школи забрав, йому було 16 років, у 10 класі був. Навесні 2015 року я дав йому в руки автомат, гранатомет. У бойових діях він участі не брав, але службу ніс не гірше, ніж інші бійці. Окопи копав, на полігоні постійно займався. Йому було важко. Орієнтов-

но ми планували в листопаді 2015-го йти на Донецьк, є велика ймовірність, що Збройні сили нас не підтримають. Не всі такі божевільні, як я або деякі інші «донбасівці». А якщо не підтримають, то ми там у Донецьку залишимося. До центру ми, може, й дійдемо, але назад точно не вийдемо. А я йому сказав, що ти підеш із нами, підеш не просто з «Донбасом», ти підеш зі мною в перших рядах, тому що ти мій син, ти повинен показувати всім приклад.

І багато хто писав, що я божевільний, адже це хлопчисько 16 років. Я кажу, тоді дайте мені інших добровольців, дайте мені тих, хто готовий штурмувати Донецьк. Дасте дорослих мужиків? Чи вони у Москву на заробітки поїхали? Не дасте. Ось мій син. Більше нікого. Займався він серйозно, я пояснив, що, чим краще будеш займатися, тим більше шансів, що виживеш. Хоча шансів мало. 90% особового складу, найімовірніше, загинуть одразу ж у перші дні штурму Донецька.

Але усе вирішилося дуже просто. Коли ми сформували батальйон, влітку 2015-го нам дали зрозуміти, що на Донецьк ми вже не йдемо. Така програма вже не стоїть на порядку денному. Сідайте в окопи на Луганщині й дивіться в бік ворога.

Тому в 2016 році я чесно сказав, що я рік дослужу, щоб не кидати батальйон. Я був начальником штабу. І ось рік минув, і я звільнився. Це була моя остання в житті спроба досягти чогось в Україні законним шляхом. Більше я такого не повторю. Але повторив. Пішов у 2022 році в ЗСУ знову.

Я думав, що важко в полоні. Хтось про їжу мріяв у застінках, хтось — доторкнутися до жінки, хтось, щоб не били, тому що боляче було. У всіх по-різному було. А я мріяв просто вийти в місто, але вже після перемоги. Перше завдання — це помста, убити якомога більше ворогів. А друге — вийти в місто і просто подивитися на вогники.

Вогники світяться. Я досі, коли Києвом іду ввечері, я весь час дивлюся на вогники. На мене вони діють, як на дитину маленьку: «О, вогники!.. Уявляєте, я вийшов із полону!»

Я не мився 4,5 місяця, не бачив сім'ю. Я залишився живий. Сім'я — син, донька, дружина в Дніпрі. Мене друзі садять у вагон. Я їду, їду, їду. Дніпро поруч. Під'їжджаю до Дніпра. Про що думає людина, яка не бачила сім'ю? А я думаю, як знайти математика хорошого, такого, щоб розрахував, скільки потрібно солі, щоб, коли ми зруйнуємо Донецьк до чортової матері, засипати його. Щоб на цьому місці кілька сотень років нічого не росло. Уявляєте, який рівень у мене ненависті був. Це не дуже гарна річ для здорового глузду. І після цього я приїжджаю в суспільство, де на мене дивляться як на інопланетянина, на ідіота, напівбожевільного. І в Збройних силах на мене теж так дивляться.

Я прагнув одразу на фронт. Спочатку хотів у Донецький аеропорт поїхати. Потім пішла мова про те, щоб створити 46-й батальйон, я включився в роботу. Я реабілітацію не проходив, і це відбилося негативно, зокрема на моїй поведінці, психічному стані. Я багато бився, бив усіх. Я себе погано поводив і цим не пишаюся. За багато речей мені соромно. У мене вдома, у моїх бійців обшуки проводилися. А мені потрібно було звільнити Донецьк. Зайти в Донецьк, штурмувати Донецьк.

«Донбасівець» — зразок для України. Ти маєш бути прообразом майбутнього України, прообразом громадянина України. У всякому разі, така в нас була ідеологія. І ти маєш показувати приклад, ти не повинен споживати алкоголь, наркотики взагалі забудь. У нас навіть розглядали питання, щоб за матюки карати. Його не ухвалили, але розглядали. Ти маєш бути кришталево-чесним. Деякі зарплату відмовилися отримувати. І те, що я міг спокійно пробачити бійцю ЗСУ, я не міг пробачити «донбасівцю».

З точки зору закону я скоював злочин, з погляду добровольця діяв адекватно. З погляду людини, яка вкрай ненавидить російських окупантів, я взагалі шкодую, що я деяких не вбив. І як показує практика, все-таки я маю рацію. Якби ми почали з ними розправлятися у 2014—2015 роках, з внутрішніми ворогами, напевно, не було б такого захоплення території і такої кількості поплічників окупантів, як зараз. А, на жаль, їх багато. І коли я вогнем свого гранатомета чи гвинтівки снайперської псував настрій росіянам, мені десь на тиждень легше ставало. Я ходив задоволений, я міг пісні співати. Мені було так добре. А через тиждень усе, мені потрібно ще. І що б я не робив на той момент, у мене було постійно відчуття незадоволення — я зробив мало, я стріляв мало, я вбив мало. Мені треба більше, щоб вони нарешті зрозуміли, що таке битися проти українців.

Але проблема-то була в іншому. Проблема в тому, що свої мені в'язали руки. Мені ж доводилося між двох вогнів бути. Битися з росіянами і ховатися від прокуратури, тому що на той момент це не були популярні заходи — активно вести бойові дії. Перемир'я було. Не було бажання битися з ворогом, у тому числі в Збройних силах України. Я говорю не дуже популярні речі, але я маю право це говорити. Я на війні від самого початку, 10 років. Усі говорили про мир. А Служба безпеки України стверджує, що я взагалі тут іду проти політики партії уряду і українського народу, стріляючи в росіян.

І раптом 24 лютого 2022 року уся Україна прокинулася в жаху. Хтось очікував початку війни, хтось ні. Єдина людина, хто прокинувся з посмішкою в Києві, це я. Мені було так добре. Уявляєте стан людини, яку довгі роки переконували, що вона ідіот, яка сама вже стала думати, що вона ненормальна, схиблена на війні. Яка російська агресія? Можна подивитися мої відео за 2015 рік, за 2016-й, навіть у ютубі. Я говорю про російську агресію майбутню,

про те, що росіянам не можна вірити, що рано чи пізно обдурять і почнеться нехороше. І раптом виявляється, що я-то якраз нормальний, той, якого у в'язницю намагалися посадити, удома обшуки були тощо. А всі навколо ідіоти. І вони в жаху. Я з цією посмішкою ходив, до речі, навіть коли вже боронили Київщину.

Зараз багато хто героїчно воює — з точки зору народу, з точки зору їхніх командирів, з точки зору їхніх шанувальників. З моєї точки зору, вони всього лише кров'ю і потом спокутують свою провину за те, що не пішли воювати на початку війни. Це можна було припинити ще в 2014 році. Я не беру молодь, тих, хто ще до школи тоді ходив. Я не беру тих, у кого був стан здоров'я. Це знову індивідуальний випадок. У мене воювали бійці, у яких по четверо, по п'ятеро дітей. В одного з них кілька дітей залишилися сиротами. Таких у мене було багато. І вони не говорили про те, що в них діти чи здоров'я. Безногий боець у мене на передовій по багнюці, по бруду повзав із кулеметом, стріляв. «Вінниця» позивний. Теж сім'я, діти.

Мало того, це образа таким добровольцям, як я. Тим добровольцям «Правого сектора», «Азова», «Айдару», «Донбасу», які ще з 2014 року говорили про те, що росіянам вірити не можна. Говорили про майбутнє російське вторгнення. Тому що коли ми про це говорили і переконували населення України вжити заходів для захисту країни, на нас показували пальцем, намагалися навіть посадити до в'язниці. А коли Путін їм про це сказав, вони взялися за зброю нарешті. Тобто думка російських офіцерів і Путіна для них важливіша, ніж думка їхніх бойових побратимів, ніж думка їхніх добровольців українських. Якби ми, звісно, зараз із такою ганьбою не відступали, було б простіше. Але я б із вами не розмовляв, якби ми не відступали. Якби був контрнаступ, або хоча б активна оборона, я б ніколи не звільнився.

ОЛЕКСІЙ СТРЕБКОВ

1979 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(МІСТО ДОНЕЦЬК).

ЗДОБУВ ОСВІТУ В ДОНЕЦЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ,
ЗАКІНЧИВ БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ.

З 2014 РОКУ — ДОБРОВОЛЕЦЬ, ОФІЦЕР
УПРАВЛІННЯ 12-Ї БРИГАДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ
СПЕЦПРИЗНАЧЕННЯ «АЗОВ».

ЗАРАЗ — ОФІЦЕР УПРАВЛІННЯ
1 КОРПУСУ НГУ «АЗОВ».

РОДИННА ГІЛКА СЯГАЄ КОРІННЯМ ДОНЕЦЬКИХ СТЕПІВ

Класичне донецьке дитинство — батько шахтар у другому поколінні, 42 роки підземного стажу. Мама працювала на великому підприємстві легкої промисловості, поки воно не припинило свою діяльність в буремних 1990-х. Бабусі й дідусі також проживали в Донецьку. Я вважаю свій рід корінним донецьким, бо одна з його гілок уходить щонайменше у XVIII століття, у ті часи, коли на цих землях ще не було Донецька і навіть Юзівки.

Саме ця гілка походила з донецького степу. Бабуся була 1927 року народження, і вона була абсолютно українськомовна, ніколи не переходила на російську. Мама також була українськомовною. Вона народилася в 1951 році в місті Сталіно (що потім стало Донецьком). Мама настільки не знала російської, що, коли пішла в перший клас, плакала, тому що абсолютно не розуміла, про що йдеться. Навчання було російською, і вона отримувала погані оцінки через «неуспеваємость». Людина родилася в своїй родині на своїй землі, але не могла отримати навчання своєю мовою. Дітей ламали, в них не було іншого вибору, крім як переходити на нову для них мову. І школу мама закінчила вже з золотою медаллю.

Мій дід народився в селі на узбережжі Азовського моря неподалік Мелітополя. Рідні по батьковій лінії прийшли сюди в момент розкулачки з Воронежської, Курської областей, і були українськомовними частково. На донецьких рудниках можна було отримати якийсь притулок, і там не дуже вимагали документів. Можна було піти зі свого села, уникнувши розкулачування, якось вижити і прогодувати родину. До мого прадіда Андрія, який меш-

кав у Воронезькій області (село Голосновка Семилукського району), вночі прийшов кум і сказав, що завтра будуть тебе розкулачувати. За ніч дід посадив на підводу свою малолітню дитину, вагітну дружину, і пішки декілька діб вони добирались до донецьких рудників. І ця родина також була, наскільки я знаю, україномовною. Та потім перейшли на російську, і їхні діти спілкувалися російською. Перша моя бабуся, котра з донецького степу, місцева, лише раз в житті я по її реакції побачив, що вона обурливо ставиться до людей... З боєм і обурливо. До тих, які перейшли на російську, тому що так було простіше пристосуватись у радянському суспільстві.

Я ріс в одному з донецьких мікрорайонів, наповненому дев'ятиповерхівками, школами і дитячими садками. Закінчив середню школу, вступив у Донецький національний університет, біологічний факультет, який закінчив у 2001 році. І до 2014-го я жив у Донецьку, там народилися мої діти.

НЕВІЙСЬКОВІ ЛЮДИ, ЩО ТРИМАЮТЬ ФРОНТ

На той час я працював на підприємстві й був у постійних виробничих відрядженнях, їздив по Україні. Коли почались події 2014 року в Донецьку, ми дочекались, поки діти закінчать навчання й отримують табелі, і дружина з ними виїхала на Полтавщину. Звісно, не думали, що це буде аж так надовго, хоча й розуміли, що не закінчиться скоро.

Вже на Полтавщині на вулиці зустріли грузина, розговорилися. І ми кажемо: «Ми з Донецька. Зараз ось тут поки живемо, сподіваємося повернутись назад». Він на це: «Я от в 2008 році вимушено покинув Грузію, і я розумію, що це дуже надовго». І з нами вийшло так само. Я ще

до середини літа 2014-го по роботі перетинав блокпости в Донецьк, заїжджав на Луганщину. На початку березня 2014-го я навіть був у Криму по роботі, і трохи спілкувався зі співробітниками, дивувався їхній позиції. В середині літа 2014-го я востаннє виїхав з Донецька, і вже по тому долучився до добровольчих підрозділів.

Я взагалі людина дуже невійськова, маю педагогічну освіту. З 2001-го після отримання диплома до 2014-го я працював у сфері торгівлі. Коли почались події в Донецьку, багато донеччан пішли до військкоматів, щоб долучитись до сил опору. Але нікого, звісно, нікуди не залучили. А списки тих, хто приходив під військкомат, потім були передані окупаційній владі, наскільки мені відомо, і ті з них, хто не виїхав, були «зачищені».

Будучи у відрядженнях влітку 2014-го, я ходив у військкомати в Хмельницькій і Вінницькій областях, але мені казали: «Ви з донецькою пропискою, то ідіть в донецький військкомат. Ми вам нічим допомогти не можемо».

Я «визрів» після Іловайської трагедії, зрозумів, що не можу стояти осторонь. Підійшов до знайомих волонтерів, кажу: «А є якісь контакти?» Вони кажуть: «На даний момент ми допомагаємо тільки одному підрозділу. Це “Азов”. Але ж там, ти ж розумієш, “нацисти”, “фашисти”». Вони жартома це казали, але додаткова загроза у тому, що якщо ви потрапляєте в полон, то там з вами не будуть розмовляти, це означає одразу страту. На той момент мені вже було байдуже. Просто на те, що відбувалося, хотілося якось повпливати. Вони дали контакти, я пройшов співбесіду. 1 вересня 2014 року я взяв маленьку паузу, щоб провести дітей у нову школу, а 2-го зранку я вже був у місці призначення, де розпочалось моє тренування, а потім і служба.

У 14-му році ми охороняли східні околиці Маріуполя і здійснювали вилазки в сіру зону. Тоді фронту не було як такого, і сіра зона була дуже розмитою. Росіяни могли підходити до Маріуполя. Відомий мікрорайон Східний, він оточений просто дорогою асфальтованою, і за ним починаються поля. Російські ДРГ підходили впритул до дев'ятиповерхівок, до цієї дороги і полів. Ми виставляли охоронні рубежі трохи глибше, організували, наскільки могли, лінію оборони і тримали її.

Після того, як Російська Федерація і її найманці-коллаборанти з «градів» обстріляли Східний, де загинули місцеві жителі, розпочалось планування наступальної Павлопіль-Широкинської операції, що дала змогу відсунути ворога приблизно на 20 км від Маріуполя. Це унеможливило артилерійський і реактивний обстріл мирних жителів, тоді ж звільнили п'ять населених пунктів. Це були часи, коли українські підрозділи потрапили в оточення біля Дебальцевого. Ми таким чином відтягнули сили росіян на Маріупольський напрямок і дали трохи більше можливості в часі, в силах, в засобах для українських військових, щоб той котел не закрився набагато швидше, ніж це сталося.

Це також стало важливим психологічним переламом. Тому що до Широкинської операції українська армія не відчувала якихось перемог. Були втрачені території. Зауважу — зі Слов'янська група Гіркаіна вийшла у Донецьк вільно, без боїв, трасою. Вони зайняли мільйонне місто, щоб не воювати в оточенні у меншому місті — бо його б не втримали. З боями відсування ворога з населених пунктів (декількох) — це було вперше, наскільки мені відомо. Також силами добровольців був відбитий Маріуполь улітку 2014-го. Після того це були провальні речі,

як Донецький аеропорт, Дебальцеве. Тобто це були втрати і втрати. Дезорганізована на той час українська армія втрачала на морально-психологічному рівні, навіть віру в те, що вона може протидіяти російській армії. Тому ця операція мала не тільки тактичний, оперативний успіх, але й успіх символічний, що ми можемо, ми повинні воювати й звільняти наші території.

Спершу «Азов» як добровольчий батальйон був оформлений в системі МВС України як окремий підрозділ міліції, це відбулося ще в травні 2014-го. А наприкінці року нас перевели в підпорядкування Національній гвардії. Завдяки цьому ми змогли отримати більше озброєння, у нас з'явилась артилерія, танковий підрозділ. Ми змогли розширити «штатку» і свої спроможності. Ми знаходили інструкторів, вирощували інструкторів всередині структури. Бо серед тих, хто приходив у підрозділ, якесь відношення до воєнної справи мав може один на десять. І це не завжди були фахівці належного рівня.

Людина, яка пройшла строкову службу, наприклад, в нульових, вона точно не ставала фахівцем військової справи. Це така «великолепная епоха» розкрадання і насміхання над власною армією, наслідки якої ми відчуваємо до сьогодні. На нас у Маріуполі з літаків Ту-22, які Україна передала Росії, падали ті ж ракети, які Україна передала Росії. Жодна посадова особа, яка здійснила цю передачу, так і не отримала ніякого покарання. Що ми за це отримали? Меморандум?..

Десь половину потреб перекривала держава через Національну гвардію, решту забезпечили волонтери. Волонтери — це величезна рушійна сила, яка забезпечувала нас усім, від шкарпеток до дорожнього тепловізійного обладнання.

КОЛИ РІЗНІ ЛЮДИ ДИВЛЯТЬСЯ В ОДИН БІК

Там було не до адаптації. На той момент ми йшли не для того, щоб адаптуватись до підрозділу. Ми йшли, щоб якомога швидше потрапити «на нуль» і вбити першого росіянина, який прийшов на нашу землю. Ми були настільки згуртовані в цьому, і всі дивилися в один бік. У одній кімнаті могли проживати люди будь-якого віку й досвіду. Могла бути людина, яка не отримала й повної середньої освіти, а поруч та, яка вільними вечорами вивчала арабську мову, одну із сімох, які знала вже на той момент.

Це унікальне явище, коли нація єднається перед великою загрозою. Коли я пройшов співбесіду, мені сказали: «Дивись, отут у нас всілякі наїдки, печиво, чаї, кофей. Отут ліжка вільні, але от кращі там. Отут у нас лежать гроші, якщо треба, бери скільки треба». Мені все це було дивно.

І турбота волонтерів мене дивувала. До того моменту я знав, що для того, щоб нагодувати свою дитину і себе, мені треба заробити гроші — іншого шляху немає. У мене ламалось внутрішнє «я», коли я нічого ще не зробив для захисту держави, а мене вже безкоштовно годують.

А ще нас потім здивувало, коли за декілька місяців після оформлення нам роздали по 4000 грн! Ніхто ж не очікував, що нам ще й платитимуть.

Коли я ще їздив у Донецьк влітку, виїжджав звідти маршруткою. Спершу проїхали блокпости орків, потім проїхали величезну колону української техніки. Це була чи одна бригада, чи зведені декілька бригад. Ми проїжджали цю колону багато-багато кілометрів, може, 15-20. І я радів, що я знаю ворожі блокпости, скільки кацапів сидить в тому Донецьку приблизно. Ми бачили ті їхні

сили і засоби. Я розумів, що цієї техніки вистачить не те, щоб Донецьк звільнити — її б вистачило повністю зачистити все, що завгодно. І було таке піднесення, що все буде нормально, Донецьк буде зараз звільнений. Оця колона просто проїде той блокпост, на якому стоїть місцева алкашня, за ними стоять «оплотовці», підготовлені бойовики, але вони ж такі — напівцивільні, напіввійськові, і можливо, деś трохи далі сидить кілька кацапських кураторів. Тобто це було не питання зайти в Донецьк. Але було політичне рішення, і Донецьк не був звільнений. Оце було величезне розчарування.

Після Іловайської операції я вирішив, що не можу стояти осторонь. До того я розумів, що я людина невійськова, у мене нема ніякої підготовки, не найкраща фізична форма. Коли я пробував ще в травні записатись у батальйон «Донбас», я подав заявку, мене відхилили після того, як запитали, чи можу я вести бойові дії, чи маю досвід і чи є у мене моя зброя. Але коли я в новинах бачив, як воюють і 18-річні, і 60-річні, і худі, і товстезні люди, я для себе вирішив, що якщо вони можуть, то, мабуть, і я хоч щось та якось зможу зробити.

Після Іловайська я відчував, як і більшість тих, хто йшов разом зі мною, що, поки ми пройдемо якесь навчання, кудись долучимось, ми не встигнемо повоювати, що от зараз вже все закінчиться. На жаль, вже 11-й рік, як нічого не закінчилось. Але віра в те, що це все можна закінчити, була величезна. Якщо невеличкі загони добровольців могли щось робити, якщо вмикати мозок і правильно застосовувати свої сили, то...

«Азов» звільнив Маріуполь. Невеликими силами, до однієї роти. На периметрах Маріуполя стояли інші військові частини, регулярні, які повинні були здійснювати фільтраційну роботу. Якщо терористи, злочинці по-

кидали ці території, вони повинні їх були там затримувати, не пускати підкріплення, якщо б воно висунулось. А все, що залишалося в Маріуполі, силами «Азову» було захищено.

Влітку 2015-го нас вивели з Широкиного. Ми відновлювались, тренувались на полігоні, а потім намагались нас залучити для стояння на блокпостах, бо не знали, чим нас зайняти. Після того ми брали участь у бойових діях — більше стабілізаційних, у стримуванні лінії оборони. Бо були вже Мінські домовленості, які унеможливлювали просування українських військ. Тому активних бойових дій не велось. Ми були залучені до протидесантної оборони на Азовському узбережжі, тобто утримували лінію від диверсійних розвідувальних груп узбережжя, охороняли Маріупольський порт, причальні конструкції. Пізніше, в 2019-му, ми були на Світлодарській дузі, вийшли туди батальйонно-тактичною групою і десь до 9 місяців, здається, своїми силами і засобами утримували цю ділянку фронту, навіть у тактичному плані поліпшували наші оборонні позиції. Після цього нас вивели, ми відновлювались, тренувались, наращували спроможності аж до лютого 2022-го.

«НЕБЕЗПЕКА ВЖЕ ДЗВЕНИЛА У ПОВІТРІ»

За декілька днів до повномасштабного вторгнення ми вже перейшли на казармений режим. Люди відзивались з відпусток, з відряджень, ми максимально стягували свої сили. Напередодні навіть ми розвернули інформаційну кампанію, щоб відізнати своїх ветеранів через процедуру швидкого оформлення. Дехто встиг відгукнутися. Також напередодні у Маріуполі з зими 2022-го проводили навчання для місцевого населення. Тобто ми навчали людей мінімальним основам тактики, велику

увагу приділяли навичкам із тактичної медицини, щоб люди собі або своїм близьким могли надавати домедичну допомогу.

Ворог накопичував сили на наших кордонах трохи менше року. Будь-хто розумів, що це не для того, щоб полякати. Межу «полякати» вони перейшли, десь у кінці літа 2021-го. Після того вже було зрозуміло, що на ті сили і засоби, які стягуються на кордони України, витрачають дуже багато сил, щоб потім просто це розтягнути. І небезпека буквально вже дзвеніла у повітрі.

У мене був собака, і я за дві чи три доби до повномасштабного вторгнення вивіз його з Маріуполя знайомим. Він, на жаль, ще на окупованій території, і немає можливості його забрати. Вже майже три роки я зрідка бачу відео та фотографії з ним. Але собаку ми врятували.

У мене була впевненість, що росіяни захочуть це зробити 23 лютого. На день «славної советской армії» розпочнуть вторгнення в Україну. Я дуже хвилювався в цей день. Але це, мабуть, був перший день за останні місяці, коли я з легкою душею ввечері 23-го вимкнув телевізор і пішов відпочивати. Тому що не спрацювала ця дата, і попереду бездоріжжя. Зараз під час повномасштабки, мабуть, більшість населення розуміє, що наступальних дій чекають або в морози, коли вже ґрунт застиг, або влітку на суху погоду. І ввечері 23-го я лягав з думкою, що попереду весна, якщо вони зараз не атакували, вже не варто чекати до просихання доріг десь у травні.

У мене була власна квартира в Маріуполі за 300 метрів від моєї бази, від військового містечка. І тому я дозволив собі залишитись на ніч вдома. Тривожні рюкзаки зібрані, броня в машині під під'їздом. Ми були вдома з дружиною, це була остання ніч, коли ми були вдома. У мене

дружина на той момент долучилася до війська. Від прильотів ми скотилися з ліжка, схопили рюкзаки і побігли на базу. Під під'їздом зібралися перелякані люди: «Що нам робити?» Я кажу: «Якщо є можливість, вивозьте родини з Маріуполя. Якщо ні, тоді облаштовуйте підвали».

Далі ми побігли. Перші прильоти приходились не по військових частинах, а по об'єктах цивільної інфраструктури міста. Лягало по приватному сектору. В перші дні якраз вони знищили електричні підстанції, зв'язок поклали, розбили водоканальні насосні станції. Тобто створювали гуманітарну катастрофу абсолютно свідомо.

Ми майже добігали до частини. Ще прильот. Залягли, але одразу підірвалися, далі побігли. Чоловік у приватному секторі запитував: «А що мені робити? А коли це закінчиться?» Я кажу: «Це тільки починається». Потім бачив його будинок, вщент розбитий. Що з людьми сталося — я не знаю.

Потім дружина залишилась у військовому містечку, на так званій «школі» в Маріуполі. Я за наказом свого командира перемістився в ядро, на вулицю Нахімова, і там допомагав нашій кадровій службі здійснювати прийом і оформлення наших колишніх військовослужбовців і просто цивільних громадян, які долучалися до оборони міста.

ФОНТАНИ ЗАМІСТЬ УКРИТТІВ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ПРОГРАШ

Поки пересування по Маріуполю було ще якимось чином можливим, люди приходили. У перші дні це був максимальний наплив, а потім, звісно, цього ставало все менше й менше. Хтось встигнув виїхати, хтось вже не виходив зі сховищ, а хтось таки долучився до якихось підрозділів.

У перший день обстрілу люди пішли і до військкомату. Їм сказали: «Добре, зараз ми все організовуємо. Приходьте завтра. Завтра все буде просто, всіх швиденько оформимо». На завтра двері військкомату вже були зачинені і, я так розумію... керівництво, командування військкомату, мабуть, саботувало його діяльність. І люди на наступний день вже прийшли під зачинені двері. Люди просто ходили містом, перепитували один одного, збивалися в групки і шукали якісь підрозділи, куди б вони могли долучитись.

Я чергував, поки можна було, на КП військової частини. Я не проводив співбесіди, але фільтрував людей які могли й хотіли долучитись до нас. Приходили навіть люди з інвалідністю: «Я ж можу хоч щось робити, хоч щось подавати». Кого могли, долучали.

Приходили волонтери, питали: «Що вам треба?» Привозили наїдки, напої, готували «коктейлі Молотова», пляшки стягували — все, що могли, стягували.

У сусідньому дворі, буквально в 60 метрах від нашого КП, було бомбосховище. Старе радянське бомбосховище, яке розраховане, мабуть, якраз на мешканців кварталу. Воно було в жахливому стані. Туди не заглядав, мабуть, останні років 30 ніхто, окрім алкашів. Сире, брудне, там не було ані води, ані світла. А це Маріуполь, який вже 8 років на той час був у зоні бойових дій. Певний час мешканці ще бігали в укриття. Ми заохочували їх ховатися від обстрілів, забезпечували їх водою, бо її вже не було на той час. Потім вже втомились бігати. А потім будинки стали ці розбивати. Але я запам'ятав розмову, вони самі усвідомили, що на минулі вибори мера міста їх знову «купили» на красиві фонтани. Адже Маріуполь дуже змінювався, він ставав красивим, привабливим, цікавим. Але я казав їм, і вони погоджувалися — скільки коштує один

фонтан, і скільки вартує організація бомбосховищ для населення. І коли люди бігали під російськими бомбами, то прозрівали. Бо на ту мить їм потрібен був не фонтан, а генератор, лампочка і запас води.

Коли потік охочих долучитися до війська зменшився, а поїздки по місту стали неможливими, то з іншими оборонцями я перейшов на територію «Азовсталі», звідки потім виїжджав на бойові завдання.

Завдання були різні. Спочатку я так само допомагав заступнику командира «Азову». Потім долучався безпосередньо до бойових завдань у Лівобережному районі. Там я і організовував, і здійснював оборону, провів там кілька тижнів. На декілька діб я повернувся в «Бастіон» — бункер, де знаходилось управління. Після того мене попросили з'їздити почергувати буквально на одну ніч, мовляв, на такій-то локації людей бракує. Я кажу: «Що з собою треба взяти?» — «Та нічого. Візьми зброю, енергетик, щоб не заснути, і все». Військові, які не вчора в армії, розуміють, як це все відбувається. Тому я взяв всі свої речі, поїхав, і, в принципі, на тому місці я провів наступні 20 діб.

Мене вивели звідти, щоб повідомити, що загинула моя дружина. Я приходив до тями кілька діб.

ТА, ЩО НЕ ЗМОГЛА ЗАЛИШАТИСЬ У БЕЗПЕЦІ

Зі своєю другою дружиною Наталею я познайомився у 2015 році. Прекрасна справжня жінка-українка. Про неї можна знайти у мережі фільм «"Зоряна". Стрічка пам'яті сержантки полку "Азов" Наталії Стребкової». Наталя в 2017 році долучилась до війська. Ми були на той час уже одружені.

Вона приїхала до мене в Маріуполь. За фахом вона була перукарем — першокласним, висококваліфікованим перукарем. Одразу знайшла роботу в Маріуполі, але там все її не оформлювали офіційно, а ми хотіли, щоби це було офіційне працевлаштування. Я запитав у знайомого: «Якщо будуть якісь посади типу діловода в частині, маякни, будь ласка, може, моя дружина підійде, поспілкується». Він каже: «О, а я скоро звільняюсь, і свою дружину забираю. Вона в кадрах працює. Ми вагітні, і ми не хочемо тут народжувати, ми поїдемо додому». І так моя дружина пройшла співбесіду, і в 2017 році стала діловодом служби кадрів військової частини.

Відслуживши, мабуть, роки три, перевелась у перший батальйон «Азову» і там стала спочатку діловодом, а потім сержантом з матеріального забезпечення штабу. Це паперова робота, жінки в цьому більш уважні. Вона дуже пишалася тим, що може приносити користь, що долучилася до війська, чого вона ніяк не очікувала. Дуже старалась, у неї був синдром відмінниці, і вона не хотіла, щоб, якщо вона щось зробить недостатньо добре, це якимось чином кинуло тінь на моє ім'я в підрозділі. Вона дуже відповідально до цього ставилась.

Коли все почалось, вона долучилась до батальйону. Спочатку вона виконувала свої завдання із забезпечення. Але дуже швидко ці посади втратили функціональність, роботи для неї не стало. Її командир прийняв рішення — викликав колишнього нашого військового, і з дружиною вони вивезли мою Наталю за межі Маріуполя в те село, куди ми вивезли нашого собаку. Командир хотів її врятувати, щоб вона була в безпеці. І коли мені це повідомили, вона вийшла на зв'язок, звісно, мені стало легше, я видихнув, що тепер можна не хвилюватись, а спокійно займатися своїми справами.

Пройшло кілька діб. Я списався з нею, питаю, як справи. Вона каже: «Не знаю, як тобі сказати, але я вже повернулась назад». Вона не змогла бути в безпечному місці в такий час. Вона давала присягу, і серцем, і думками все одно була поруч із підрозділом, з побратимами. Не могла повестися так, що всі ті, хто був поруч із нею, продовжують воювати, а вона десь у безпеці.

Потім, коли абсолютно вже не було, що їй робити, розбили їдальню в гарнізоні, дівчата готували на вулиці. Вона долучалась до цих процесів, їсти готувала, і перев'язувала, надавала допомогу. Коли в батальйоні неможливо було забезпечувати прийоми їжі, то був ще такий централізований пункт, де готували для всіх оборонців гарнізону. Це не тільки «Азов» був, а й інші частини. Там готували і розвозили по периметру оборони. Також туди постійні були прильоти, поки не було зруйновано все.

Після того вона долучилась уже до управління, це «Бастіон». Там вона якийсь час також допомагала кухарям і медикам, проводила маніпуляції з перев'язки, з очистки ран, чергувала на медичній радіолінії, тобто передавала повідомлення і вела координацію дій.

Бункер знаходився під чотирьохповерховою будівлею, здається. І ця будівля потроху зменшувалась від влучань артилерійських снарядів, авіабомб і ракет. По ній було влучання пряме і «точок У», і «смерчі» валялись навколо. На той час Московія розконсервувала авіабомби ФАБ-3000, здається, з 1950-1960-х років. Тобто це трьохтонні авіабомби, які вони розконсервували саме для того, щоб розбирати укріплення «Азовсталі» зі стратегічних бомбардувальників «Ту».

15 квітня — чорна сторінка в обороні гарнізону «Маріуполь». Від чергового влучання в бункер вивалило одну

стіну, і загинуло, здається, вісім оборонців. Я знав про пробиття «Бастіону». Я знав, що там знаходилося більше сотні людей, почув, що декілька загинуло, звісно, дуже хвилювався, але сподівався, що в списку немає моєї дружини. У кого не питав, всі казали, що не знають, списків не бачили. І коли мене вивели 19 квітня, я спитав у знайомого кадровика (який досі перебуває в полоні): «З Наталкою все нормально?» Він похитав головою. Таким чином я дізнався, що вона загинула.

Її тіло обміняли. Похована в Києві на Лук'янівському кладовищі.

ТАМ, ДЕ ЗМІНЮЄТЬСЯ СВІДОМІСТЬ

Після смерті дружини мене залучили як офіцера з оперативної роботи у моему батальйоні. Хоча на той час оперативної роботи як такої вже майже не було, суцільне відбивання атак. І люди, які були по периметру оборони, не знали оперативної ситуації і думали, що логістику здійснювати ще можна, просто ніхто не хоче везти їм боєприпаси чи ще щось. А насправді ми, офіцери управління, чекали ночі, витрущували свої рюкзаки максимально, заповнювали їх боекомплектom — залишалось не так багато, це були снаряди на СПГ чи ще щось, і просто серед ночі несли їх на точки. А люди з позицій пізніше приходили і їх там забирали. Так здійснювалася логістика по «Азовсталі» в останні тижні оборони.

Не про все можна розповідати, але були позиції й поза межами заводу. Умови, в яких там хлопці працювали, не передати. Там змінюється свідомість. Ти не живеш тими моральними цінностями, якими ти живеш сьогодні тут, в Україні, яка воює, але яка може помитися, зайти в супермаркет, подивитися телевізор. Смерті там ставали статистикою. Ми абсолютно всі знали, що ми за-

гинемо. І ми просто хотіли якомога більше утримати на собі, забрати з собою. Коли хтось гинув поруч, ти просто враховуєш, що з цього боку підтримки більше не буде, але треба діяти далі. Була купа поранених, які реально просто гниють, і немає змоги їм допомогти. Росіяни декілька разів пробивали також військово-польові шпиталі, і поранені гинули від авіаударів. Ми не могли забезпечити догляду за ними. У нас сил і засобів залишалось дуже мало. Крупного калібру не залишилося. Доходило до того, що ми стрільбу з підствольного гранатомета коригували з БпЛА на батальйонному пункті управління. Тим мінімальним озброєнням, що лишалось, ми намагалися стримувати ворога якомога довше.

Залишалось дуже мало їжі. Можливо, якісь ресурси ще були, що дозволили б нам протриматися деякий час.

На той момент ми не мали календаря, ми не знали дат і днів тижня. Ми виписували на аркуші Д34, Д57 і в кінці був Д86 — це кількість днів від вторгнення. Тобто багато дат просто затерті, ми не вели такий відлік часу. То 15-16-го травня, мабуть, прийшов командир першого батальйону з наради. І повідомив, що є рішення командування, є наказ президента України про збереження особового складу, завершення озброєної оборони гарнізону і здачі в полон заради збереження життя. Як виявилось, здача в полон не є гарантією збереження життя. Після того 16-го числа, здається, перші важко поранені були вивезені. У наступні дні вже організованими групами люди виходили.

У ПОЛОН ІЗ ПІСНЕЮ

Я вийшов в останній день здачі. Це було 20 травня. Ми виходили групами з власною стрілецькою зброєю. За домовленістю, ми мали її передати. На виході

нас зустрічав, я так розумію, полковник управління розвідки української. Він кожному тиснув руку і дякував за оборону. Далі ми проходили і віддавали свою зброю. Я не можу сказати, чи все ж таки ми передали її українській стороні, чи російській. У росіян стрілецької зброї вистачить ще на декілька світових воєн, не думаю, що вона їм була дуже важлива. Але і ми перед здачею псували зброю таким чином, щоб виглядала вона цілою, а використати її було неможливо.

Коли ми виходили, було багато спецпризначенців московських. Всі заховані за балаклавами. Багато хто намагався нас знімати на камери, на мобільні телефони. Я коли виходив, наспівував «Червону калину». Потім обшук, потім посадили в автобуси, потім зайшов представник «Червоного Хреста» з перекладачем, ми заповнили мінімальні анкети: прізвище, ім'я, по батькові, контактна особа, якщо вона у тебе є, чи хочеш ти, щоб «Червоний Хрест» повідомив твоїй державі і твоїй контактній особі, що ти в полоні. І, в принципі, все.

Десь добу ми провели в автобусах, після чого відбувся наш прийом на Оленівці. На нас чекали. Частину речей забирають, бо ніби вони заборонені, а частину лишають. У кожного це був дуже різний набір речей. З двох моїх гумових капців один викинули, один мені залишили. Забрали кепку і шапку — під літнім донецьким сонцем було не дуже добре. Могли забрати зубну пасту, але лишити зубну щітку. Або навпаки, це кому як.

Також «радує» інтелектуальний рівень тих охоронців. Приймають мене, поруч приймають іншого чоловіка. З його речей дістають тример для гоління, охоронець питає: «Што ето такое?» — «Ну, трімер». — «А куда тут сім-карта вставляється?» Зрештою, він викинув його.

У декого збереглися спальники, каремати, і охоронці не знали, що таке каремат: «Вот еті труби вам зачем?»

Взагалі, емоційний та інтелектуальний розвиток більшості росіян, з якими я спілкувався в полоні, зупинився десь на рівні підлітка. От семикласник, восьмикласник. Вони тупі й агресивні. Я кажу це не для того, щоб їх образити, це моя думка як біолога, можна сказати, або людини з якимсь досвідом. Вони завдають фізичного болю людям тільки тому, що можуть собі це дозволити. І вони отримують від цього задоволення. Це як підлітковий булінг у школі, тільки він переріс на новий рівень, що вони можуть бити, калічити, знущатись, і вони дійсно в захваті від цього, їм це подобається.

За весь час нас допитували різні структури, ставили одні й ті ж питання. Це був Слідчий комітет Росії, ФСБ Росії, місцеві якісь донецькі прокуратури. Хто тільки не приїжджав. Були постійні допити. Серед усіх цих допитувачів я тільки одного-двох можу відмітити як більш... звісно, він ворог, але це трохи вихований і інтелектуально розвинутий ворог. А всі решта лишились отими тупими агресивними підлітками. Інших там не було.

Я був на бараці 3-4, це другий поверх. Коли ми туди заїжджали, то на дверях бараку залишився перелік осіб, які там перебували до нас. Їх виселили, і віддали Оленівку під військовополонених. Здається, в переліку було людей 27. Нас туди засунули кількістю під 400 осіб. Ліжок не вистачало, спали по кілька людей на ліжку, в проходах, на сходах на другий поверх, в коридорі — де тільки можна було. Потроху нас вивозили на допити, декого в інші бараки переселяли чи в інші колонії, нас ставало менше, і ми трохи краще розселялись, якось починалась організація.

ІМІТАЦІЯ СУПУ І ПОЛЬОВІ УНІВЕРСИТЕТИ

Я так розумію, чи вони не розраховували на таку кількість людей, чи в них не було потужностей і запасів, щоб нас годувати. Нас могли розбудити серед ночі, пошикувати на прийом їжі, ми могли просто-таки під дощем години дві з половиною в темряві, потім команда розійтись, ми повертались назад, бо нас не пускали на прийом їжі. Харчувались — це супом важко назвати, якась мутна жижа, мілілітрів 80-120, у пластиковій мисці на дні. На сніданок і вечерю якась каша, пізніше макарони дали. Макарони іноді розварювалися до стану просто однорідного тіста. Але найкраще — це коли давали перловку. Її також було мало, але від неї хоч трохи, ненадовго маскувалось відчуття голоду. Давали ячку чи щось подібне — я не сільський мешканець, але люди, які знаються, казали, що імовірно вона не достигла. Це могли бути врожаї з захоплених територій, може, місцевих фермерів примусили зібрати цей врожай. Крім того, що зерно було недостигле, воно було брудне. Коли ми його їли, воно зброжувалось і, я вибачаюсь, в нас нічого не затримувалось, воно абсолютно все з нас виливалося. Іноді в оцих супах, кашах були залишки якоїсь риби типу путасу. Або залишки від забою курей. Могло пір'я потрапити, огузок. Огузок був за щастя. Їли все, що прийдеться. На території двору була лоза якогось дикого винограду. Люди об'їли з неї листя. І також на території виростав портулак, їстівна трава, і її також їли. Питна вода нам... Ну, як питна? Просто вода. Раз на декілька днів пожежна машина — причому з українськими написами «Пожежна частина Докучаєвська» — завозила бочку пластикову на пів куба, мабуть. Вони брали воду з місцевої водойми, бо вона іноді зелена була, з водоростями, заливали в цю бочку, і ми цією водою користувалися.

Що можу відмітити цікавого? Ми самоорганізувались, щоб підтримувати один одного, проводити з користю час і відволікатись від того, що нас оточує. Ми влаштовували так звані польові університети.

Коли проводилась ранкова перевірка особового складу, нас шикували, рахували, і потім перевіряючі залишали нашу територію. Це внутрішній дворик, де ми самі по собі. За решіткою, нас контролюють, але ми відносно вільно пересуваємось. Як ми були по підрозділам, так ми намагалися зберігати цю структуру. Тобто призначили старших груп, відповідальних, визначали якісь чергування, слідували, щоб чисто було. Після шиккування ми затримувалися, бо знали, що зараз вертухаї місцеві відійдуть, і ми зможемо поспілкуватись. І люди, які мали якісь знання, якийсь досвід, ділилися ним. Ми могли один одному робити оголошення, що сьогодні, наприклад об 11:00 отам за кущами лавочка, на ній буде історична лекція на тему «Неолітична революція, її наслідки». Або лекція на тему Визвольних змагань 20-х років ХХ століття.

Дуже різні люди. От хто що міг, згадував. З приводу ремонту приміщень, з приводу організації електрики при цих ремонтах. Були гуртки з вивчення мов. Вивчали англійську мову і, здається, в одному кутку у нас вивчали німецьку. Був гурток, де ділились досвідом організації подорожей. Тобто якими авіалініями краще користуватись, як і коли краще бронювати і так далі. З занять спортом, набору ваги (коли ми її всі втрачали), спортивного харчування, спортивна хімія, оце все також. Кожен що згадував, тим і ділився.

Я донецький, а Оленівка знаходиться неподалік. У ворожому полоні, під ворожим прапором я був буквально десь в 19 кілометрах від власної квартири Переміряв — по прямій рівно 13 км.

У певний момент управління колонії зрозуміло, що не витягує організувати прийом їжі нам всім. Вони залучили наших полонених дівчат до випікання хліба. «Азовські» підрозділи, навіть в бараках, були більш організовані. Ми зберігали цю структуру, ми зберігали порядок. І керівництво колонії вирішило, що нам будуть підносити до воріт, до наших бараків великі бачки з їжею, в мішках тарілки, ложки. По цих процесах також було організовано чергування, і ми самі розподіляли їжу між собою, самі назад складали, віддавали посуд. Тобто ми могли собі дозволити таке задоволення — чергувати, роздавати їжу і більш-менш в якісь адекватні терміни її споживати.

А бранців із решти бараків продовжували водити на прийом їжі в їдальню, це було жахливо. Люди пересягаються бігом, їх женуть зігнутими, з руками за спиною. Поранені, покалічені — байдуже. Я через ґрати спостерігав, як це відбувається. Натовп один за одним, ланцюжком біжить до їдальні, дуже швидко. Забігає останній, і вже починає вибігати перший. Я на той час зберіг у себе годинник. Потім, коли я вже був зв'язаний, і нас везли на обмін, у мене з руки його зірвав якийсь «добрий вітязь рускій», хоча я йому сказав, що це подарунок від загиблої дружини, він ще посміявся. Я на годиннику засікав, скільки відбувається прийом їжі у тих людей, які от забігають в їдальню і вибігають з неї. Це могло бути 18 секунд. У тебе 18 секунд на те, щоб закинути в себе якийсь киплячий (так робили навмисно) псевдосуп. А з собою не можна брати ані шматочка хліба, нічого. Тобто що ти встиг, те і встиг. Люди вливали в себе цю розпечену їжу, вони обпікали ротову порожнину, у них злізала слизова оболонка, і це відбувалося щодня.

Загалом «Азов» для них... Одна з моїх думок була, що бліцкриг Путіна не вдавсь, він ставив публічно за

мету демілітаризацію і денацифікацію. То я, чесно, думав, сидючи на Оленівці, що росіянам через засоби масової інформації що не згодуй — вони в те будуть свято вірити. Тобто бліцкриг не вдався, «Азов» у полоні. Попереду вже жовтень-листопад, бездоріжжя, їхні сили, які вони на той час накопичували на кордонах, здебільшого були зупинені. І я думав, Путін десь в листопаді-грудні вийде з повідомленням для свого плебса, мовляв «Азов» полонений, ми Україну денацифікували, демілітаризували, ми нанесли ракетні удари по аеродромах, космодромах, по заводах, фабриках — все, Україна не є нашою загрозою, ми виконали задачі СВО. Але так не сталося.

Звісно, вони знущаються з усіх. Але до «азовців» ставлення особливе, вони самі створили легенду, що ми якісь нацисти, фашисти, вони в неї свято вірять. І коли вони мають змогу побачити на власні очі справжнього українського «фашиста», як вони вважають, і завдати йому страждань, то чому б це їм не зробити? Ми для них були живим цирком. До нас навіть привезли Стівена Сігала, він ходив, роздивлявся нас: «You are nazi?» Типу, ви ж нацисти? Ми: «Ні. Ми українські оборонці». Він: «А свастика, свастика? Татуювання, свастика, покажи». — «У нас нема свастики».

У мене на плечі татуювання, я їх поступово робив, колись хотілось, там три орнаменти. Один орнамент — це оригінальний трипільський, я його витягнув із однієї наукової роботи. Інший — це скіфський орнамент у тваринному стилі. І трохи нижче — це вже українська вишиванка. І на допиті також: «Що у тебе тут?» Я кажу: «Це орнаменти народів, які жили на теренах моєї держави». І вони навіть із сусідніх кабінетів викликали якихось знавців. Таких самих «знавців», як вони самі. Вони намагалися в трипільських орнаментах знайти свастику. Ні,

немає. Там був такий жирний полковник: «Та ну она там точно єсть, я знаю».

Ми відчували, що ставлення до нас інше. У Маріуполі хотіли провести над нами судилище — клітку для того варили, виставляли посеред міста. Це все показові дії, направлені на самоствердження, що вони от захопили «нацистський підрозділ». Я ж до того, як прийшов в «Азов», був пересічним мешканцем Донецька.

«ЧИТАННЯ І МРІЇ»

Кожен з нас там тримався подумки за те, що у них є за межами цього табору, всі мріяли вийти і буквально наступного дня знову почати нищити москалів. Хоча вони на кожному допиті питали: «Єслі тебя поменяют, ти будеш ещю воевать протів Росії?» Хтось казав ні, хтось казав: «А я все одно контрактник, або військовослужбовець, я не можу звільнитись. Скажуть воювати — буду воювати. Я не знаю».

За що саме я чіплявся? У нас були книжки, які дехто виніс з «Азовсталі». Ми передавали один одному, записувалися, навіть щоб вночі почитати. Бо передача книжки, вона була розписана погодинно, у кого коли вона знаходиться. Я доволі багато книжок встиг прочитати в полоні. До того в дитинстві, в молодості я багато читав. А потім це відходить на другий план, у тебе нема часу, нема сил на це, і я після Оленівки думав: я знову дорвусь до читання, я компенсую всі ті роки. Моя бібліотека залишилась в Маріуполі, і знову я накопичую книжки, але не завжди встигаю їх читати. Ти приходиш ввечері, ти лягаєш, і вже очі злипаються.

Читання і мрії. Хочу жити у власному будинку. Невеличкому доглянутому будиночку. І в Оленівці я подум-

ки багато ночей будував паркан навколо цього будинку. Уявляв, який я хочу зробити, з яких матеріалів. От покрово: ось так, з цього, тут я замовлю ось це... Потім проходив якийсь час — я його руйнував і будував наново зовсім інший. Ще мріяв, які насадження біля нього будуть, які рослини я підберу.

«*І мабуть, головне, що тримало мене в адекватній свідомості, це те, що я мріяв, що коли вийду, обов'язково повинен побачити весілля власних дітей. От за паркан і за власних дітей я в голові тримався.*

У мене не було контакту з близькими. На пам'ять я знав тільки телефон дружини, а вона загинула. Тож мені не було кому відправити повідомлення.

«ЦЕ НЕ БУЛА ПОКАЗУХА, ЛЮДИ ПАДАЛИ НА КОЛІНА, ЦІЛУВАЛИ СВОЮ ЗЕМЛЮ»

Мені пощастило, я вийшов з полону, коли відбувся великий обмін, нас поміняли на Медведчука. Здається, поміняли 205 людей. Це було у вересні 2022 року.

Умови були середні. Могли бути кращі, могли бути гірші (ми все це усвідомлювали). Але частіше люди виходять із полону після того, як їх розселили з Оленівки по інших тюрмах чи колоніях. Там здебільшого, я так розумію, умови жахливіші. Я спілкувався з хлопцем-строковиком, він вийшов у квітні 2023-го, він уже відійшов, відновився на службі, тобто це не було сказано на емоціях, це було абсолютно усвідомлене повідомлення, він каже: «Чесно, якщо б я знав, що чекає мене в полоні, якщо

б це все відбувалося вдруге, я б вже ніколи не здався. Я б вже там або воював до кінця, або підірвав би себе». Але, в принципі все одно здача в полон вже врятувала життя. І я вийшов, і сотні людей вийшли з полону. Сподіваюсь, і всі інші також вийдуть.

Ми всі дуже чекали обміну. І навіть коли в липні за списками пошикували людей і вивели їх, ми думали, що їх готують на обмін, а їх вивели на той «барак-200», де загинули більше 50-ти «азовців» (*терористичний акт, здійснений в ніч на 29 липня 2022 року. Внаслідок вибуху загинуло щонайменше 53 українських полонених, і понад 130 зазнало поранень — ред.*). Нам також наказали вийти з речами. Ми пошикувались, за якийсь час нас повели на майданчик в Оленівці, біля ДІЗО, там перевірили, посадили. Ми довго чекали. Ми думали, що нас розкидують по різних колоніях, кудись будуть вивозити з Оленівки.

Хтось закинув слух, що перевозять нас у Горлівку. Потім приїхали «Камази», нас закинули у ті «Камази». Ми їхали вже по темряві. Нам зв'язали руки, голови на рівні очей перев'язали скотчем, щоб ми нічого не бачили, але я, як місцевий, через щілину в борті й під скотчем трохи бачив, що нас провезли по об'їзній Донецька, потім Макіївка, потім перед Харцизьком ми пішли праворуч, і далі я побачив (пам'ять здає), здається, це була Успенівка, де ми перетнули російський кордон і далі повернули кудись на південь. Я так розумію, нас привезли на, мабуть, військовий чи транспортний аеродром під Таганрогом. Там ми чекали на літак. Ми не знали, куди нас. Думали, що якщо не Горлівка, то кудись може за Урал нас розкидають.

Коли ми були в Оленівці, дивно було, що багатьох офіцерів кудись перевозять. Я думав, що, можливо, нас

везуть кудись на судилище, щоб зачитати нам вироки, щоб ми їх підписали. Три чи чотири вантажівки було, в які нас завантажили, і ми так ланцюжком сиділи один на одному. Ми почули, що в сусідній машині попросили відкинути борт, щоб було чим дихати. І ці охоронці, «вітязі доблесние», взяли пляшки з нашатирним спиртом, відкоркували їх і просто закинули в ту машину. Це я до того, що якщо можна бути просто жорстоким безкарно, вони будуть жорстокими. А в нашу машину один піднімався, і йому було нудно, люди ж зв'язані, очі закриті, і він просто електрошокером бив в шию людину. Бо так цікавіше.

Потім прилетів транспортний літак, нас почали вивантажувати і завантажувати в літак. Тебе підводять, ти зв'язаний і з закритими очима, тебе підводять до краю вантажівки і кажуть: «Стрибай». Якщо хтось там зашпорпався, його просто стягують, він падає на асфальт, і далі його копняками заганяють по сходах в літак.

Нас затрамбували в цей транспортний літак. Ми стислися. Була перекличка, і ми здивувалися, що нас так багато, і стільки офіцерів серед нас. Ми не очікували, за логікою повинні були спочатку поранені, потім жінки, потім солдати, сержанти, і в кінці вже офіцери. Це було якось незрозуміло. Було неприємно, що ми покинули своїх людей, і ми докоряли собі. Але від нас нічого не залежало. Я не міг сказати: «Ой, на обмін? Я нікуди не поїду».

Коли ми піднялись в повітря, виникла думка, що нас чи навмисно так трамбували, чи дуже погана турбулентність була — нас кидало, дуже поганий політ був. Нещодавно стався «барак-200», де були страчені «азовці», а тепер буде просто збиття в повітрі. Нас 200 людей туди запхали, на весь салон посадили кількох кацапів-охоронців. Що їм вартувало підбити десь на кордоні наш літак і

сказати, буцімто це зробили українці? В принципі, десь за рік після того щось подібне й сталося, коли підбили літак, а вони просто сказали, що там були люди на обмін. З нами ж насправді цього не відбулося, але ми очікували, що нас таким чином стратять.

Зрештою літак посадили. Спочатку посадили в Москві й когось висадили, когось посадили, ми не знали, хто це. Потім ми знову піднялися, знову декілька годин у повітрі, й знову десь сіли. Як з'ясувалося потім, це була Білорусь. І потім нас висадили вже з літака, зв'язаними за сунули в автобуси, і в автобусах повезли до білорусько-українського кордону, де і відбувся обмін.

Те, що ми не їли і не пили більше доби, поки відбувався обмін, то само собою. У нас не було можливості більше доби навіть сходити в туалет. Ніяк. Ми просто розривались. Це неймовірне катування було. В тебе думки просто тільки про це. І вже коли ми сіли в Білорусі, коли нас кожного виводили, я пояснив, що ми просто вже не можемо, і нас там трохи в сторону відвели, і ми так само зв'язаними, стоячи, змогли хоч по-маленькому сходити, і це було неймовірне полегшення.

Коли ми переходили кордон, сутеніло. Нас повезли — ще сонце сідало. А поки дочекалися, вже стемніло, ми в темряві перетнули кордон. Годинників ні у кого не було. Нас там привітали, посадили вже в українські автобуси, і волонтери чи хтось із зустрічаючої сторони ходив з телефоном і казав, що можна зателефонувати родичам: беріть, спілкуйтесь. Більшість дзвонили, і мені запропонували. А у водія висів годинник, я подивився, що там щось майже пів на дванадцятку вже. Я кажу: «Та ні. Ну, люди вже сплять. Не буду я вночі дзвонити, зараз там рейвах буде». — «Та ні, то годинник невірно працює, зараз, пів на дев'яту, чи щось таке». Я тоді: «О, добре, давайте теле-

фон». Подзвонив по тому номеру, що я запам'ятав, по Ірининому номеру (*Ірина — донька загиблої дружини Наталії — ред.*) сказав, що я вже в Україні, що скоро вийду на зв'язок, все добре. І вона вже обдзвонила всіх родичів, всім повідомила, що я вийшов.

Запам'яталося, що коли ми сіли в автобус наш, нас пригощали, були такі канапки з тостерного хліба, не пам'ятаю, що всередині, але щось смачне. Нам, звісно, дуже хотілося їсти. І я пам'ятаю це відчуття, коли ти його кусаєш, а тобі неймовірно боляче. Ти не можеш жувати. Мабуть, через те, що все пересохло. Ми ж не пили нічого більше доби. І це просто ламало, розривало все в роті. Тобі і хочеться, і ти не можеш це прожувати. Але потім, за пів години, як води попив, все ж таки ми змогли почати їсти. Якось так.

Коли ми переходили через кордон, коли ми вже були серед своїх, зрозуміли... це не була показуха, люди падали на коліна, цілували свою землю. Це не передати. Це неймовірне відчуття. Той, хто не був в окупації чи в полоні, він не зрозуміє важливості символів.

Я це вперше відчув ще в 2014 році, і кілька разів. Вперше — це ще влітку, коли я виїхав з окупованого Донецька в 2014-му. І я тоді вийшов на вокзалі в Запоріжжі і йшов просто центральною вулицею, Соборний проспект зараз називається. Донецьк окупований, там «аквафреші», наркомани з автоматами, вже розбиті підстанції електричні, електрика і вода є не завжди. А тут місто живе звичайним життям, в ньому взагалі нічого не змінюється, і більшість людей це не відчували й не цінували. Уже тоді, дивлячись на український прапор у Запоріжжі, я відчував просто неймовірну радість, підйом, надію, свободу. Це надзвичайна сила символів.

Вдруге таке ж відчуття, можливо, ще сильніше, — це було саме тоді, 1 вересня 2014 року, коли я в Лубнах Полтавської області повів своїх дітей в новий клас, в нову школу. Я знаю, що відбувається в Донецьку. На той час якраз стався й Іловайськ. І тут українські прапори, на лінійці грає український гімн, і діти у вишиванках. Це от те саме відчуття свободи, рідних людей, рідної землі.

І потім те саме по силі я відчув, коли вийшов з полону. Коли ми вийшли, ми взагалі не думали, що нам буде приділятися стільки уваги. Ми розуміли, що вся країна воює, у кожного свої проблеми, це наша особиста справа. Ми не знали, що це має такий інформаційний розголос, що нас дійсно чекають, нас зустрічають, і що про це буде знати багато людей. Це для мене і для багатьох інших було великим здивуванням. Нас почали лікувати, відгодовувати, відновлювати, якось соціалізувати. Це було дуже приємно.

І я хочу знову ж сказати, що наша «азовська» патронатна служба і служба супроводу дуже допомагають. Патронатна служба в нас працює з 2014-го року, нарешті в військах стали робити такі служби, які супроводжують поранених бійців, бійців на відновленні. Тому що такий борець викинутий з військової частини, документально і фізично, він не знає, куди йому звертатись, що йому робити, на що він має право, до якого лікаря краще підійти, що він повинен робити, що не повинен. Це не його робота. Борець повинен воювати, виконувати свої завдання. А от такі люди супроводу, вони дуже потрібні. У нас дуже пізно військове керівництво це зрозуміло і почало щось робити.

Ми відчули цю турботу після виходу з полону. Нас забезпечували і забезпечують усім необхідним.

«СПРАВЕДЛИВОСТІ НЕ ІСНУЄ, АЛЕ МИ САМІ СОБІ ЗМОЖЕМО ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧИТИ»

Я багато думаю про справедливість, про те, що вважається, що вона повинна все ж таки бути і так далі. Справедливість — це сентенція, яку вигадала людина. Всесвіту байдуже, і він не знає, що таке справедливість. Він просто існує, і в ньому відбуваються процеси. Справедливості не існує, не варто її очікувати. Справедливість у нашому розумінні для нас можлива тільки там, де ми самі зможемо собі її забезпечити. Наскільки ми зможемо вийти з цієї війни, зберігши свою державність, людей. А якоїсь умовної міжнародної, божественної, людської справедливості, її не існує. Тільки своїми власними руками ми її можемо організувати. Інших сподівань не може бути.

Росіяни також, на їх розсуд творять справедливість. То десь ми зійдемося там, де закінчатся їхні сили і можливості, і ще залишаться наші. Оце кордони нашої справедливості, які ми можемо собі створити. Все інше — ні.

Ми зараз у стані війни. І найважливіше на даний момент питання нашого виживання стоїть в суто військовому плані. Наймовірно важливий і інформаційний план, і правильне усвідомлення громадянами нашої історії — ми це втратили, пропустили, ще починаючи з 91-го року. На жаль, українська влада ніколи не займалася українізацією, українським питанням. Люди здебільшого виживали і заробляли гроші. Зараз стан війни, а війна, на жаль — це майже не про дух, це про суто математику. Математику людських життів і наявного озброєння. Тут ми витягнемо, вистоїмо, а все інше вже буде залежати від наступних наших виборів, настрою в суспільстві і так далі. На жаль, після війни часто виходить до керування країною «партія миру».

Головне, щоб ми не почали примирятися внаслідок якихось послаблень, поступаючись національним інтересом у питаннях культури, мови, історії. Оце потім буде на першому місці. А зараз — війна. Не встоїмо у війні — не буде ні культури, ні мови, ні історії.

На даний момент я не військове керівництво, але розумію, що ми самі не можемо зараз створювати необхідну кількість озброєння. І за ці роки нам не надавалось і не надається озброєння, необхідне для звільнення наших територій, для того щоб ми дійшли до кордонів 1991 року.

Насправді це було і одним із багатьох мотивів в 2014 році, коли я пішов воювати. Тому що в мене були малі діти, я отримав Україну в таких кордонах, а потім, коли вони стануть дорослими, хочу передати їм таку ж саму Україну, яку я отримав, хочу за свого життя ще побачити Україну не тільки юридично, а й фактично в кордонах 1991-го.

Можливо, це в якійсь мірі зрадницьки звучить, але на даний момент я не бачу, що якимось готується військова операція, накопичуються сили й засоби, щоб у нас відновилися ці кордони. Я думаю, буде цей конфлікт зупинений в якийсь момент на якійсь фактичній лінії зіткнення. Ми це не зафіксуємо, звісно, в своїй Конституції, інакше це буде дійсно зрада політичного керівництва країни. І потім нескінченними політичними процесами, які, швидше за все, триватимуть десятиліття, питання відновлення кордону України в її юридичних межах буде вирішуватися. Це станеться нескоро, при зміні якихось міжнародних політичних течій і, можливо, в Російській Федерації на той конкретний момент.

Може Росія і стане колись партнером для нас, але все одно їхня зверхність і імперськість нікуди ніколи не дінуться. Росія нам була ворогом з моменту її створен-

ня, як Московії, Московського царства. З часів Долгорукого, коли відбувся перший напад на Київ. Потім, будучи в форматі Російської імперії після Московського царства, вона знищувала Україну і українців. У наступному форматі Російської Федерації вона робить те саме. Тобто Росія в будь-якому випадку буде відчужувати, забирати наші території, залазити у мізки наших громадян. Нам треба будувати кордони не тільки фізичні на землі, але й культурні і ментальні кордони в головах. З нас не зробили свого часу «человека советского», але якщо з нас зроблять «человека русского», українці припинять своє існування.

БОГДАН ЧЕРНАВІН

1989 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(МІСТО МАРІУПОЛЬ).

ЗАКІНЧИВ МАГІСТРАТУРУ МАРІУПОЛЬ-
СЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ІСТОРІЯ».

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА: 2022—2024 РР.
НА ПОСАДІ СТІЛЕЦЬ.

НЕОДРУЖЕНИЙ.

У МАРІУПОЛІ НІХТО НЕ ВІРИВ, ЩО БУДЕ ВІЙНА

Мама працювала в маріупольському пароплаванні — 35 років на одному підприємстві, аж поки підприємство в 2003 році не перестало існувати. З батьком я разом не жив. Він був моряком, я жив лише з мамою.

Деякий час після університету я працював у школі. Потім — у Маріупольському порту, в різних приватних фірмах. Займався криптовалютами — це мені було цікаво також.

Я підтримував Майдан — у сенсі змін у владі, і дуже переживав за ті події. А євроінтеграцію я не підтримував. Я не підтримував рух ані на схід, ані на захід. Більшість людей, з якими я спілкувався, розділяли моє бачення.

Але в місті більшість людей, звісно, не підтримували Майдан. Я би сказав відсотків 70, може 80 мешканців міста агресивно ставились до цих подій. Навесні 2014-го року був пік підтримки агресора. А в січні 2015-го був обстріл Маріуполя. Обстріляли мікрорайон Східний. Тоді частина людей прозріли. «ДНР/ЛНР» та Росія втратили певний відсоток підтримки.

2016—2017 рік: ще менше місцевих підтримують агресора. Люди бачили, що все затягується, нічого хорошого на окупованих територіях не відбувається, лише безлад. Якийсь час співвідношення думок у Маріуполі становило 50/50.

2019—2020: у місто почали активно вкладати гроші. Тобто, Маріуполь до 2014 року — це одне місто. Маріуполь 2014—2019 років — уже інше. А Маріуполь 2019—2020 — це

зовсім інша епоха. Так зване «велике будівництво» — ми можемо зараз сміятись, але справді в ці роки дуже багато грошей зайшло в Маріуполь. Були міжнародні гранти. Місто відбудували. «Метінвест» побудував новий університет. У Приморському районі планували будувати аквапарк, реконструювати набережну. Почалась інтенсивна реставрація центру міста. Деякі навіть двори у Маріуполі стали такі доглянуті, що в Києві таких не знайдеш. Газони, плитка — геть інший вигляд.

Більшість людей на кінець 2021-го року вважали, що все, ніякої війни вже взагалі не буде. Коли почались розмови наприкінці 2021-го року, всі казали: «Це просто маячня! Ну яка війна? Все вже будується. Там вже домовились». Крутили пальцем біля скроні. Ніхто не вірив. А в середині лютого посольства почали вивозити своїх співробітників, і деякі почали розуміти, що це реально. Було досить страшно. Ворогу варто було лише просто перетнути кордон — і він уже біля Маріуполя.

«ШВИДШЕ ЗА ВСЕ, МИ НЕ ВИЖИВЕМО...»

23 лютого ішов сильний дощ. Я повернувся з тренування пізно ввечері й дуже довго не міг заснути. Ніби і хочу спати, а заснути не можу. Годинник показував третю. Потім майже четверту. Я сів за комп'ютер, дивлюсь ютуб, і бачу в телеграм-чатах повідомлення, що за 10 хвилин Путін вийде з терміновим повідомленням в ефір. Я вмикаю трансляцію через телеграм. Путін каже, що ми починаємо спецоперацію.

Це був шок. Одразу пішли новини, що обстрілюють і Київ, і Харків, і Миколаїв, і Одесу — усі міста. Я вийшов на балкон, йшов такий зимовий проливний дощ, ішов стіною. Одну за одною скупив 3-4 сигарети. Бачу — почи-

нає у всіх вмикатися світло. Хтось вибігає з під'їзду, сідає в машину і просто їде. Одразу.

Я почав дзвонити усім, кому можна. Друзям-військовим, друзям зі Служби безпеки. Усі кидали слухавку. Потім подзвонив матері. Вона розплакалась, трохи поговорили, і я ліг спати. Проспав до обіду. Перше, що зробив, коли прокинувся, це зняв кошти. Вже в перші дні почались довжелезні черги, і почався хаос. Кілька днів поспіль лив дощ.

Жодного плану не було. Буквально за день ми зустрілися з близькими друзями, поговорили з приводу ситуації, і вирішили йти захищати державу.

Варіанти були — ТрО, Нацгвардія або «Азов». Ми вирішили йти в Маріупольське ТрО. Це 109-та бригада ТрО Донецької області, яка була сформована, здається, у 2021 році. Так, там були люди з бойовим досвідом, які перейшли туди з інших збройних формувань. Здебільшого за місцевою ознакою — ті, хто живе в Маріуполі, хотіли, щоб ППД був вдома. Але це було відносно нове формування, подібні з'явилися і в інших областях, містах.

Більшість — це були люди без досвіду. Я не можу сказати, що нас були аж тисячі. Але думаю, що більше батальйону точно зібралось. Це були люди, які прийшли в перші дні. Потім уже людей не приймали, які хотіли до нас долучитися. Дуже складна ситуація.

Ми прибули в частину 3057. Там нам видали форму, спорядження. Нас зібрали. Це був один з наших майбутніх офіцерів, який зараз досі знаходиться в полоні. Він сказав так: «Чоловіки, покуріть зараз 10 хвилин, обміркуйте все. Тому що ситуація вкрай складна і вкрай критична. Подумайте ще раз, чи треба вам це. Тому що швидше за все, ми не виживемо». «Ну, тоді я теж», — сказав я. І та-

кий натовп, осіб 50, зі мною. Усі постояли, покурили, і ніхто не дав задню. Ніхто не пішов.

Було страшно. Тому що дуже лякає саме безодня, коли не знаєш, що взагалі буде. Ніхто не міг навіть уявити, що таке можливо. Тому що те, що сталося із Маріуполем, — це катастрофа світового масштабу. В нас загинуло десь до 50 тисяч населення. Те, що влада каже про 25 тисяч загиблих — це повна маячня. Для цивільного міста 50 тисяч — це дуже багато за два місяці, навіть менше. Це катастрофа, яка пройшла повз світ. Деякий час говорили про Маріуполь, але... проїхали.

Можна сказати, що наше ППД було на заводі «Азов-сталь», де були бані, ближче до прохідних. Там знаходились офіцери, наші керівники. А вже 1 березня ми заступили на перший блокпост. На блокпостах ми спочатку чергували за графіком доба через добу, приходили на завод, відпочивали. Потім графік трохи змістився, ми почали вже заступати на 2-3 доби, і добу відпочивали. А десь із середини березня ми вже були розкидані по місту і брали участь у бойових діях.

Відбувалось хаотичне переміщення людей з однієї частини міста в іншу. З 2 березня вже зв'язку в Маріуполі не було. Ні інтернет, ні мобільний зв'язок вже не працювали. Те угруповання, яке вийшло з Криму, вже 2 березня дійшло до передмістя Маріуполя з західної сторони. Тобто Маріуполь майже взяли в кільце. Дуже важко розуміти, що ти знаходишся в оточенні. Були надії — нам казали, що ось-ось буде підмога, яка проб'є це кільце з західної частини. Нам завжди казали, що чекаємо 2-3 дні — буде підмога, чекаємо 2-3 дні — буде підмога. Казали, що найближче до нас знаходиться 128 бригада, яка вже майже дійшла до одного з передмість Маріуполя. Це Ялта і Мангуш, такі села біля Маріуполя, де компактно прожи-

вали етнічні греки. Нам казали, що ось-ось уже війська підходять. Потім, за нашою інформацією, вони там зупинилися, а потім їм прийшло нове завдання розвертатися і йти в сторону Запоріжжя. Ми вже тоді розуміли, що дуже погано справи йдуть.

Продукти, боєкомплект, медичні засоби — все дуже швидко закінчувалось. Ніхто не розраховував, що ми будемо в такій ситуації три місяці — 86 днів. Десь в середині березня стало зрозуміло, що підмоги ніякої не буде. До нас проривалися групи невеликі, або з розвідників, або з 73-го центру. І вони казали, що всі сили кинуті на звільнення Києва і Харкова, і що єдиний вихід — тільки триматися. Плануються якісь операції в квітні, казали нам. Але зараз, мовляв, не надійтеся, треба триматися.

Зв'язку ж не було. І люди постійно переміщувались з однієї сторони міста в іншу. Ми були в центрі міста, ми питаємо людей: «Куди ви їдете?» А вони кажуть: «На Лівий берег». Ми кажемо: «Так там ще гірше». Їдуть з лівого в іншу частину. Ми кажемо: «Так там те ж саме. Куди ви їдете? Краще ховайтесь, нікуди взагалі не рухайтесь зараз». І от саме під час отаких переміщень люди часто гинули.

У Маріуполі ситуація була унікальна — нас обстрілювали навіть з моря. Інші міста потерпали від ракетних або авіаційних обстрілів. А нас, крім авіації й ракет, ще обстрілювали військові кораблі з моря. Летіло і з повітря, і з землі, і з моря. Дуже потужно, корабельна артилерія — це великі калібри, не менші, ніж польова ствольна артилерія.

Обстрілювали все, що бачили. Абсолютно. Беруть квадрат і просто його стирають, щоб лишилися руїни, і нам не було де оборонятись. І ось так усе обвалювали. Більшість руйнувань, звісно, від авіації. Тому що засобів

ППО взагалі не було. Вони були, але закінчились ще на початку березня. Ніхто не розраховував на тривалу блокаду. Тому літаки літали, як вдома.

Зносили цілі райони. Як відео з Іраку 2003 року, килимові бомбардування. Просто літає літак, який цілі квартали зносить. Падає ФАБ, який 9-поверховий будинок розрізає, як масло. Бомба падає до самого підвалу.

18 березня приблизно 50% міста було захоплено. Тобто більшість Центрального, Лівобережного районів були захоплені. Більш-менш підконтрольним лишався Приморський район. 18-20 березня — ворог дійшов до Драмтеатру.

Якщо протягнути по карті лінію до «Порт-Сіті» в 23-му мікрорайоні, то цією лінією ворог і йшов. На кінець березня проспект Миру була така межа кордону. Все, що зліва від проспекту Миру в сторону Приморського району, — це була наша територія. Все, що справа, в бік Центрального району по проспекту Миру, там був уже ворог. Активні бої точилися саме в центрі міста, на Лівому березі, і також на околицях Приморського району.

Ворог захопив селища Сартана, Талаківка, і вже просувався по Кальміуському району, поки 501-й батальйон морської піхоти не здався в полон. І вони захопили ще більшу частину Кальміуського району.

«КОЖЕН ДЕНЬ — ЦЕ ТАНКИ, ТАНКИ, ПІХОТА, ТАНКИ...»

Нас прикомандирували до «Азову». Найперша позиція, на яку ми заступили, була на вулиці Фонтанна. Частина старого Маріуполя, забудованого в кінці XIX — на початку XX століття. Старовинні будівлі вперемішку з так званими «жилкопами». Фронт ішов уже по

центру міста. Я прибув на позицію зі своїм командиром. Там були спецпризначенці НГУ з Кривого Рогу, були прикордонники, «азовці». Навпроти нас розташувався «Ахмат», потім морська піхота. Це були руїни старого міста — покинуті будинки, повністю зруйновані й спалені. І одна з позицій знаходилась в такому будинку. Ми там перебували днів п'ять, поки танк не зруйнував під нуль будинок.

Були міські бої з піхотою, з бронетехнікою супротивника. Все, як годиться, в принципі. Щоб зупиняти бронетехніку, танки, було надто мало БК. Для піхотних боїв ще більш-менш. Але ми тримали позиції.

Майже щодня — стрілкові бої. Росіяни були буквально на наступному перехресті від нас. Одного разу вулицею їхав танк — ворог точно не знав, в якому ми домі знаходимось. І танк просто кожен будинок рівняв із землею. Від пострілів будинки складалися, ніби карткові.

Зазвичай наступ відбувається так: вони кидають піхоту, в основному мобілізованих із псевдореспублік. Ось цей контингент вони кидали вперед для виявлення вогневих позицій. Тобто вони їх кидають як м'ясо, бачать, звідки йде вогонь, потім іде танк, і за ним вже йде рядова лінійна піхота російської армії.

Ми переміщувалися по бойових позиціях в центрі міста. Наступні дні проходили в основному в боях. Танки їздили по вулицях кожен день. Кожен день — це танки, танки, піхота, танки... Спочатку у нас не було протитанкових засобів, потім нам вигрузили NLAW-и, MATADOR-и. Через танки ми постійно міняли позиції в приватному секторі старого міста, переміщувались, тобто один день були на одній точці, інший — на другій. Якщо танк під'їжджає, він просто все рівняє з землею.

Один із епічних моментів був 27 березня. У нас була позиція на перехресті вулиць Харлампіївська та Миколаївська, стара чотирьохповерхова будівля, і нас штурмували два танки з піхотою. Боронила цю будівлю «збірна солянка» з різних підрозділів. Спочатку вони зробили розвідку: танк покатався біля нас, піхота вийшла, трохи постріляла, тобто вони побачили, де ми знаходимось. В обід нас дуже так сильно накрили авіацією, а потім артилерією. А ближче до вечора танки поїхали на нас, почали обвалювати будівлю, підпалили її.

Там був якийсь цех переробки деревини чи щось подібне, було багато легкозаймистих матеріалів. І в нас горіло два поверхи. Ми тримали оборону. Змогли вийти чудом, тому що запросили на себе мінометний вогонь, щоби трохи противника відігнати. Задимили вхід, і утворилось таке «вікно», коли трохи противник відступив. Можливо, вони хотіли перегрупуватись. Нас було чоловік 20, і ми успішно вийшли через задимлений вхід в інші будинки, розбіглись. Противник цього не побачив, коли ми вийшли, вони продовжували працювати по цій будівлі.

Інший епічний бій був 29 чи 30 березня. Зранку ми зайняли позицію в «сталінці» на перехресті вулиці Торгова і проспекту Миру. Якщо підніматись вище по проспекту, там буде кінотеатр, а ще вище — Драмтеатр. Той самий зруйнований, який побачив увесь світ. Якщо раніше були більше в старому місті, то тоді вже перемістилися в центр. Бій почався зранку. З трьох перехресть на нас поїхали танки. Перед цим на перехрестя вибігла ворожа піхота.

Ми відкрили вогонь, вони нас побачили, почався бій. Один з танків виїхав, почав працювати по будівлі і якраз поцілив в це місце, де знаходились ми з «азовця-

ми». Я саме визирнув у вікно, щоб побачити, куди працює танк. А він працював по нашій будівлі. І направив дуло саме в це місце, де ми знаходились, бронебойним поцілив у сусіднє від мого вікно. І весь поверх просто зніс.

Танк вистрілив у мене прямою наводкою десь з 30-40 метрів. Мене дістали з-під завалів з важкою контузією, однак мені підфартило. Осколки повністю посікли обличчя — воно нагадувало павутиння. Але в очі нічого не попало.

Йшов бій по всіх перехрестях. Все відбувалось дуже динамічно. Мене дістали, поклали в під'їзді й пішли далі працювати. Я був повністю білий від штурпурки, як в снігу. Не міг розплющити очі, від контузії сльози текли рікою. Ти не хочеш плакати, з тебе просто йдуть сльози. Повилітали вушні перетинки. Я пролежав так до вечора. Але танк, який влучив у мене, знищили хвилин за 20 хлопці-спецпризначенці з Нацгвардії, підірвали його з NLAW.

Вночі активно працювала ворожа авіація і артилерія. Але ніяких піхотних вилазок ДРГ на наші позиції не було. У 2022-му році була одна війна. У 2023-му уже інша. І зараз вона ще інша. Кожного року, навіть пів року вона вже трохи інша. Так, як було тоді, зараз уже не може бути. Те, що можна було зробити тоді, зараз уже не зробиш.

Тоді у ворога в Маріуполі не було тепловізорів, тож вночі вони просто ховались. У спецпризначенців наших піхотне обладнання було незрівнянно краще, ніж у ворога. Настає ранок, вони прогрівають техніку і йдуть працювати. Але як щойно заходить сонце, вони ховаються. А наші групи, які мали обладнання, могли працювати вночі.

«ТРИМАЛА ВІРА В ТЕ, ЩО ТРЕБА ВИЖИТИ... ВИЖИТИ ПОНАД УСЕ»

Ворог брав кількістю. Справа навіть не в кількості піхоти, а в кількості авіації, артилерії і бронетехніки. Картини, які ми бачили в центрі міста, були просто жахливі. Я місцевий, знаю всі ці вулиці. А тут я виходжу на вулицю, яку в цивільному житті добре знав, і не можу зрозуміти, де знаходжусь, такого рівня були руйнування. На вулицях був апокаліпсис. Лежали трупи цивільних. Я бачив труп жінки, накритий простирадлом. Деся лежить пів тіла. Деся нога, рука. Деся лежать трупи, які доїдають коти та собаки. Лежать трупи, і бігає дитина, яка загубилась.

Шок був, звісно. Шок був, коли я побачив зруйнований Драмтеатр. Більшість людей молились, тому що страх був надприродний. Дуже багато таких моментів, які навіть фізично пережити важко.

Були часи, коли ти тиждень не знімаєш взуття. А після тижня такий біль, що на ногу стати не можеш. Відчуття, ніби цвях у п'ятку вбили. Ти не можеш навіть стояти, ти голодний, сил нема взагалі, а треба ще робити роботу — були моменти, коли хотілось застрелитись.

«**Тримала віра в те, що треба вижити хоча би для родичів. Вжити понад усе. Зробити максимально все, щоб вижити. Тому що застрелитись, здатися завжди легко. А вижити — це треба надзусилля.**

Якщо б ми знали, що нас попросять вийти в полон, думаю, духу б взагалі ніякого ні в кого не було. Нам казали: протримайтесь ще три дні, і буде підмога, буде якийсь там наступ, «і ракетами накриємо противника, і

безпілотниками». І кожні три-чотири дні ми це чули, що треба ще протриматись. От точно, от ще три дні — і буде розблокування Маріуполя, буде наступ, все буде добре, вас ніхто не кине. Керівництво казало так: «Вихід в полон ми навіть не розглядаємо, цього не буде. Буде або політичне рішення з нашого переміщення звідси, або буде військове рішення, тобто розблокування Маріуполя. Щось буде точно. Там уже прямо на Запорізькому напрямку, там вже колони техніки нашої стоять». А потім в один момент кажуть: «А тепер ми здаємось в полон». І все.

«НА "ЖЕЛЕЗЯЦІ" БУЛА АТМОСФЕРА, ЯК У ФІЛЬМІ ЖАХІВ»

Коли мене поранили, це було 30 або 31 березня. Я вже точно не пам'ятаю, все було дуже динамічно. Нас, «300-х», евакуювали морем. В Приморському районі був нічний клуб «Барбаріс», за водною станцією. Там також стояли наші військові. Нас привезли на водну станцію на морі, і катерами евакуювали на «Азовсталь».

Я спочатку прибув на «Железяку», так званий шпиталь. Звідти я, можна сказати, втік у свою «розполагу». Тому що на «Железяці» була атмосфера, як у фільмі жахів. Підземний бункер-госпіталь на «Азовсталі» — трьох'ярусні койки в три ряди з пораненими та покаліченими солдатами. Усе просто забите людьми, дихати нічим. Дуже важка атмосфера. Там людей оперували. Це жесть була. Усі поранені, травмовані, покалічені, хто без рук, хто без ніг. Декілька днів я був там, на «Железяці», а потім сказав, що буду доліковуватись у себе, і пішки через весь завод, під артилерійськими обстрілами, на свою «розполагу» пішов. Прибув на «розполагу» в перших числах квітня. А буквально за 10 днів більшість підрозділів вже за-

йшли на завод. 14-15 квітня почався відвід з Приморського району на «Азовсталь» наших підрозділів.

Декілька тижнів я полікувався після поранення. Більш за все допікала контузія. Перший тиждень — просто лютий головний біль. Було поранення шиї, обличчя, вуха. Праве вухо мені вже потім пришили, можна сказати. Долікувався, і потім вже заступав в наряди тільки по заводу.

«МИ ВИХОДИЛИ, ЗДАВАЛИ ЗБРОЮ І ЙШЛИ ПО НАБЕРЕЖНІЙ ГРУПАМИ»

Перше перемир'я з ворогом було, здається, 1 травня. Я пам'ятаю цей момент. Зібрали групу з нашого підрозділу. Мене ще призначили старшим групи. Сказали висуватись на одну точку, де ми мали з'єднатись з іншими підрозділами. І коли ми прийшли на це місце, нам сказали, що ми зараз будемо збирати важких «300-х» і відвозити їх ворогу, щоби вони важких евакуювали. Але коли ми повинні були вже виїхати, нам сказали, що відбій, перемир'я. Вщухли обстріли, і був день-два перемир'я. А десь з числа 14-го вже були з ворогом домовленості, обстріли повністю вщухли, і нам донесли, що ми виходимо в полон. Хоча до цього моменту нам казали, що таке не розглядається.

У всіх був шок. Як можна реагувати, коли вам кажуть, що зараз ви будете здаватись? Але це був наказ. Були окремі групи людей, які сказали: «Ми не згодні, і ми будемо прориватись своїми силами. Не треба нас заносити ні в які списки з ворогом про вихід в полон. Ми залишаємось на заводі, і як все це стихне трохи, ми будемо прориватись своїми групами і силами».

Є люди, які вийшли своїм шляхом до Запоріжжя. Є люди, які загинули, а є ті, хто вийшов. Я знаю лю-

дей, які це зробили. Вони дійшли пішки до Запоріжжя. Ми самі розглядали такий план. Але все ж таки не стали цього робити, тому що не знали, як вийти з заводу до центру міста. Я як місцевий знав, як з міста вибратись неушкодженим. Я знаю всі вулиці, як куди завернути, щоб вийти з міста. Але надскладним було саме вийти з заводу, який вже був оточений, де знаходились і снайпери противника, і лінійна піхота.

День-два можна було подумати. Ми зібрали групу людей, зібрали провізію, щоб тиждень можна було себе утримувати. Набрали гранат, пістолетів, щоб іти по-цивільному. Ми розглядали такий шлях. Але вийти з заводу було надскладно. І ми все-таки вирішили, що не зможемо.

Вихід був розтягнутий на кілька днів, з 16 по 20 травня. Я виходив 20 травня. Коли останні групи вийшли з заводу, тоді вийшли і ми.

Ми виходили на набережну біля «Азовсталі», яка огинає завод. Ми виходили, здавали зброю і йшли по набережній групами. По периметру, зліва та справа, все було в російській техніці. Вони там стояли, як на параді. Зліва, справа — всюди стоїть бронетехніка. Стоять солдати в чистій, гарній формі. Це не «денеєрівці» були. Це були російські солдати різних спецпідрозділів. До одних ми вирішили підійти, попросити в них закурити, говоримо: «Мужики, а дайте закурить!» Вони переглянулися, і сказали: «Та ми б дали вам закурити, але ви надто о... уївші». І ми йшли далі, там стояли кореспонденти з камерами. Якийсь «Червоний Хрест» стояв. Ми ж виходили з речами. Зброю ми перед цим здали, а інша точка вже евакуації далі. Журналісти російські обліплюють, пхають мікрофони. Далі тебе обшуковують повністю. В мене забрали ключі від дому. Я тоді подумав, що напевне це

останній раз, коли я бачу ці ключі, і в принципі це місто бачу востаннє. Потім російський солдат каже: «Все, сідай». Я сів в автобус, він був повний морпіхів із 36-ї бригади. І ми поїхали на Оленівку.

Оленівка — це такий пункт збору. На Оленівці всіх збирали, а потім вже розкидували по тюрмах Росії. Оленівка медійна, про неї часто говорять. Якщо взяти до уваги, що було потім, Оленівка — це дитячий садок, це табір для військовополонених. Перед цим це була виправна колонія. Потім її облаштували під нас. Там було 6 чи 8 бараків. 1-2 — це був барак, де тримали азовців. А в інших тримали решту підрозділів. Бараки були розраховані десь на 200 осіб. А нас у кожному бараці по 600 чоловік перебувало. Там були ж ще ті, хто попав у полон до «Азовсталі».

На Оленівці я пробув 5 днів. Нас тоді ніхто не бив, нікого не катували. Всі знають Оленівку за влучанням 29 липня 22-го року. А про те, що коїться поза Оленівкою, мало інформації. І нас етапували з Оленівки...

«ЯКЩО ТОБІ ЗВ'ЯЗУЮТЬ ОЧІ, РУКИ І ГРУЗЯТЬ В "КАМАЗ" — ЦЕ ПОГАНІЙ ЗНАК»

Ми вже потім дізнались, що знаходимось в Таганрозі. Під час шикування назвали прізвища, я був у цьому списку. Нас зібрали, зав'язали очі, руки, і почали грузити в «Камази». І я зрозумів, що це етап кудись далі. Якщо тобі зв'язують очі, руки і грузять в «Камаз», як товар якийсь, це дуже поганий знак.

Нас везли десь 4 години, просто штабелями от так поклали. Ми під'їжджаємо, я через скотч бачу, що вже ранок, чую, що ми кудись заїжджаємо, вже їдемо не по трасі, а по місту. І от один із найжорсткіших моментів, який я пережив — я чую, як сотні людей виють, вони просто

виють. Солдат, який нас конвоював, каже: «Все, приїхали, типу, тримайтесь». І нас починають просто зсипати з цих «Камазів». Утворюється гора людей, і нас починають просто місити дубцями, арматурою. Оцю гору людей, яка утворилася. Це називається «прийомка».

Потім підіймають кожного, розв'язують руки, розв'язують очі і кажуть: «Дивись, бачиш цю колону людей?» — «Бачу» — «Ну, все. Біжи». А там стоїть людей 30 в один ряд, і людей 30 в інший. Тобі треба пробігти, і тебе усі арматурою б'ють, поки ти біжиш. Хто дубцями, хто дерев'яшками якимись, хто арматурою, хто з шокером стоїть. Це називається «коридор».

Потім тебе заводять в кабінет, беруть твої дані, відбитки пальців. Поки ти сидиш пишеш, тебе б'ють і знущаються з тебе — електрошокерами, собак спускають. Потім ведуть в баню, і поки ти ще миєшся, тебе лупцюють. Потім тобі дають форму, зонівську робу, ти в неї одягаєшся, ставлять біля стіни і далі б'ють. Мене били кувалдою по спині. І потім уже заводять у камеру.

Така була «прийомка» на Таганрозі. Деякі після неї не вижили. І вже потім почались «веселі» дні. Почались катування. Я знаходився в четвертій камері, над нами була катівня. З ранку до вечора там було чути нелюдські крики. Туди заводили людей, з котрих треба було вибити якісь покази. Ти чуєш, що над тобою людей катують в різні способи.

На мене також намагались повісити злочин, казали, що в них є докази, що я начебто пограбував банк в Маріуполі, що займався мародерством. Я сказав: «Добре. Дайте очну ставку з тими, хто це говорить, тоді будемо спілкуватись». Але це ж було спілкування не так, як ми сидимо. Ти сидиш в наручниках, біля тебе спецназ у ма-

сках, який тебе лупцює, на тебе собаку спускають, ти сидиш у найменш зручних положеннях, і тебе качають при цьому фізично. Усі бесіди проводили саме так. А якщо в них є якісь іще запитання, то тебе вели в катівню. Якщо запідозрили, що ти десь хоч трохи брешеш, вели спілкуватися додатково.

У камері нас на початку було троє. Пайка — два шматки хліба на день. Зранку давали 3-4 ложки каші. На обід в тарілку просто наливають якусь шмурду, це стара прокисла капуста, залита окропом. І на вечерю також 3-4 ложки каші. Такий був раціон. Найгірше — це був обід. У них така методика, що ти повинен бути постійно голодний, щоб тебе легше було зламати. Вони хотіли, щоб частина людей переходила на їхню сторону. В Таганрозі приходили в камеру, пропонували вступити в лави «ДНР». Ситуація абсурдна — ви з ними воювали кілька тижнів тому, а зараз вас вже намагаються долучити. Кажали: вступайте в лави «ДНР», і з вас знімуть усі обвинувачення. Хоча які обвинувачення? В чому?

Коли згодом я був у Курську, там пропонували вступити до лав збройних сил вже Російської Федерації. Пропонували російське громадянство. Такі пропозиції надходили постійно.

У них була мета — щоб ми перейшли на їхній бік. Це для них дуже медійно. Уявіть, військовополонені з «Азовсталі» переходять на сторону Росії. Це ж взагалі сенсація! Якщо такі й були з усіх колоній, з усіх тюрем, пропагандисти потім цю ситуацію виставляли, мовляв, оце справжні герої, які обдумали свої вчинки і перейшли на сторону «правди», що вони вже каються...

Якщо ти не погоджуєшся, а таких була більшість, ніхто майже не погоджувався, тоді інша мета — тебе зла-

мати, повісити обвинувачення в мародерстві та вбивстві цивільного населення. Хлопцям «пришивали» терміни за те, що вони «грабували Маріуполь», «вбивали цивільне населення». Там такі методи, що в тебе вибору нема, можна підписати будь-які документи. Вони зламують будь-кого. Під таким тиском будь-хто візьме на себе будь-яку провину і скаже, що і 50 осіб вбив, і 100.

15 червня нас етапували в Курськ, більшу частину свого строку я просидів там. Спершу нас привезли в Ростов, звідти посадили на потяг Ростов-Вороніж. Везли якимсь спецвагоном, де перевозили в'язнів. У Воронежі на вокзалі нас вночі пересадили в автозаки і привезли на так званий «Курський централ», Курське СІЗО № 1. Це не табір, це тюрма.

Там також була «прийомка», може, не така жорстка, як на Таганрозі. Кілька таких «прийомок» — і людина може загинути. Від таких побоїв, як на «прийомці» в Таганрозі, можна «задвохсотитись».

«Прийомку» проводило УФСВП — управління федеральної служби виконання покарань. Це законна державна служба, яка працює по тюрмах, таборах. Це кати в законі. Людина з нормальною психікою там працювати не зможе. Їхня робота — це катувати людей.

Допитували нас і в Таганрозі, і в Курську, представники різних структур. Слідчі МВС, Слідчий комітет, ФСБ-шники. А от саме фізичні катування проводили співробітники УФСВП. І «прийомки» робили вони. У них була особлива задача — зробити це якомога жорсткіше. Спочатку б'ють, щоб ти зрозумів, що ти на зоні, щоб зрозумів, в якому закладі ти знаходишся.

Нас не змішували з іншими зеками, у Курськ везли лише військовополонених. У камері, де я знаходився, був

хлопець з мого підрозділу, Андрій. Хтось був з Нацгвардії, хтось із ЗСУ, хтось із морської піхоти. Камера була досить тісна — як кімната в однокімнатній квартирі, нас там перебувало 12 осіб.

Двох'ярусні ліжка. Ти можеш лягти на ліжко або торкатись ліжка тільки під час відбою. А в інший час мушиш стояти. З 6:00 до 22:00. Це ж суровий режим.

«ТИ РОЗУМІЄШ, ЯК ХОЧЕТЬСЯ ЖИТИ»

Підійом о шостій. Десь ближче до восьмої — перший прийом їжі. Те, що називається «прийом їжі». Там було трохи краще, ніж в Таганрозі. Давали три шматки хліба на день — це було круто дуже. Після їжі починаються допити, знову допити, допити... Слідчі МВС працювали на кожній зоні по 3-4 тижні. І кожні 3-4 тижні приїжджали нові слідчі, які знову всіх опитували. Знов-таки, якщо ти десь, на їхню думку, забрехався, тебе катуватимуть. Бо якщо ти брешеш, на їхню думку, то тебе треба розколоти.

Іноді на допити виводять по одному, іноді виводять усю камеру, одного заводять на допит, а інші займаються спортом. Це такий різновид катування. Наприклад, одного завели в кабінет, а всі інші стоять в черзі. І поки всі стоять — «Так, 200 присідань!» Поприсідали — ще 100 відтискань. Поки людина не впаде повністю, її в кабінет не заводять. Тільки якщо вона вже дихати не може після таких фізичних навантажень. Хто не може — починали знущатись над ним в коридорі. Тобто заводять тебе до слідчого, коли ти вже навіть говорити не можеш.

У мене був випадок, коли виводили нас до слідчих, і от усі качаються, мене взяли отак от і кажуть: «Так, зараз будеш повзати по підлозі, по коридору». І я повзав. Від

точки А в точку Б, я повзав десь три години приблизно. Тебе заводять на допит безсилим повністю, щоб ти був згоден на все. Спочатку поб'ють, а потім уже посадять на допит. І питають постійно одне й те саме. І якщо десь показання твої не збігаються, якщо є питання, то тебе будуть катувати різними способами, починаючи від струму і собак, закінчуючи іншими методами.

Ти повинен був постійно розказувати свою історію. Якщо якісь були відхилення, або хтось з інших скаже, що щось в цій історії не так, що є якісь інші докази або свідчення, наприклад, про мене від іншої людини, яка мене знає, то це все, це «зальот». Будуть серйозні катування.

Один з найважчих моментів був, коли до нас приїздив «уфсіновський» оцей спецназ. Це було наприкінці серпня і в першій половині вересня 2022 року. Нас лупцювали двічі на день стабільно — на ранковій і вечірній перевірці. Виводять усіх з камер в коридор на перевірку — це «зонівська» умова, всіх виводять в коридор, перевіряють на наявність колючих предметів. Це маячня, ми ж взагалі без нічого!.. Нас били дуже жорстко. І ти щодня розумієш, що завтра ти прокинешся, тебе знову будуть бити зранку, потім ще ввечері, і потім на наступний день. Отак минуло 2-3 тижні приблизно. Я вже навіть не пам'ятаю.

Усі вірили, що буде обмін. Намагались якусь інформацію зібрати в пазл для себе. Ми ж перебували в інформаційній ізоляції, не знали, що коїться в світі. Щодня абсолютно все однаково. Навіть теми для розмов скінчились. 12 осіб, що стоять зранку до вечора в камері, поспілкуватись — це єдина розвага. Говорили про все на світі. Абсолютно. Кожна людина знала про кожного все. Але все одно дуже важко витримати, коли одні й ті ж люди стільки часу разом. Іноді накал емоцій був такий, що люди були готові в камері вбити один одного за якусь дрібницю.

Постійний голод, катування, втома. Усе це поставлено на потік, щоб людину зламати. У таких умовах виникають часом геть несподівані думки. Коли ти голодний, психіка абсолютно по-іншому працює, і в тебе з'являється купа ідей. Про те, що можна було в житті зробити так або не так.

«**Ти починаєш переглядати багато речей, змінюється ставлення до життя. Ти розумієш, що ті проблеми, які ти вважав серйозними, це взагалі не проблеми, що люди в цивільному житті з дрібниць роблять велику проблему. І ти розумієш, що ось зараз це реально проблема. І ти не можеш нікуди дітися.**

Переоцінка цінностей, життя. Ти розумієш, як тепер хочеться жити. Почали згадуватись якісь ностальгічні думки з дитинства, епізоди, коли десь подорожував. Та в принципі за всім була ностальгія. Ти розумієш, що взагалі проблем в житті раніше не було.

Було щось неймовірне, коли я дізнався, що мати жива. Дуже часто дів снівся, батьки. Та будь-що снилось, в принципі. Абстракції якісь. От дів снівся з певною періодичністю. І сни, чомусь вони дуже яскраві були. Але після яскравих снів ти постійно прокидаєшся в камері й думаєш: і знову «день бабака».

НОВИЙ РІК І ДРУГИЙ ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Ми розуміли, що обміни йдуть дуже повільно. 100 на 100 — це дуже великий обмін вважається. 200 — це рекордний. Ми думали, що там будуть обміни 500 на 500, 1000 на 1000. Але звичайний обмін — це 30, 40, 50 чоловік. І це вважається нормальний обмін. Є обміни

по 20 осіб. Ми розуміли, що з такою швидкістю це може тривати роками. В принципі, так воно і є. Багато людей в полоні з 2022 року. І ми розуміли, що треба ще дожити до того обміну. В якому стані ти вийдеш? Так, головне — вийти. А також витримати, вижити цей час. Хтось каже: «Та я все витримаю. Мені все одно. Вб'ють, так вб'ють». А хтось таки не витримує ні психічно, ні фізично. Тому що стрес дуже впливає на фізичне і психічне здоров'я. І людина під сильним стресом може також померти.

Про будь-які пересування, етапування ніхто не каже. От тебе забирають з тюрми. Це може бути етапування далі, вглиб Росії, за Урал, а може бути й обмін.

Нас забрали з Курська 31 грудня. Підняли нас, може, о п'ятій ранку, відкрили камеру, забрали одного хлопця, а також назвали моє прізвище. Була надія, що це новорічний обмін. Нас кудись везли, привезли в щось на кшталт спортивного комплексу. Завели в приміщення, там був басейн, де спустили воду. Нам тоді розв'язали руки, зайшли медики, і одразу змінився тон спілкування. Медики сказали: «Так, чоловіки, кому потрібна медична допомога, звертайтеся, підходьте, не соромтеся, вас зараз оброблять. Ми медики. Вам зараз гарячий чай дадуть, напої». І коли змінився тон, ми одразу зрозуміли, що це обмін. З такою інтонацією з тобою будуть спілкуватися, якщо везуть на обмін. Коли тебе далі б'ють по ходу перевезення, то це не обмін.

Нас потримали в цьому спорткомплексі, надали медичну допомогу, дали поїсти, чай був, печиво, яке ми не бачили протягом року. І нас посадили в автобуси. Це також ознака обміну. Тому що якщо ти їдеш на етап, то тебе везуть або в автозаку, або в «Камазі» зв'язаним, або в потязі спецвагоном. Автобус пасажирський — це вже ознака обміну.

Коли ми підїжджали до кордону, російські конвоїри сказали: «Так, а зараз всі опустили голови. Якщо, не дай Бог, хтось підніме голову, прострелимо башку». Нахилились просто головою в ноги. І якийсь час тиша. Тобто ми чули, що вони кудись вийшли, ці конвоїри, і ця тиша в автобусі тривала, може, хвилину. Потім ми чуємо голос (вже українською): «Хлопці, підніміть голови!» Ми подумали — нам же сказали опустити голови, певно, це росіяни приколкуються, зараз піднімемо голови — вони їх повідбивають. І знову чуємо: «Хлопці, та підніміть голови». Ми піднімаємо голови і бачимо, що зайшли наші військові в автобус. Тобто це був кордон. Спинилися два автобуси. В одному українські військові привезли російських полонених. А другий — наш. Росіяни зайшли в російський автобус, а наші зайшли в наш, і потім ці автобуси розїхались. Був вечір 31 грудня, десть на кордоні Курської і Сумської області, де зараз якраз ідуть бої, нас поміняли. І нас повезли тоді на Суми, а із Сум — на Санжари.

Ми зрозуміли, що вже вдома, що цей обмін таки відбувся. Нам надали першу медичну допомогу, почали роздавати сухпаї — йогурти та інше. Потім одразу повезли в лікарню. Це в Санжарах щось на кшталт реабілітаційного центру МВС, де відбувся медичний огляд.

Було відчуття, ніби пережив друге народження. Я по-іншому не скажу. Другий день народження.

ЦІНА ЖИТТЯ

Тепер ставлюсь по-іншому до багатьох речей. Ти розумієш, що не можна так зневажливо ставитись до їжі. Люди набирають тарілку, замовлять собі чогось, щось подзьобали — викинули. Хліб — більшу частину буханки викинули. Я зрозумів, що хтось вклав зусил-

ля, щоб зібрати те зерно, приготувати їжу, а ми просто в сміття викидаємо. Так робити не можна, в світі голодують мільйони людей, які б дякували за цю їжу. Треба до їжі ставитися серйозно. Більшість людей не знають, що таке голод в принципі. І тільки під час голоду вони зможуть цінність їжі усвідомити.

«***Те, що пережив я та інші — це дуже велике зло. Звісно. Але я ставлюся до пережитого як до екстремального відрізка життя. Це, напевно, найскладніший відрізок, який я пережив. І дай Боже, щоб такого більше не було.***

Я пробув у полоні 8 місяців, а багато хлопців і досі там. Я не знаю, в якому вони стані вийдуть. Одна справа — просидіти в полоні рік, а інша справа — два з половиною роки. За рік буде одна трансформація психіки, а за два з половиною — вже інша. Це різні речі. Я в принципі, відносно нормально це переніс. Так, були моменти відчаю, коли тебе кілька днів б'ють, і ти знаєш, що тебе будуть і далі бити. Ти думаєш, як пережити цей день. Але для мене наслідків критичних для психіки це не мало.

Я розумію ціну життя. Я зробив для себе позитивні висновки.

ЄВГЕН ЧЕХІВСЬКИЙ

1981 РОКУ НАРОДЖЕННЯ
(МІСТО ДНІПРО).

ЗАКІНЧИВ УЧИЛИЩЕ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ
«ВЕРСТАТНИК ШИРОКОГО ПРОФІЛЮ,
ОПЕРАТОР ЧПУ».

ПРОЙШОВ КУРСИ ОФІЦІАНТІВ-БАРМЕНІВ,
ПРАЦЮВАВ ОФІЦІАНТОМ-БАРМЕНОМ.

СЛУЖБА В ЗСУ З 2015 РОКУ:
81-ША АЕРОМОБІЛЬНА БРИГАДА,
МОРСЬКА ПІХОТА.

ОДРУЖЕНИЙ, МАЄ ДВОХ ДОНЬОК.

ПОДІЇ, ЩО БУЛИ ПРИРЕЧЕНІ СТАТИСЯ

До подій 2014 року я ставився як до таких, що мали би рано чи пізно статися, тому що влада, яка в нас була, не влаштовувала нікого, окрім олігархів і мавп, які зібралися біля її «годівниці».

А простому народу не було життя. Навіть розпочати свій малий бізнес було практично неможливо: якщо він починав працювати, за тієї влади його швидко «віджимали». Легально «віджимали». Не лише я з цим стикався, а й багато моїх знайомих.

Я підтримував Майдан, і, як не дивно, у мене з обох сторін були друзі на той момент. Серед строковиків-ментів, яких привозили на Майдан із Одеси, у мене знайомі були, я з ними спілкувався і говорив: «Пацани, не женіть біса». Я на той момент уже жив у Києві.

Як почалися воєнні дії в 2014 році в Криму, я ще не був військовим. І міркувати про правильність чи неправильність якихось рішень з боку наших — вихід морпіхів із Криму, і чому здали півострів — я не міг. Багато моїх друзів у 2014-му пішли воювати. Мене не пустила дружина. У мене була дворічна донька, жінка просто стояла і плакала з дитиною на руках. Тому я брав пасивну участь у подіях того року. Але коли почали гинути мої друзі, у січні 2015-го я сказав дружині, що мені треба з'їздити до мами. Зателефонував у свій військкомат полковнику, сказав: «Де моя повістка?» Він каже: «Приходь, вона на тебе чекає». І все. За розподілом потрапив у розвідку, снайпер.

Прослужив трохи більше ніж півтора роки. За цей час у війську з'явилися знайомі, і мені запропонували піти знову в ЗСУ. Я потрапив у морську піхоту. У 2018-му була перерва — мама отримала травму, я звільнився, бо вона потребувала допомоги. Три місяці — це рівно стіль-

ки, скільки йде твоя особова справа з частини до військкомату. І знову я подзвонив у стару свою роту. Був уже новий командир. Я попросив відношення і повернувся у свою частину — 36-ту Миколаївську бригаду морської піхоти.

Моя мати поставилась із розумінням до мого рішення. Дружина була проти. Вона піднімала всі свої зв'язки, щоб мене жоден військкомат не приймав. Тому довелося їхати до Дніпра, там, де в неї немає знайомих. Я попросив, щоб написали, що я мобілізований, так треба було — для дружини і для спокою, а пішов добровольцем.

«МИ ПРОСТО НЕ ГОВОРИЛИ, ЩО НАМ ЖОПА»

Все почалось жорстко, із артобстрілом, танковим наступом, «вертушками», літаками, авіабомбами і корабельною артилерією.

Ми перебували на бойовому завданні, я був у Павлополі. Наш командир приїхав 23 лютого і сказав: «Пацани, я вас знімаю». Ми саме знайшли хорошу роботу, розріджували ряди орків. Тому й обурювалися з напарником. Але командир наказав їхати на базу, що була в районі Бердянська. Ми приїхали. Людей мало було. У нас рота снайперів, і всі практично перебували в той момент на позиціях. Ми розуміли, що повномасштабна війна почнеться рано чи пізно. Своїй родині я сказав, щоб зібрали «тривожну валізу». Сім'я перебувала в Києві. В ніч 24 лютого я сидів на чергуванні, пішов дощик, пам'ятаю, і почалася артпідготовка. Летіли не тільки міни, вдалині було чути, що заходять «вертушки». Розбудив пацанів. Мені сказали: «Чех, не гони. Ти старий воїн. Це все фігня. Лягай спати, зараз закінчиться». А воно не закінчилося.

Я зателефонував родині. Сім'я в істеричі — Київ теж бомбили. Я сказав, що вони мають зібрати сумку, якщо

ще не зібрали, і чекати подальших вказівок. Брат моєї дружини теж воює, він був якраз на напрямку Чернігівщини, Київщини. Тому я сказав, що будемо дивитися, куди вони дійдуть, з якого боку будуть перти, відповідно у протилежному напрямку треба виїжджати.

Вони не виїхали до березня — виїхати було важко. Я через друзів, через волонтерів відправив їх у Вінницю, вони там побули. Але діти плакали, там теж тривоги. Ми їх вивезли потім на захід України. І звідти через побратима — у нього родичі в Німеччині, запропонували вивезти їх туди.

На той момент Маріуполь був практично в кільці. Власне, він був у кільці, просто ми не говорили, що нам жопа. Події розвивалися в Маріуполі дуже стрімко. Почалися бої по всій лінії фронту, там, де стояли ми. Наступ росіян був дуже масивний. Ми не були готові саме до такого масштабу. Надходили накази про відступ. Скільки, цікаво, наш уряд мільйонів поклав собі в кишеню за рахунок другої лінії оборони, яка не була зроблена в Маріуполі? Жоден окоп не викопано. Лінійні батальйони, піхота тримали оборону скільки могли, відступали з боями. Ми підрозділ снайперів, у нас специфічні завдання. Ми не вступаємо у бої, скажімо так, в окопах. Ми працюємо віддалено. Вдень сказали, що відступаємо на КСП бригади в Маріуполь. Звідти вже командир отримував накази, ми намагалися їздити на різні позиції, працювати. Вдавалося мало, але робили все, що було в наших силах. Потім нам наказали відійти на «Азовмаш». Ми відступили і звідти виїжджали працювати.

Потім ми відійшли на «Ілліча». Це вже коли, грубо кажучи, бої були на самому заводі. Ми тримали оборону, починаючи з Волонтерівки, і відступали назад. Потім ми стояли на Середньому мосту. Я не пам'ятаю назв усіх вулиць. Мені в полоні настільки відбили мізки, що у мене

з короткочасною пам'яттю доволі-таки поганенько. Зараз уже більш-менш відновилася за рік, але все одно деякі моменти я досі не можу пригадати, намагаюся, але не можу. Ми втратили практично всі лінійні батальйони. Деякі з цих пацанів після полону повернулися і зараз воюють. А багато хто після того, як повернувся, як і я, списався.

Згадуючи ті події, думаю, чи могло все вийти інакше. Навіщо треба було підривати тунелі під заводом? Величезні тунелі, через які ми могли вийти просто до них у тил. Чому не зробити оборону у цих тунелях, і тримати у вузькому просторі кулеметні розрахунки? Їх хрін би хто вибив. А їх просто завалили. Пацани з моєї роти лазили по цих тунелях, шукали вихід. Нас обрізали. Так само, як Маріуполь злили, і Україну злили. А коли весь народ встав і дав їм п...зди, тоді усі вже зрозуміли, що просто так Україну не здадуть. Це моя думка. Чому, коли ми на Волонтерівці сиділи і доповідали, що формується колона наступу, коли півтори години кричали в рацію, що зібралось вже більше ніж дві сотні людей живої сили, танки, «бехи» і вони зараз підуть штурмом на нас, координати давали, уже відкрито в ефір говорили, куди бити треба. І пох...р. А там не багато треба було. Хоча б із десятка снарядів кинули, розбили, і вони б побігли. Вони бігали від наших танкістів, а ті без БК, просто виїжджали, заводили танк, газували. Я чув у рацію, коли моїх пацанів давила гусанка. Це страшно. Хоча тоді було пофіг. Ми просто знали, що повинні стояти один за одного.

«РОСІЯНИ ЦИВІЛЬНИМИ ПРИКРИВАЛИСЯ»

Кожен із нас ставив питання: якого х...ра ми не вийшли з Маріуполя? Чому ми маємо вмирати за місто, в якому люди нам плюють у спину, які наводять на нас ворожу арту, які проклинають нас, коли ми нама-

гаємося вийти в місто, зайняти позицію? Ми вулицями проходили, уже людей не було. Жінка бігла із дитиною. Ну, як? Його дитиною не назвеш, 16-17 років. І матюкала нас. Я не витримав, кажу: «Мадам, ви знаєте, що ми відступаємо, ми йдемо з цієї вулиці? Буквально за півгодини сюди зайдуть п...дари. Ви будете розповідати, що ми “укропи”, вас тут катували, вбивали? Хоча ваш син і ви ходите спокійно, ми вам ще жерти давали і воду віддавали останню. Прийдуть вони, заберуть у вас сина, дадуть йому в руки автомат, і ось тоді ви дізнаєтеся, наскільки я злий “укроп” і фашист. Тоді я його вже вб’ю. Тому що він буде для мене ворогом. Тому що він буде стріляти в мене і в моїх друзів».

Була ситуація — три будинки навпроти нас. В одному «Азов» затиснули, інший був сірою зоною, а у третьому тусувалися росіяни. Я їх відстрілював періодично. І вони ось цей «сірий» будинок теж намагалися зайняти, а потім почали звідти виводити цивільних. Причому, я бачив у приціл, як вони їх виводили — попереду йшли цивільні, вони за ними. Тобто вони цивільними прикривалися. Це діти, жінки, чоловіки, люди похилого віку були. У мене хороший приціл, повірте. І ось вони їх водили, водили. Думаю, ну добре, зараз відведете цивільних, все одно вийдете до мене. А вони потім брали цивільних уже звідти, переносили БК туди і прикривалися знову жінками, щоб я в них не стріляв.

І таких багато ситуацій було. Знаєте, що було, страшно? Не війна. Страшно було дивитися на цивільних. Це не люди, це зомбі. Вони на світанку вилазили, щось намагалися приготувати поїсти. Відповідно, щось завжди прилітає. І прилітає міна, когось із них «забаранило», труп лежить, вони сидять далі готують. Дитячий майданчик поруч, на якому вже хрести стоять, у піску

два рази лопатою кинули, закидали, засипали. Собаки лазили постійно, то ноги, то руки носили, вони жерли ці трупи. Боець прийшов, і каже: «Є у вас щось пожерти? Дайте, я їм віднесу, тому що мене просять застрелили їхнього собаку, щоб приготувати пожерти дітям».

Розкривали магазини — нам треба було теж десь брати провізію. У нас нічого не було. Ми і цивільним говорили: «Хлопці, заходьте, беріть консерви. Ми беремо, і ви беріть». Вони брали алкоголь. Вони тупо ним ужиралися. Їжу практично не брали. Ми заїхали, і побратим набрав цілий ящик: крупи, олія, щось із консерв накидали, згущене молоко, макарони. Ми цей ящик відвезли цивільним, а вони такі: «Це все? Чому так мало?» Це нас розлютило...

Жінка, візок, немовля — вона йде по воду, між будинків бій, стрілокотня. Її в будь-яку секунду завалять. Купа трупів, м'яса. Розстріляні автобуси з цивільними пам'ятаю. На машинах написано «Діти», з білими прапорами, пов'язками, типу, хто так виїжджати буде, тих вони повинні були випускати. І потім я бачив цей бусик. Один повернувся, решта лягли там — видовище було страшне. І діти, і жінки, і люди похилого віку, яких вивозили. Багато ситуацій. Всього 47 діб, а кожен день, кожну секунду бій.

Є один класний момент. Був бій, ми сиділи в будинку. І раптом в одну секунду стало тихо, просто тиша гробова. Ми з моїм другом переглянулися, я кажу: «Андрюх, ми що, здохли?» Він говорить: «Схоже, що так». У вікно дивимося. Я кажу: «Х...рове якесь Царство Небесне, більше на пекло схоже. Тим більше, на Маріуполь». І тут вони почали знову стріляти, і ми такі: «Все окей, ми живі, працюємо далі».

«МИ ЖИЛИ ОДНІЄЮ СЕКУНДОЮ»

Потрапляння в полон — це було «феєрично». Я потім дізнався, що пан головнокомандувач дав наказ: якщо ми не можемо втримати Маріуполь, ми можемо прориватися в бік Запоріжжя і виходити. З 10-го на 11 квітня ми мали зробити прорив. План був непоганий. Залишки першого бата та інших підрозділів: прикордонники, «нацики», поліцейські. Не пам'ятаю всіх, але це були всі, хто вижив у місті й зміг дістатися до «Ілліча». У госпіталі дуже багато поранених, багато «тяжких».

Для прориву мало бути кілька команд. І потім люди з усіх щілин, з усіх підвалів повинні були за певною командою вантажитися в машини, шикуватися в колону, перший бат у голові, прорив, і там уже за сценарієм. Зрозуміло було, що покришили б нас. Але, думаю, хоча б половина вийшли б живими.

Прорив не вдався, я отримав поранення — у мене були прострелені груди, двосторонній пневмоторакс, лівосторонній гідроторакс, правосторонній гемоторакс. У мене були дренажі, я пролежав 6 днів, потім змусив лікаря зняти трубки і сказав, що я тут здихати не буду. Я краще зі своїми пацанами у Вальгаллу піду, ніж вмиратиму тут. Мене лікарі не відпускають, кажуть, нехай командир дозволить. Потім за мною приїхали мої хлопці, забрали мене, і ми поїхали.

Командир сказав, що є два варіанти — або знову на прорив, або на «Азовсталь». Типу, уже ніхто нікому накази не віддає, тут вибір кожного. Що таке на «Азовсталь»? Це з одного оточення в інше, тільки це пройти знову весь Маріуполь, перейти міст і забитися. Мене, до речі, хотіли забрати «вертушкою» крайньою, яка залітала в Маріуполь. Я важкий «300-й», мене мали вночі лазівками, стежками перевезти на «Азовсталь», щоб звідти забра-

ла «вертушка». Але я відмовився. І цю «вертушку» збили. Фартануло. Реально. І ми пішли на другий прорив. Хто пішов на «Азовсталь», хто на прорив.

Багато хлопців пішло на «Азовсталь». І нібито через те, що ми пішли на прорив, хлопцям дуже сильно пощастило. З багатьма з тих, хто зі мною в обмін потрапили, я спілкувався, кажу: «Як ви пройшли туди?» — «Ми пройшли практично без жодного пострілу. Росіяни роздуплилися, тільки коли ми влетіли на «Азовсталь», і зрозуміли, що це не їхні». Машини перефарбовували, малювали їхні ті «V-ки», «Z-ки», білі пов'язки одягали, російськомовних саджали за кермо, які, якщо десь зупиняє їхній патруль, могли нормально розмовляти, а не суржилом.

А ми звичайним залізом обшили «Урали», яке пробиває навіть ПМ, і поїхали. Хоча був варіант вийти пішки. З нашого підрозділу могли вийти всі, крім трьох: Паші, мене і дяді Колі. В Паші було кульове в шию — через рот вийшло. У дяді Колі прострелений живіт. Але оскільки у медиків не було обладнання, щоб просвітити, вони його розкрили повністю, перебрали і потім зашили. А у мене прострелені легені, мене в туалет водили хлопці, я кров'ю постійно харкав, на знеболювальному сидів. Потім до нас попросилися ще дівчата-медики, ми всі завантажилися і поїхали. Наш «Урал» перекинувся, ще не вступаючи в контакт. Вночі він трохи з'їхав із дороги, його почало кренити. Тоді в нас замполіта Василича бортом прибило, він «200-м» виявився. Ми вилізли, за нами підскочили, хтось застрибнув у наступний «Урал», кого забрали на капсули. Доїхали до блокпоста, і там почалося пекло.

Наша капсула влетіла в протитанковий рів. Нам пощастило дуже сильно. Не поспішай виконувати наказ — він може змінитися. Пацанам, коли встановлюють капсулу на «Урал», дерев'яні борти знімають. А вони їх не

зняли. І в цей момент, коли через бійницю ми дивилися, я бачив, як горить кумулятив, що вдарився об дерев'яний борт, пропалює дерево, а не пропалює броню. Знову ж таки, кажу, фарт. Везіння там було щодня.

Коли ми влетіли в цей рів, коли почали розбирати нашу капсулу, я підлетів, фастекс луснув, відкинулася броня, і мене прикладом автомата вдарило якраз у легеню, я впав на автомат, а на мене ще кілька людей, і в мене відкрилась кровотеча. Було дуже боляче, і я ходив від медика до медика, збирав знеболювальні, усе, що є, мені кололи. Був такий уже туманний стан.

Спасибі водієві, на одному колесі ми повернулися на «Ілліча». Ми трималися до останнього. Не кожен, деякі зривалися в психоз. Ми жили однією секундою. Тобто коли ти в оточенні, коли йде бій, ти не думаєш ні про те, що буде, ні про те, що це було. Ти думаєш про те, що є зараз. А бої були щохвилини, щосекунди. Ми постійно відходили, нас постійно затискали. Брак БК, брак артпідтримки, брак їжі й води...

На штабі був старлінк. Раз на кілька днів Василич, той самий, якого потім насмерть бортом придавило, створив групу з нашими рідними і щовечора надсилав повідомлення, що з нами все добре. І він носив наші документи.

Ви можете будь-якому бійцю, хто реально був на вулицях Маріуполя чи в його околицях, на заводі, сказати «два-три дні», він почне сміятися. Тому що нам обіцяли два-три дні. Мені дзвонили друзі, писали повідомлення: «Чех, тримайтеся, ми ось-ось, ми тут у Запоріжжі», «Ми з Волновахи», ще звідкись. Але насправді ми розуміли, що до нас уже ніхто не прийде. Принаймні, я розумів. Розумів, що ми «приїхали». Ми вмирили там постійно. Без сну, без їжі, постійно в холоді. Спасибі, що пацани хоч запаслися їжею, і на початку ми навіть іноді душ приймали.

Через деякий час нам віддали наказ, що все, полон. Ще пацани приколюються, хто зі мною вийшов, кажуть: «Чех, ми пам'ятаємо твої слова. Ти зайшов, кажеш: “Ні-якого полону, одягаємо берети, розчохлюємо лопатки”».

Коли сказали «полон», я хотів застрелитися. Чесно. З «форта». Не зміг. Потім хотів гранату підірвати біля голови. Не зміг. Напевно, я боягуз. Потім зайшов мій друг і напарник і сказав: «Усе, братан, ламаємо телефони». Я почав це все видаляти, потім згадав, що треба зателефонувати дружині, бо вона не повірить. Ще в 2015 році, коли я пішов на війну, я їй сказав — не вір нікому, навіть якщо мене вб'ють, я тобі зателефоную і скажу, що я вже мертвий. Дружина вже в Німеччині була. Я був за неї спокійний. Єдине, за маму переживав, вона в Дніпрі. В дружини відразу істерика, діти плачуть, дружина плаче. Я сказав: «Усе, давай, бо телефон один, усі хочуть додому зателефонувати». Подзвонив мамі, повідомив їм, що я важкий «300-й», і що в нас полон. І ми вже просто чекали, поки нас заберуть. А далі допити, етапи, сортування.

ФЕЄРІЯ БОЛЮ

Завантажили в «Урал» із білим прапором, вивезли за край заводу, вишикували в колону, обшмонали. До речі, дуже було цікаво, що списки снайперів були злиті абсолютно. Нам одразу сказали: «Можете нічого не приховувати». Хоча документи ми всі знищили. Якби вони ще мій воєнник побачили, вони б розстріляли мене відразу. Він каже: «Говори, хто ти, бо зараз знайдемо». Я кажу: «Снайпер». Він сказав, що я сука, але потиснув руку. Каже: «Ти багато моїх побратимів завалив. Але ви воїни».

Запитували, де американські найманці, і скільки у нас було людей. Я кажу: «Чув, нас було там щось близько

1200, по-моєму, людей, з яких 900 або більше були важко поранені». Він каже: «Ти п...здиш. Як?! Нам сказали, вас там більше ніж п'ять тисяч тільки на "Ілліча"». Я кажу: «З чого ти взяв?» Він каже: «Тому що п'ять штурмів». На нас кидали бомби по півтори тисячі тон. Вони заходили зачищати п'ять разів. Це все відбувалося 24/7, тобто війна там ніколи не припинялася. Він каже: «Все, нам сказали, там "укропів" нема, йдіть, збирайте трофеї, їх усіх бомбами рознесло! Ми заходимо, отримуємо п...зди від вас».

Ми із заводу виходили через якийсь місток. Мені було настільки погано, що мене пацани під руки практично виводили. Перейшли, там нас обшмонали, посадили в ось ці «Еталони»/«Богдани». Потім там ці виродки ще в кого що не забрали, почали забирати.

Вони дикі, вони знімали з пацанів «Талани». Наші смердючі «Талани», які ми не можемо носити, тому що вони реально незручні, це гівно, це в селі корів доїти — в них воювати неможливо. Вони забирали це, вважали, що це круто. А якщо вони у когось бачили «Лови», це взагалі все, для них це межа досконалості. Знімали форму, натомисть давали ось ці одноразові готельні капці — деь накрали, певно, у готелях. Кому калоші від ОЗК. Кому взагалі нічого не давали, а просто п...здюлину. Більш адекватні могли підійти, дати пачку цигарок за те, що він у нього «Лови» забрав.

Коли в барак завели, там висів на розтяжці пацанчик. Він був увесь у татуюваннях, забитий до невпізнання, але ще при тямі, і вони його постійно забивали, вони кричали нам, щоб ми не дивилися, він моторошно кричав. Вони думали, що він «азовець», а він був із першого батальйону морпих. Його долю я не знаю. Найімовірніше, забили на смерть.

Потім сказали усім снайперам вийти і стати вбік. І нас поставили до стінки. У той момент ми подумали,

що нас розстріляють, тому що ззаду прийшли автоматники, я чув звук затвора. У нас у всіх пролетіла одна думка. Нам сказали, типу, морду в підлогу, але ми дивилися на стінку. Ми дивилися на стінку і розуміли, що будемо перші. Там не було ні крові, ні дірок від куль. Але зайшов якийсь х...р, «Ворон» його, по-моєму, позивний, і сказав, щоб нас узагалі не чіпали, і щоб ми сиділи окремо. Я не пам'ятаю, скільки діб це було. Води кидали одну-дві баклажки, а людей там було дуже багато. Один на одному всі лежали на підлозі — сиро, скрізь вода, морози, дощі... Коротше, всі на бетоні, грілися одне об одного. Вікна розбиті, скла ніде не було, і на них висіли ганчірки брудні. Мені було важко навіть встати. Один пацанчик ходив збирав воду, стояв із цією брудною ганчіркою, конденсат капав, і десь години за 3-4 пів склянки води збиралося. І ось із цих пів склянки вони віддавали мені, дядьку Колі й Паші половину, а решту пило практично 20 осіб.

Це все відбувалося в Мангуші. Прийшов якийсь полковник, п...дар. У нього петлиці медслужби були і погони полковника. І він сказав відібрати важких. Пацани мене вивели, він сказав: «Покажи, куди тебе поранено». Я підняв одяг. У мене реально поранення, але його майже не видно — такий отвір вхідний і дірки від дренажів. Він сказав, що я симулянт, і я на загальному. Когось по-відбирали і пішли. А ось потім я не пам'ятаю, це був ранок, ніч чи що, нам дали по пів склянки чаю, одне печиво і по банці перловки з тушонкою. І все. Знову не пам'ятаю скільки, ми лежали, періодично вони там залітали, вирубали світло, кричали щось.

Точно не знаю, але здається, одного дострелили. У нас був у якомусь із автобусів важкий «300-й». Вони його вивантажили з автобуса і добили двома пострілами. Потім вони періодично когось приводили, когось відводили. Дівчаток окремо забрали. За день, два, три — не пам'я-

таю, скільки днів я там був — дали одну на трьох банку тушонки, і все. Більше ми не їли там. І потім в один із днів, вечорів або ночей — темно було, нас знову на етап, і ми на світанку приїхали в Оленівку. І там почалися «веселі» будні військовополонених.

Ми заїхали, почалося приймання. Це під'їжджає автобус, стоїть коридор із москалів, і вони забивають тебе всім підряд. Найприкольніше, що вони поламали всі свої гумові палиці об нас, всі труби, порвали всі ремені. Вони знімали з полонених ремені, в'язали у вузли і забивали цими ременями. Били ногами, ременями, спускали собак.

Мені тоді дуже пощастило, мене не зачепили. Тому що коли він зайшов в автобус, сказав, типу, якщо будете зараз мудрувати, що у вас дохера «300-х», то, коротше, ми вас «вилікуємо» всіх. І пацани кажуть: «У нас ось один важкий». Я вийшов. Я показав поранення. Вони сказали: «Цього взагалі не чіпати навіть пальцем». Мене заштовхали на «локалку» (*закрита територія в середині загальної, бараки в середині закритої території — ред.*), поставили на коліна мордою в землю, і все. А пацанів моторошно забивали. І це тривало протягом доби. Протягом доби ссали в пляшку, води давали по ковтку і постійно забивали. Постійно крики.

Потім хтось із медиків домовився, щоб дали маленьку кімнату для важких. Пам'ятаю, мене туди занесли, там на підлозі ганчірки якісь лежали. Мене поклали, і я лежав, помирав. Їсти давали четвертуху хліба, і баланда якась була, не пам'ятаю, якась рідина. Води не було практично, страшно зневоднення. Якщо по ковточку, по два на день діставалося, це було круто. І так постійно виганяли у двір. Потім почали переписи, описи, прізвище, де служив, які татуювання, що робив, чому воюєш проти росіян, навіщо 9 років «домбили бамбас» і вся ця х...рня.

Переписом здебільшого, я так зрозумів, займалися теж полонені, дівчата і хлопці. Це поліцейські з Маріуполя і з інших міст, яких вони взяли в полон.

«ВИЖИВ, БО ХОТИЛОСЯ ЖИТИ»

Пам'ятаю, в один із днів просто назвали прізвище, сказали вийти зі строю, знову завантажили. І ми поїхали. Був постійний психологічний тиск, коли вантажать зі словами: «Ви на обмін». Ми їхали, я бачив вказівники — Донецьк, Запоріжжя, і думаю: «Вау, все ж може бути. Ось Донецька траса, може, кудись нас і вивозять, може, й обмін». Ніхрена. Це була Луганська область. Уночі нас привезли в колонію суворого режиму номер 36. Феєрично: 36-та бригада, 36-та колонія. Там вони сказали, будуть доглядати нас, годувати, взувати, прати. Мовляв те, що вам Україна не дала. Поголили, помили, по бараках розкинули. 200 осіб в один душ на п'ять хвилин без мила. Потім уже вони давали якесь смердюче мило, робу пошили нам, бирки. Чисті зеки. У сусідніх бараках були і зеки. Їжа — мінімально. Січкою годували. Якусь рибу давали, досі не можу зрозуміти, яку. Схоже, її викинули на сонце, вона протухла там, а потім її давали. І баланду. Нам заборонили давати сіль, цукор.

Приїжджали ці «ескашники» (*представники Слідчого комітету — ред.*), допити, кого відразу на бур закривали (*барак з посиленням режимом — ред.*), кого забивали. Оскільки я помирав, мене не чіпали. З нами був медик із нашої бригади — «Наркоз». Завдяки йому я і вижив. «Наркоз» домігся, щоб дали йому шприц, і під конвоєм він мені з лівої легені пункціями відкачував рідину. Без знеболювальних, таке собі. Витерпів. Хоча б трохи почав на одну легеню дихати, бо в мене повністю легені забилися.

Потім він домігся, щоб мене дренували. Мене відвезли в Луганськ. Лікар сказав: «Ах ти, сука, я його зараз

без наркозу буду дренувати». Треба пробити плевральну зону легені, щоб звідти викачати кров. Я йому кажу: «Ти що, дурник? Ти ж клятву Гіппократа давав. Ти ж цивільний медик». Він говорить: «Ви ж нашим пацанам яйця відрізаєте!» Я кажу: «А ти бачив це?» Він: «Ні, мені розповідали». Я кажу: «Прикольно. А ти бачив хоч одного без яєць?» Коротше, він із горем навпіл новокаїном мене обколов, рубанув, за раз викачав три з половиною літри крові.

Потім мені теж ставили запитання: «Як ти вижив після цього?» Кажу: «Не знаю. Жити хотілося». Поставив дренажі, трубки від кондиціонера якісь брудні всучив, дав пляшечку, у яку виходить дренаж, і все. Вони мене хотіли в лікарні залишити. Від лікарні, чесно, я сам відмовився. Єдине, що там тішило, це те, що я бачив цих виродків, яких привозять, розірваних, покалічених мерзотників. Я реально не те, що бігати, я і помочитися не міг без допомоги, а мене конвоювало четверо автоматників, кінолог із собакою і майор. Вони всю дорогу на мене направляли автомати, тому що їм сказали, що ми морпіхи з Маріуполя, і вони дуже боялися, думали, що ми голими руками можемо їх порвати. Їм сказали, що не дивіться, що вони дохлі й худі, вони розірвали скільки виродків у Маріуполі.

Привезли. Потім було побиття і вивчення пісень — «Гімну Луганської республіки», «Росії» Газманова, «Любе», треба було вчити і всяку іншу х...рню. «Дядя Вова, ми з тобою» — це єдина пісня, в якій вони ніх...ра не розуміли. А потім якось один вертухай каже: «Чуєш, а походу вони не про того дядю Вову співають». Ми посміхалися в душі.

Суто п...здюлина або якесь хитання — прийшли, забили палицями. Та нормально, слава Богу, що до гіршого не дійшло. Вервечкою ідемо у їдальню, хтось крикнув...

Прийшов «хазяїн» (начальник зони), запитав, чи все в нас добре. Хтось сказав, що йому маленька пайка. Він сказав: «Окей, буде вам велика пайка». Після цього нам насипали дуже багато, дуже сильно гаряче, давали 5 хвилин на прийом їжі, ти обпікав усі нутрощі собі. Не встиг доїсти — твої проблеми. Палицями заганяли, палицями й виганяли. Перед їжею пісеньку поспівали, після їжі поспівали, гуськом походили, поприсідали. Ми могли, блін, присісти по 600, по 800 разів. Можна було на Олімпіаду з присідань їхати.

Потім мене роздренували, я почав гоїтися трохи. І мене почали водити на допити. А там уже «тапіки» (різновид тортур, коли дроти телефонного апарату чіпляли до різних частин тіла, і пускали струм — ред.), а там уже стрибання на голові, а там неприземлення на землю по півдня, у повітрі висиш, тебе штовхають... І там ти починаєш уже молитися, щоб... померти. А не виходить. Я навіть свідомості не втрачав. Я бачив, як електрика проходить по моєму мозку. Я бачив кожну звивину в себе в голові.

«Я НЕ ВІРИВ, ПОКИ НЕ ПОБАЧИВ УКРАЇНСЬКІ ПРАПОРИ»

Шоб вижити — я молодшу доньку завжди згадував. Ось вона мені давала сили. Я забув обличчя всіх рідних. Мені вибили їх із голови. Я дуже намагався згадати, я забув одну цифру телефону дружини. Іноді пацанів забирали, ми писали «маляви» з номерами, щоб вони повідомили, де ми. Завдяки цьому дружина дізналася, де я сиджу, і почала стимулювати цей процес. Один із прикордонників вийшов на обмін, і в трусах провіз номер телефону з неправильною цифрою, прізвищем та ім'ям моєї дружини. І він знайшов її. Місяць шукав, але знайшов.

Як мене поміняли, як, точніше, я потрапив в обмін, я не знаю. Знаю, що за мене пропонували гроші, і великі гроші — вони не брали. Мене міняти не хотіли. Хто вплинув на це — не знаю. Друзі, побратими, дружина, мама... У Бога я, напевно, вже не вірю. Ми там молилися всім богам — жоден не допоміг. І якось я потрапив у цей обмін.

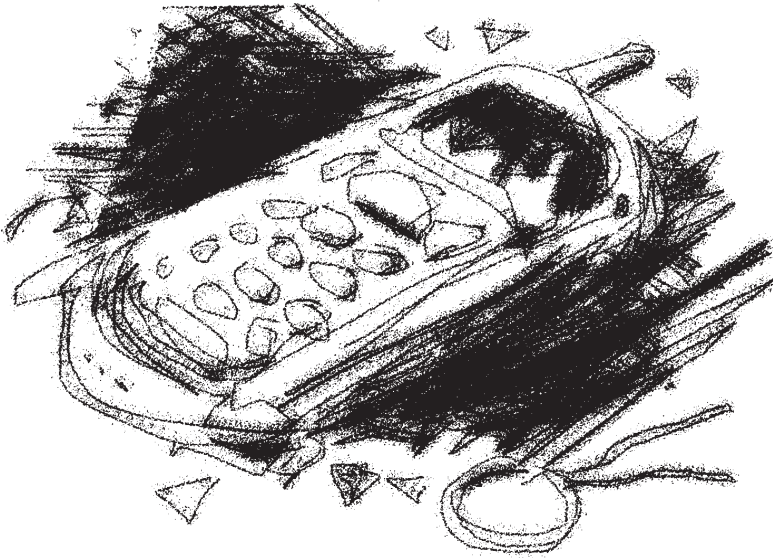
Сім місяців я пробув у полоні. Але мені саме так фартануло. Я коли на ротацію ходив, це ж перед повномасштабною, мені донька сказала: «Тату, ти ж приїдеш до мене на день народження? Ти ж візьмеш відпустку?» А в неї 5 листопада. Я сказав: «Обіцяю». І мене 3-го поміняли.

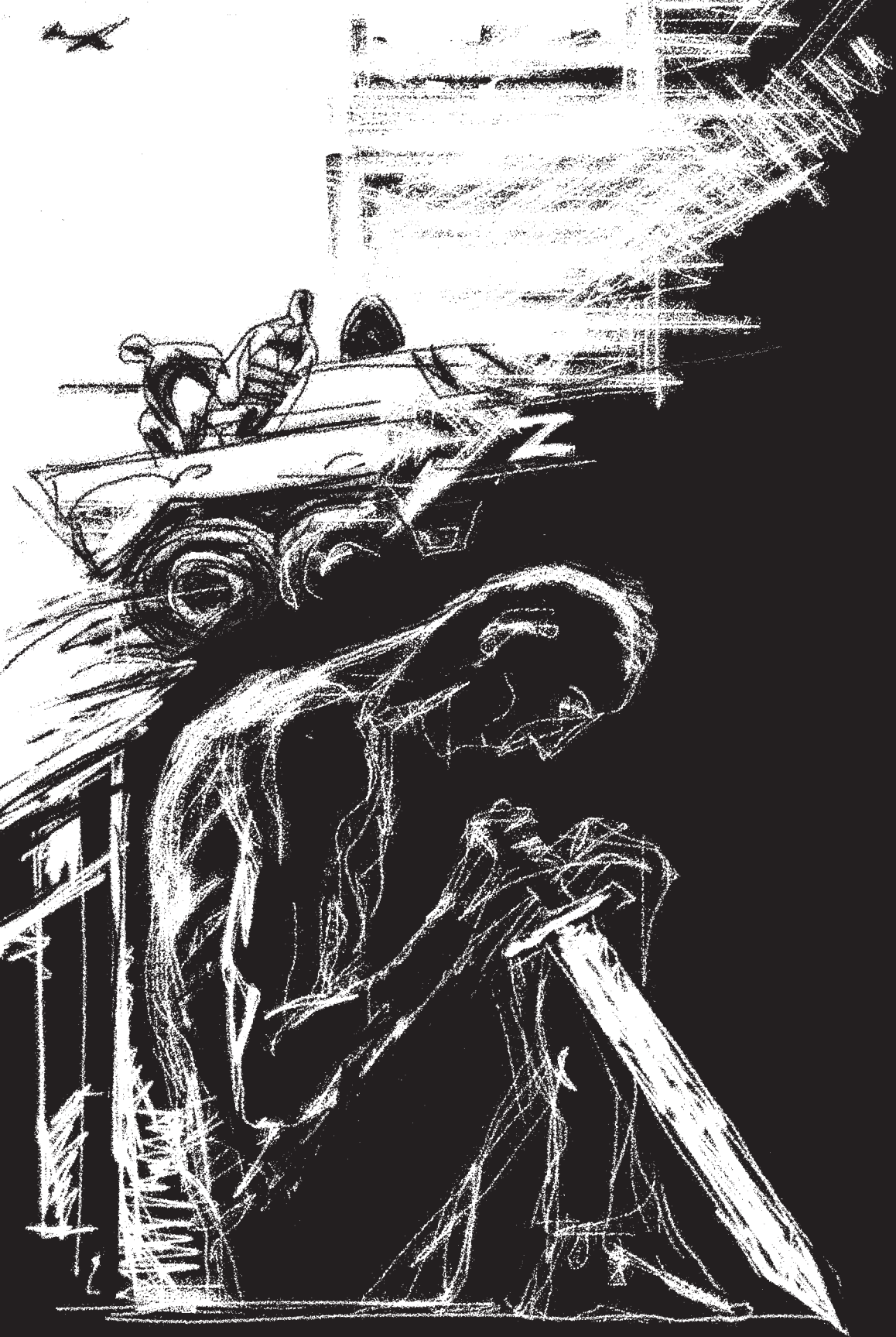
Я не вірив до останнього, поки я не побачив прапори українські — я не вірив. Поки не вивів нас чоловік, цей представник, який в автобус зайшов. Тому що багато обмінів зривалося. При мені хлопців привозили, відвозили, привозили, відвозили, а потім відвезли на Донецьке СІЗО, і все.

Пам'ятаю свої перші емоції. Я дуже нервував, плакав. Спочатку я знайшов представників морської піхоти і попросив їх, щоб вони забрали інших. А потім засмутився через те, що я не міг додзвонитися дружині, я не пам'ятав однієї цифри. Постійно брала слухавку якась жінка, яка мені казала: «Ви не туди потрапили. Я вас розумію». Але з координаційного штабу зателефонували моїй дружині, і вона мене набрала. Це було круто.

Я лежав в хірургії у «Добробуті» у Києві, не міг зрозуміти, як тут може тривати таке життя? Для мене дико, коли всі жирують. Я не проти того, що люди гуляють, за те і стояли... Але коли шарахаються військової машини — моя цивільна поламана. Вони такі модні, їздять на крутих тачках, ходять у спортзали, качки всі. Тільки бачать військову машину — вони обсикаються, думають, що «ТЦКшники» їх зараз заберуть. І це скрізь.

Дружина була в Німеччині на той момент, я заборонив їм приїжджати в Україну. Вона сказала, що приїде, і приїхала в Санжари, у санаторій. Я з'їздив до неї у відпустку, мене відпустили в Німеччину на 30 днів. Коли звідти приїхав — уже якось почав людей сприймати.

ВАЛЕНТИН ШАТУРСЬКИЙ

1996 РОКУ НАРОДЖЕННЯ.

ЗРОСТАВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ,
У СЕЛИЩІ ЛІСОГІРКА.

ЗАКІНЧИВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИЙ
НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД.

МАЄ ДОСВІД ЦИВІЛЬНОЇ РОБОТИ
БЛИЗЬКО РОКУ — ВОДІЙ КАТЕГОРІЇ «С»,
АВТОКРАНІВНИК І АВТОМЕХАНІК.

БОЄЦЬ 56-Ї ОМПБР, ЕКС-БОЄЦЬ
57-Ї ОМПБР.

НА ВІЙНУ ПІСЛЯ ФІЛЬМІВ ПРО ВІЙНУ

Вважаю, що я теперішній, і людина, якою я був у свої 18 років — це дві кардинально різні людини. Війну в 2014 році я зустрів у гуртожитку, коли ми всі, наша невеличка компанія сиділи в актовому залі й дивилися відео.

Я абсолютно не розумів, що відбувається: про Майдан, і вже коли Турчинов оголосив антитерористичну операцію, про відновлення Нацгвардії. Перші картинки, які я бачив, це гуркіт 80-го БТРа, на ньому їдуть військові в шоломах, бронжилетах з автоматами.

Це такі у мене спогади взагалі про АТО. Коли побачив ці кадри, я такий думаю: о, круто, прикольно! Вони чимось цікавим займаються. Мені з дитинства подобались фільми про війну, зокрема російські.

У 2016 році я пішов на війну сам. Я доволі таки худорлявої статури, і це додавало ускладнень. Я хотів потрапити у 8-й полк ССО. Пішов до них, але не склав іспити з фізпідготовки. Мені сказали: ти дрищавий, ти не підходиш. І я трішечки засумував, пішов у військкомат і сказав: куди ви мене відправите, туди і піду. За розподілом потрапив у 57-му мотопіхотну, на той момент ще Кіровоградську бригаду. А зараз це Новокаховська.

Усі наші ротації відбувалися під Донецьким аеропортом. Тобто лівий фланг — Опитне, навпроти Авдіївки, «Спартака». Правий фланг — це Красногорівка, навпроти Старомихайлівки поля. По центру — це в нас Піски. Лівіше від Пісків — Донецький аеропорт. В 2016 році ДАП вже був під контролем противника.

У 2019 році потрапив у 56-ту бригаду. Так історично склалося, що 56-та якраз таки на цьому напрямку нас міняла, і ми мали контакти людей. І я подумав, що мені

треба щось змінити. Не те, щоб кардинально, але бодай трохи. Знаєте, таке поколювання всередині, типу, зміни щось у своєму житті.

56-та тоді квартирувалася в Маріуполі, і там також проживав на той момент мій батько. Думав, буду ближче до батька. Він служив — у 2014 потрапив до ЗСУ по мобілізації. У 2015 році зв'язався з тоді ще добровольчим батальйоном «Донбас», який вже переходив під егіду НГУ, і служив там безперервно. 12 вересня 2019 під Горлівкою загинув під час виконання бойового завдання.

І до початку повномасштабного вторгнення я побував у різних підрозділах — і в складі 37-го батальйону, і в складі бригадної розвідроті, і в складі взводних снайперів. Шукав себе в новому амплуа.

ПОВНОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ: ХАОС І ВІДСУТНІСТЬ ЛОГІКИ

24 лютого 2022 року знаходився на позиціях, на спостережному пості, на першій лінії, разом із піхотою. Не було жодних емоцій. Взагалі. Не думаю, що в моєму емоційному спектрі щось тоді змінилося. Того, що сталося, я і не очікував, і не заперечував.

Я просто прокинувся через телефонний дзвінок. Моя на той момент дівчина зателефонувала, сказала, війна почалась. Я подумав, що вона жартує. Ще сонний, зайшов в телеграм, подивився, що майже в усіх групах по 70-80 дописів, а вночі їх не викидають так часто. Побачив ракетні удари масові по країні й зрозумів, що почалася не те, що війна, а почалась нова, більш активна її фаза. Бо особисто для мене війна почалася ще в 2016 році. І я не був здивований, бо я і так в тому середовищі знаходився.

Все набуло значно ширших масштабів, стало глобальнішим. Я говорив із мамою, до речі, 8 березня — вона була сильно занепокоєна. Мама дуже боялася втратити ще й мене, адже смерть батька, хоч вони вже й не жили разом, сильно підкосила її емоційно. Ми мали довгу розмову, я її заспокоював, пояснював їй, що це частина мого життя. По життю я такий, що не хочу нічого змінювати. Навіть якщо це призведе до загибелі, отже, природній відбір мене відкидає в сторону.

На нашому напрямку тоді не було прямих бойових зіткнень, але почалися дуже масовані обстріли артилерійські, із застосуванням РСЗВ, гелікоптерів.

5 березня наш взводний, я був тоді в складі розвідвзводу, сказав, що вони знімають ЦСП — центральний спостережний пост. Він сказав, ми потрібні йому в тилу. Була інформація, що працюють ворожі ДРГ-групи в цивільному одязі, які здають позиції, ставлять мітки, куди наносити вогневе ураження. Ми патрулювали населені пункти, спілкувалися з місцевим населенням, цікавилися, хто чужий, ходили по горищах, перевіряли, чи немає ніяких супутникових передавачів, перевіряли автомобілі.

Так тривало до 8 березня. Тоді від комбата надійшла пропозиція їхати на так звану БТГр — батальйонну тактичну групу. Це батальйон посилюється бронетехнікою, авіацією та іншими засобами, які за штатом батальйону не належать.

Ми вирушили на Маріупольський напрямок. Там була дуже серйозна діра, як показали подальші події. Командир поцікавився, чи є бажаючі туди їхати. Слід зазначити, що стосунки із взводником були натягнуті. Я не розділяв його бачення, як він командує взводом. І просто вирішив триматись від нього подалі, і поближче до бойо-

вих дій. Зі мною викликався товариш із підрозділу. І ми вдвох підписалися поїхати в складі цієї БТГр у бік Маріуполя.

Далі був суцільний хаос, дезорганізація, відсутність зв'язку, координації, відсутність людської логіки як такої. Нас зібрали, згрубша кажучи, з кожного підрозділу по людині, по дві, хто скільки міг дати. Ми повантажились на одну вантажівку, і зі стрілковим озброєнням, з невеликими засобами протитанкової боротьби, РПГ-22, РПГ-7В — у нас було кілька пострілів — ми поїхали, як нам тоді сказали, в Маріуполь.

Наше було завдання — тримати дорогу з Волновахи на Маріуполь, це була єдина дорога, якою можна було завозити боєприпаси, вивозити «300-х» — тобто логістика. Однак дорогою туди плани змінилися. Сказали, що дорога ця вже зайнята ворогом, і ми їдемо в Волноваху. Обстановка змінювалась швидко.

Насправді, вона змінилась давно, але час, за який ця інформація дійшла до командування, і командування передало це нам... це бюрократична стара заржавіла машина, яка ледь працює. Ми все-таки приїхали у Валер'янівку, під Волноваху. Там ми зламалися. Нам сказали, що Волноваха ще день — і все, вона впаде. І нас просто відправили в якийсь невідомий населений пункт. Приїхавши туди, ми спробували якось контактувати з нашим старшим лейтенантом, якого нам дали в командування. Він був необізнаний в ситуації, не знав, де що знаходиться. І ми взяли на себе ініціативу. Провели щось на кшталт рекогносцирування, щоб зрозуміти, де наші сили, де ворожі, на що ми можемо розраховувати.

На сусідніх вулицях могли бути підрозділи, що не знають один про одного. Все було ускладнено тим, що ми

були без автотехніки — на всіх нас була одна вантажівка, яка зламалась. Нас пересадили на «пазік», «пазік» нас привіз і поїхав назад.

Відповідно, ми все мали робити пішки. Крім того, ми виїхали майже без будь-яких продовольчих запасів. У нас не було ані сухпаїв, ані нормальної кількості води. Все, що ти з собою взяв — це твоє, але багато ти з собою не унесеш. Наприклад, лише мій боєкомплект важив близько 30 кілограм.

Так прийшов перший день, ми провели невелике рекогносцирування, переночували в одному з приватних будинків. На другий день, ближче до вечора, відбулося перше бойове зіткнення. На наше щастя, ворог не знав про наше місцезнаходження. Ближче до вечора ми побачили колону, яка заїжджає у так званому «парадному» порядку. Це коли піхота сидить зверху на броні, красива, з прапорами на цивільних машинах, які вони десь намародерили, з українськими номерами. Заїхати в селище вдалося не всім, а виїхати тим паче не всім. Ми були офігівші, але вони були ще більше офігівші.

Відбувся бій, танкісти добре дали їм тягла. Ця піхота відступила. Але вночі надійшло розпорядження відступати і нам. Однак про це розпорядження мене і мого товариша ніхто не попередив. Усі повантажились в трофейний автомобіль, і з залишками нашого славного підрозділу виїхали в невідомому напрямку. Мене з товаришем залишили самих. Ми прокинулися близько п'ятої ранку і зрозуміли, що населений пункт майже пустий, наші виїхали. Насправді, ще 9 березня, коли ми заїхали туди, цей населений пункт вже був у так званому «оперативному оточенні». Це коли тільки є одна дорога в'їзду. І по ній ми в'їхали.

ПОВОРОТ НЕ ТУДИ

Далі все було максимально прозаїчно. Ми пробували вийти з цього оточення, не розуміючи, що ми в оточенні. Рухались по цій самій дорозі, по якій заїжджали. Ми їхали на одній з машині, яку залишили наші хлопці, на «Славути» чи «Таврії». Проїхали вдало одне селище. Нам пощастило — там були росіяни, але їх не було на тій дорозі, по якій ми їхали. Збіг обставин. А вже у третьому селищі ми просто виїхали на російський блокпост, стихійний. Тобто ми їдемо, завертаємо за поворот і десь за 20 метрів стоїть ворожий БТР-82. Я їх точно не рахував, але понад п'ять підлих негідників.

У цей момент ми в формі. Озброєння з нами не було, бо воно було повантажене на «Урал» і виїхало. У мене був пістолет, у товариша АКМ. Ще був «нічник». Відповідно, росіяни нас не побачили. Точніше, вони не побачили, що всередині автомобіля сидять саме військові. Це був ранок. Було холодно.

Автомобіль був вкритий памороззю приморською. Ми стоїмо метрів 20-30 від росіян, вони нам махають: «Праєжджай!». А я сиджу в балаклаві, і товариш мій сидить в балаклаві. У мене його АКМ на руках. У нього пістолет мій. Ми так помінялися, бо він водій. Він з автоматом не може керувати машиною.

Він так на мене подивився, я на нього. І я йому кажу: «Включай задню і їдь назад». Хай подумують, що це, може, цивільні злякалися. «Славути», як завжди, задню передачу включити не могла. Воно скрипіло, рипіло, росіяни там махали.

Вони нервували. Ми нервували. Скажу чесно, такого страху я ще не відчував. Коли ти раптово потрапляєш на ворога, не очікуючи його там зустріти. Майже

все одно, що приїхати до себе додому, і тут під під'їздом стоять. Вони почали щось підозрювати, підійшли поближче.

Далі стандартна ситуація. Постріли в повітря, постріли по машині, постріли в лобове. Я вискочив, і бажання жити взяло гору. Я зрозумів, що нікуди ми вдвох не втечемо з того населеного пункту. Тим паче, що і тікати нема на чому. Навколо нема де сховатись — це ж березень. Степи та стовбури. Відповідно, при спробі кудись втекти тебе просто пристрелять. І все. Я прийняв рішення підняти руки.

Далі було «весело». Ми потрапили до рук Каспійської морської піхоти. Вони, до речі, спершу здавалися адекватними. А потім сказали, що будуть заїжджати в село Микільське, штурмувати його. І щоб їхні БТРи не підбивали «Байрактари» і «Птури», вони вирішили по одному з нас зверху посадити на броню.

Коли ми заїжджали в Микільське, мені на голову наділи шапку і замотали скотчем. Я примудрився трішечки підняти її, подивитися хоча б, де ми. У мене були думки, що раптом український танк чи ще щось, і він дивиться в цей бік, і бачить цей БТР, я просто мріяв, щоб він вистрілив. Мені, звичайно, хотілося жити, але я мріяв, щоб він вистрілив саме в цей БТР, де їду я, щоб влучив десь близько біля мене, щоб я там згорів разом з тою піхотою всередині, щоб це було раптово. Там цікава така хімія в організмі моєму відбувалася.

Просто ти не усвідомлюєш, де ти. У якийсь момент впадаєш у незрозумілий відчай. Ти навіть не розумієш, що трапилось. Наших сил там не було, вони просто під'їхали до села, покрутились, покрутились, поїхали назад. Ну і далі почалося.

8 чи 9 днів, точно не пам'ятаю, ми їздили з росіянами, а вони не знали, що з нами робити. На другий день вони все-таки вирішили штурмувати Микільське. Як потім виявилось, сили там наші були. І в це Микільське вони вперлись, а це дуже маленьке село. Там загинуло дуже багато їхньої піхоти. Я на власні очі бачив один розрахунок міномету нашого. Він просто тримав в напрузі половину їхнього батальйону. На мінометі реально круті хлопці були, накидували щільно. І основна оборона — це були мобілізовані. Якихось супер-сил не було.

У них не вийшло взяти це Микільське. Коли вони привезли нас в якусь посадку, там уже було близько двох десятків мобілізованих. Нас усіх поставили в одну шеренгу і сказали, що зараз будуть нас розстрілювати через те, що в них дуже великі втрати в піхоті. Вони думали, що в нас деє є сховані супутникові якісь маячки. Бо їхні тилові засоби вогневого враження знищувалися «Байрактами» — гармати, міномети. І вони думали, що ми якось шпигуємо, передаємо інформацію.

Страшно уявити, що в них у голові. Каспійські морські піхотинці зрештою передали нас піхоті. І один калмик почав розстрілювати наших полонених. У той момент я думав, що все. Ми стояли майже останніми в шерензі. Так він дійшов за дві-три людини до мого товариша.

Я не знаю, скількох він розстріляв. Я не рахував. Вперше, коли я почув постріл, подумав, що це жарт. Але потім почув, як тіло впало. Як вони загигикали. Зрозумів, що не жарт. Я думав, може вони отямляться. Але коли вони почали розстрілювати далі, зрозумів, що ні. Що це триватиме далі. Я подумав, ну окей. Єдине, хотів подивитися, куди він стріляє. Якщо в голову, то я був би більш спокійний. Якщо в тіло, не хотілося б агоній. Ду-

мав: чувак, якщо стріляєш, то ціль в голову... І його зупинив дагестанський водій.

У них якась цікава система. Ніби є підрозділ, субординація. Має бути командир, підлеглі, але водночас у них... Оцей водій, от він просто був дорослим. Його слухали, бо він мав авторитет дорослого. Його командир роти, наприклад, міг послухати. Бо в них діє не лише штатна структура, а ще якісь кланові зв'язки. Я не знаю, як це відбувається, але його слова сприймали.

Він вискочив і сказав: «Все, я не можу на це дивитися! Що ви робите, ублюдки?!» І він решту полонених, мене в тому числі, врятував. Почалася словесна перепалка. Якийсь час ми їздили з ними. Вони навіть хотіли нас відпустити. Ми почали їм такі красиві історії розказувати, що наш президент, він фанатик, що ми звичайні контрактники. Ми просто чесали їм, що могли. Ми хотіли жити.

Потім приїхали ФСБшники. Відвезли нас у в Нову Каракубу (стара назва — Красна Поляна), це в Донецькій області. Як зараз пам'ятаю цей населений пункт. Перед цим нас тримали в якомусь населеному пункті, начебто Ольгінка. Там є сауна. І ця сауна видатна. Там я вперше дізнався, що таке жорстоке побиття і катування. Там мене водили на інсценування розстрілу. Змушували розказувати, де сидить «Правий сектор», «Айдар», «Донбас», батальйон Кульчицького, «Азов». Вони думали, що я «азовець» — через татування. Мені треба було щось говорити.

Я ще ніколи в житті нічого не вгадував так оперативно, як тоді. Називав якісь населені пункти, от які знаю, які бачив. Просто якесь поле ліве — отут артилерія в них. І вони так і казали, що типу твоє життя, це твої покази.

Будь-яка адекватна людина певно зрозуміла би, що я несучу ахінею. Я звичайно, солдат, але і як розвідник-кулеметник не можу знати такої кількості інформацій. А вони її хотіли, вони її давали наверх, зверху їм казали «молодці». А вони такі: «Служу атечеству», чи кому вони там служать, і вони знову ж до мене. І все це супроводжувалося систематичними побиттями, інсценуваннями розстрілів, катуванням, і так далі. Там я був три дні, і ці три дні я не спав, мені не давали.

Придумав історію, що в юнацтві був футбольним хуліганом. Коротше, розказував все, що вони хотіли чути, просто, щоб вижити. І це спрацювало.

КАРТОННИЙ МЕЧ ЯК ЗНАРЯДДЯ ТИХОГО ОПОРУ

Я потрапив — у нас це пенітенціарна система, в них — я не знаю, як це називається. Суть в тому, що я потрапив саме в офіційні органи, де мене документально зареєстрували, що я такий-то, знаходжуся в Старобешевому, в мене взяли покази, зняли біометрію — зріст, вага, татування описали всі. І я зрозумів, що після цього моменту мої шанси більші.

Почалося «веселе» життя. Старобешівське СІЗО, два місяці на Оленівці, тяж тортури, побиття, знущання. Далі Донецьке СІЗО, дуже неприємне місце, скажімо так.

Через мої татування і мою посаду мене відправили на ДІЗО — це дисциплінарний ізолятор, там, де сиділи «азовці», на їхню думку, радикали сиділи. І там було неприємно. Це підвальне приміщення в Донецькому СІЗО, там я знаходився близько трьох місяців. Це постійно увімкнена лампочка, це радіостанція, і на флешці грає близько десяти пісень на повторі, це заборона сиді-

ти з 6-ї ранку по 10-ту вечора, це двомісна камера, в якій сидять близько восьми людей, пліснява, багнюка, це систематичні побиття. Вони заходили, всім бажали доброго ранку, ми всі закривали голову руками, і вони гумовими кийками відбивали все, що можна. По торсу старалися не бити, але руки і ноги відбивали. До мене була особлива увага через татування.

З товаришем мене розлучили, мене відвезли на Старобешеве, а його залишили на сауні, і я подумав, що він мертвий. А в Донецькому СІЗО я почув його прізвище — там перевірка вечірня з камери прямо відбуваються. Тобто за цих три місяці з камери я не виходив, сонячного світла не бачив. Але я все-таки зрозумів, що він там, що він живий, це мене обнадіяло.

Зі мною в камері сидів британський «легіонер», він трохи допоміг підтягнути англійську. Я пробував спілкуватися, але це доволі важко, мовний бар'єр великий. Там був Стас із 503-го батальйону морської піхоти, його, до речі, обміняли, теж дуже гарна людина.

Були й геть незрозумілі персонажі — нащо вони взагалі прийшли у військо, що в них у голові, я не знаю. Там ми і перебували близько трьох місяців. Мені вручили документи, що я тепер не засуджений за статтею 232 ч.2 «УК ДНР», тобто це пособництво в тероризмі, а що мій статус змінений на статус військовополоненого.

Потім нас етапували в Калинівську колонію, це біля Горлівки. Тобто 99% свого терміну я відбув в Україні. Коли дивився на стіни цієї колонії, думав: вона ж будувалась у 80-х роках. Теоретично, оці стіни, оці ґрати, це все будувалось у тому числі й за кошти моїх батьків — вони ж платили податки.

Мені дуже пощастило, в Оленівці я познайомився з дуже гарними людьми. Звісно, ми фантазували, що нас швидко поміняють, ми зразу повернемося назад. Ці люди потім теж були в Горлівці, ми були на одному з бараків. І спілкування з ними мене трохи емоційно розвантажувало.

Там була і 36-та бригада, морська піхота, і «азовець», який маскувався під нацгвардійця, його поміняли як нацгвардійця, про це знав я і ще одна людина. Ми старалися там вижити, трималися такими зграйками, щоб вижити. Я знайшов компанію, і мені було набагато простіше, через те, що навіть коли мене жорстко побили, повели на допит чи ще щось, я прихожу і зразу попереджаю, мовляв, я казав так і так, щоб вони говорили те саме, повторювали ту ж «легенду».

У Донецькому СІЗО я втомився отримувати фізичні пошкодження через свої татуювання, і шматком кафеля я механічним чином їх позбувся. Зараз на їх місці шрамики, і вже не видно, які були символи.

Люди їздили на ДІЗО і повертались назад. Якщо ви дивилися серіал «Ходячі мерці», там робили так само. Це людина біла, як лабораторна миша, через те, що немає сонячного світла. Велика кількість хвороб, які виникають через брак вітамінів. Це наполовину зменшена добова норма харчування, систематичні побої.

За два роки відбулося дуже багато чого. Були і приємні моменти, дуже приємні. Я брав участь у виставі, грав злого духа. Ми підготували навіть реквізит. Якби цей реквізит у нас побачили, думаю, мене би настільки жорстко побили, як ніколи раніше. Це з картону був зроблений меч, який я зберігав у себе під матрацом. Скриплений зубною пастою чи ще чимсь. Була маска, теж з

картону зроблена, із пачок від цигарок. Було простирadlo. І я готував текст для вистави, яку ми ставили разом із товаришами. Ми між собою могли комунікувати.

Барак — це двоповерхове приміщення, будинок із цегли. Там є туалети якісь, крани є. Зрозуміло, воно все настільки старе і занехаяне, але воно є. Це вже добре. Навіть опалення було. І ми могли спілкуватись поміж собою. Охоронці часто могли залетіти, зробити так званий «шмон», побити всіх. Якщо в когось щось знайдуть, то змушують страждати весь загін. Наприклад, ми ходили гусячим кроком пів дня на плацу, на спеці 40 градусів. Якщо хтось неправильно йде, його б'ють палицями.

Деякі робили скачухи (*лояльне ставлення, пов'язане з віком, наприклад інше ставлення до людей старшого віку — ред.*) для більш дорослих. Там були і діди віком за 60 років. Деякі робили для них скачухи, деякі — ні. Ми все це робили до того моменту, поки хтось не втрачав свідомість на плацу. Його відносили на санчастину. Там він просто в холоді пролежав, відійшов, і назад на барак. Там майже не було чим лікувати.

Старший зміни — це НВН, начальник військового наряду, розумів, що, якщо хтось з нас «двине коні», він не отримає премії. Тож щойно він бачив, що комусь погано, різко давав команду: «Все, всіх назад в барак».

Одна людина, з медиків, в мене взагалі були спочатку думки, що вона працює на СБУ, була максимально добра, всіх нас жаліла. Вона потай носила пігулки багатьом хлопцям, які не могли без цих пігулок жити — гормональні препарати чи ще щось. Мені пощастило, я здоровий. А один потрапив із цукровим діабетом, йому потрібен був інсулін. І ця людина тишком-нишком колола йому цей інсулін.

Прочитав багато чудових книг, більше 200. Там була бібліотека місцева. Ті, хто співпрацюють із адміністрацією, мали право читати книжки. Ті, хто не співпрацює, теж могли читати, але нас змушували читати якусь комуністичну херню, щось старе, просто, щоб нас задрочити. Читати ми це не могли, тому старалися знайти когось зі знайомих, хто співпрацює і може брати книги. І от він на себе бере книгу, ми в якийсь папір загортали її, щоб охоронці не побачили обкладинку, і читали.

Наприклад, Толкіна «Володар Перснів», три книги. Була велика кількість гарних книг, серед них була класика. Запам'ятався Джек Лондон, «Біле ікло». Чудова книга! Це повість, і я близько 200 сторінок прочитав за один день, просто отак запоем. Це дозволяло емоційно піти туди, в той світ, і забути все, що навколо. Я думаю, це якийсь захист свідомості. То ж я просто багато читав. Читав усе, що попадалося в руки.

Тобто розваги — це розмови з адекватними людьми, яких не так вже і багато. Але за два роки я не знаю, що можна не обговорити. Це ж 24/7 тривало.

Десь за півтора місяці до нового року, до нас заїжджає ООН, відділ спеціального призначення, команда подавлення бунтів. І вони тепер постійно знаходяться на колонії, це так званий «росназ». Ну як спецназ, тільки «росназ». У них все там через «рос». І це були «братушки-роставчани». До цього моменту я думав, що в нас все погано. Після того ми дізналися, що таке «погано».

Це люди, які все своє життя вчать подавляти бунти в'язнів. І якщо ув'язнені у цьому контексті мають якісь права, то полонені — які права, до біса?! Вони не підпорядковувались місцевому керівництву, в них було своє. Відповідно, робили вони все, що хотіли. Наприклад, забі-

гали на барак в кількості 10 осіб — цього вистачає. Загальна команда «лежати в підлогу», і починається. Я завжди в цьому моменті намагався бути недалеко від лавочки, бо можна лягти частково тілом під неї, щоб, наприклад, назовні лишити тільки ноги. І я в цьому плані хитрував.

Ми теж виставляли свої пости спостереження на другому поверсі. Ми знали, коли до нас йде охорона, коли йде «спецназ». Ми вже були готові.

Якщо хтось займався якоюсь діяльністю заборонею, все це швидко скидалося. Розбирали станки, з яких ми могли використовувати леза, щоб порізати, приміром, якусь картонку. Якщо у тебе цей станок знайдуть, буде непереливки. Ми були проінформовані, але серед нас були зрадники, які про це розказували керівництву. От такий колообіг маразму.

«З РЕЧАМИ НА ВИХІД»

Нас завчасно покликали на штаб. Якщо кличуть на штаб, це або дуже добре, або дуже погано. Можливо, по тобі відкривається кримінальна справа, хтось на тебе щось наговорив. І це не обов'язково може бути правда. От просто комусь дали чашку кави і цигарку. І все, людина щось розказала, а вони дофантазували. «А от у вас тепер кримінальна справа». І ти можеш спокійно поїхати на Росію надовго. Або це дуже добре, тебе викликають на штаб якісь твої дані уточнити. Тобто, тобою цікавився хтось. Можливо ФСБшники приїжджали, казали підготуйте отого і того. Подивіться, чи руки в нього на місці.

І нас викликали багатьох. Тобто раніше, коли обміни відбувалися, це 1-2 людини максимум. А нас викликали з бараку 8 чи 9 людей. Часто такими великими кількостями викликали на уточнення даних.

І я розумію, що з нашої колонії ніколи не міняли великими кількостями. Це зазвичай 5, 10, 15 людей. А тут на штаб йшло близько 30. Це багато. Я був скептично налаштований. Нікому ніхто нічого не говорив. Але у нас були знайомі на столовій. А столова щодня отримує розпорядження, на яку кількість людей готувати. І в цій розкладці було на 30 людей менше. Тобто ввечері я знав, що нас кудись везуть. Куди? Гарне питання. Я думав, що ми їдемо на етапування десь в Росію, в іншу тюрму. І я цього дуже сильно не хотів. У Росії набагато гірші умови.

Все-таки хай там як, я усвідомлюю, що ми жили в лайтовіших умовах, ніж багато хто з полонених на Росії. Так, нас жорстоко били, але над нами не було таких супер-знущань, як там. Саме в колонії тебе могли дуже жорстоко побити. Якось, не пам'ятаю, за яку дію, я там отримав понад 50 палок — це гумові кийки. Ти підходиш до стіни, стаєш «морською зірочкою», і тебе по спині, по задниці, по ногах лупцюють цими палками. Я втратив свідомість просто через те, що організм не міг пручатися. Але все одно бранцям на Росії перепадало більше.

Наступного дня ми зранку прокинулись, хлопці всі ходять піднесені. З мого оточення всі кажуть: «Валік, ти поїдеш скоро додому». Всі ж різко почали давати контакти своїх рідних. У мене голова була перевантажена. Але тих, із ким я спілкувався, я вже завчасно знав контакти рідних. Я вже знав, що якщо колись вийду звідси, то я буду зв'язуватися з тим, з тим і з тим: «Ваш син, чоловік, брат, знайомий, живий, там і там знаходиться».

І тоді надходить команда: «З речами на вихід». Ти здаєш інвентарне майно, яке отримав. Потім кудись їдеш. В цей момент, якщо чесно, я нічого не відчув. Просто я стояв біля дверей і думав «або-або».

Далі нас завели на ДІЗО. Стандартна процедура. Нас перевдягли в цивільне, кому що дали. Така «збірна Європи» у нас вийшла — комусь дісталася куртка, комусь штани. І от такою цікавою компанією нас вивели за територію цього закладу. Тоді мені стало дуже дивно, що там були такі глобальні великі ворота — центральний в'їзд. Вони охороняються, є камери, спеціальна вежа, де охорона сидить.

«**Я завжди дивився на ті ворота протягом майже півтора року, і це для мене було щось таке, як для середньовічної людини Еверест. Ти розумієш, що ти ніколи на нього не піднімешся. От поки там твоя спільнота технічно не розвинується, ти не піднімешся туди ніяк. Я дивився на ці ворота і думав, що ніколи за них не вийду.**

І тут ми стоїмо в шерензі — така коробочка і ми. Я бачу, ці ворота повільно відчиняються. Думаю, що взагалі відбувається в житті? Ти звик вже там. Ти вже боїшся того, що тебе звідти заберуть. Ти звик до того, що ти живеш по тому розпорядку. Ти звик, що є ти, а є хтось вищий, що ти безправний, що тебе б'ють. Єдине, що ти можеш, це якось пробувати групуватися, щоб отримати менше пошкоджень. Ти живеш цим. І колишня історія в голові замилюється, сильно замилюється. Ти все менше згадуєш, ким ти був. Єдине, в чому я майже завжди був твердим, це в тому, що я повернусь назад воювати.

Нас побили палицями і повантажили у вантажівку. Везли годин 12 кудись, із зупинками. Я спершу намагався просто заради інтересу повороти рахувати, збився і забив на це. По дорозі нас шокерами трохи били. Привезли на військовий аеродром.

Звідти літаком, як я вже потім дізнався, ми полетіли в Білгородську область. Там тоді був дуже сильний сніг. Ми прибули на військовий аеродром десь о третій ранку. Руки зв'язані, шапка на голові, скотч. Ти сидиш, і повз тебе ходять охоронці. Коли хтось хоче голову підняти подивитися, могли прикладом вдарити.

Ми сидимо, і тут я дійсно по-справжньому злякався. Я піднімаю голову — повсюди сніг, сильна хурделиця, на задньому плані якісь будівлі, ліхтарі світять, купа якихось військових, охоронці з собаками, купа автозаків. Мене сильно лякало, що нас етапували в Сибір чи ще кудись. Я подумав, блін, ну вижити в Сибіру, звісно, було би круто. Думав, це точно не обмін — на обмін у автозаках не везуть. Пішла загальна паніка, я аж відчув цю напругу, яка накрила усіх.

І момент просто ключовий: стоїть росіянин, який вигукує наші прізвища. Наприклад, «Іваненко!» А той піднімає шапку і біжить в ту сторону, звідки кричать. І от він вигукує чергове прізвище раз, потім ще раз, і вже голосно: «Ти шо, не хочеш, бл...дь, домой?!» Я сижучий такий — все... У цей момент у мене ніби перезарядили батарейку. «Домой». Я почув. Конкретно. Але потім сам себе переконую, що це така тактика в росіян. Вони деколи казали, що тебе везуть на обмін, коли насправді везли на етап. Це емоційний тиск. Ти приїжджаєш, і тебе починають бити на «прийомці» на іншій колонії.

Зрештою, нас довго возили, кудись привезли, пересадили в автобуси. Обмін. У якийсь момент росіяни вискочили з цього автобуса, я це почув, бо двері відкрилися. Автобус приїхав на нашу сторону, а ми ж до цього теж сиділи в цих шапках на очах, і я чую, що наче нікого немає. Я так тихенько голову піднімаю, тут от така щі-

линка маленька. Ми вже такі були втомлені — близько трьох діб не спали в дорозі, нам не давали води, їжі. Я просто з останніх сил піднімаю так от голову, дивлюся і так тихенько кажу: «П...дарів немає». Біля мене якийсь незнайомий полонений сидів, не знаю, хто це був, він такий: «Що ти сказав?» Я кажу: «Я вже все, зняв шапку, скоч і решту гидоти, яка нам забороняла бачити».

І починаю знімати скотч, він чіпляється за волосся, за тіло — три дня, що він був наліплений, аж пече. Я це все знімаю, кажу: «Все, розслабся». Він злякався, адже це могли би сказати охоронці, бо вони так інколи робили — підходили тихцем, ти десь там сидиш, і тобі на вухо: «А що там? П...дари що, близько?» Ніби до сусіда говорять. І ти відповідаєш, і за це тобі могли добряче відвалити.

Я дивлюся у вікно — якась незрозуміла місцевість. Певно, в цей момент я відчув себе аборигеном, який вперше побачив іспанські кораблі. «О! Виявляється, світ навколо існує!» Перше, що я побачив — російський УАЗ із якимись тактикульними чеченцями тік-токерними. Далі якась заправка, і вже бачу — український прапор. Бачу, нам назустріч їде автомобіль. Все. Обмін. Заходить людина, вітається з нами.

Імовірно, він очікував якогось піднесення, а всі просто втомлені були, ніякі, ще не усвідомлювали, що трапилось. Я в тому числі.

Купа журналістів — незрозумілий фарс. На мою думку, могли б спочатку дати нам перевдягтися, помитись, а вже потім журналістів кликати і знімати. Бо в тому стані, в якому я був, вибачте, взагалі не хотів, щоб мене знімали. Я почекав, поки журналісти переключили свою увагу, і тихенько вийшов.

Далі почався теж не дуже зрозумілий для мене процес. Дзвінки батькам. Полюємо на емоції? Хтось батькам телефонує. Хтось обіймається. У мене не було жодних емоцій. Я просто відійшов в сторону, сів собі на купу снігу. Сидів, дивився. Потім запросили пересідати в інші автобуси. Таким чином я опинився вдома. Емоційно мене пробило, коли ми їхали з точки обміну на Полтавщину.

Ми їхали в якийсь великий обласний центр, де була лікарня, де нас мали зустріти, первинно оглянути і нагодувати. І по дорозі стояли люди. Видно, що деякі населені пункти після бойових дій. Люди виходили на вулицю — чоловіки, жінки, і всі плакали. Виходили з дітьми, махали нам прапорцями. У цей момент я був близький до того, щоб заплакати. З моїм емоційним фоном, це, певно, максимум. Потім ми приїхали, нас погодували, всім давали цигарок. Я, хоч і не курив, теж взяв.

Я мав залишитися в Санжарах. Але на обміні була людина з 503-го батальйону морської піхоти, яка зі мною в СІЗО сиділа, і її везли на Дніпро. Я попросився, щоб мене теж взяли на Дніпро. Сказав, що ми товариші, в СІЗО разом сиділи. І я поїхав на Дніпро.

КОЛИ РОБОТА ПРИНОСИТЬ РАДІСТЬ

Я почав готуватися до повернення у військо. Єдине, що я не знав, який фах обрати, бо я зрозумів, що час іде, і ти або потрапиш на узбіччя історії, або сядеш на потрібний маршрут. Я знаю, що в мене, в принципі, все нормально з головою, мені завжди технології давались доволі просто, хоч я ніколи не йшов у цьому напрямку. Я зрозумів, що я буду літати, мені просто потрібен час.

Я думав, що майже всі мої знайомі загинули. Повернувшись до мене, приїхав у Дніпро, ми поспілкувалися, він мені показав відео з бойових. І я вже загорівся, гніт почав розгоратися все яскравіше. У подальшому я моніторив багато інформації: що відбувається? Як змінилась війна? Які нюанси? Потім почав дивитися відео, саме по технічній частині.

У відпустку я їхати не хотів, але відмовитись було не можна. Тож поїхав на місяць додому, там теж емоційно нічого не відчув. Скажу чесно, не було ані сліз, нічого. Я не зміг висидіти цілий місяць, і повернувся вже в Краматорськ.

З приємного — купив мамі будинок. Я вирішив одразу ж ті кошти, які залишились після полону, вкласти у щось більш-менш адекватне. Із залишку коштів купив собі робочий автомобіль і спорядження. Як хлопчики, у «військторгах».

Якийсь час я політав на «Мавіках» в складі 37-го батальйону взводу БПЛА. Я купив свій пульт власний, скачав симулятор, почав літати, тренуватися.

Згодом я перевівся в РУБАК. Це рота ударних безпілотних авіаційних комплексів. У мене вже свій екіпаж, називається «Сузукі» — на честь моєї машини, яку я розбив. Це була «Suzuki Grand Vitara». Мені дуже подобається моя робота, я отримую від неї задоволення.

І єдиний сенс, який я зараз бачу в житті, це в своїх очах трішечки освітлити свою особу. Бо я вважаю доволі таки негідним вчинком те, що я не знайшов у собі сили тоді, коли ми потрапили в полон, протидіяти ворогу. Зрозуміло, що це також загальна мотивація вигнати підлоту з нашої землі. Хоча за теперішніх умов я не знаю, що з цього всього вийде.

Мрію, щоб мені трапився той БТР-82, на якому мене возили в селі. Дуже хочу, щоб там всередині було повне бойове відділення піхоти, і влучити в моторний відсік, щоб там все загорілося, а вони не встигли вискочити. Це моя мрія.

Публіцистичне видання

ВІЛЬНІ ДУХОМ ІСТОРІЇ ПОЛОНУ

Укладачки

ЗОЯ ЗАБЛОЦЬКА

ТЕТЯНА КОВТУНОВИЧ

Редакторки *Олена Максименко,*

Олена Шарговська

Дизайн, верстка *Лариса Цибульська,*

Володимир Харченко

Ілюстрації *Володимир Харченко*

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

Український інститут національної пам'яті
01021, м. Київ, вул. Липська, 16

www.memory.gov.ua

uinp@memory.gov.ua

Видавництво ТОВ «Гнозис»

Київ, Межигірська, 82-А

Свідцтво про внесення до державного
реєстру виготовників: серія ДК, No 2328

Підписано до друку: 26.11.2025 р.

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк.: 27,88

Гарнітура: Source Serif Variable, Segoe UI

Наклад: 470 прим. Замовлення: 7658

Друк: ТОВ «Перший поліграфічний центр»